

Lipp Tamás

KÁNKÁNIA

Tartalom

Botoló.....	3
A Haynau-alapítvány.....	9
Összeesküvők.....	12
Krúdy Kálmán csínytevései.....	25
Vasba öntött vágyak.....	29
A frakkos banda.....	32
Spanga.....	34
Turulmadár fenn az égen.....	37
Istóczy.....	39
Párbaj.....	41
Dinamit-bonbonok.....	43
Párhuzam-akciók Kákániában.....	46
Bádogpokol.....	48
Történelmi kosztümben.....	50
Majális.....	51
Léggömb.....	59
A budapesti földalatti.....	61
Telefónhírmondó.....	63
A kor lelke.....	66
Konstantinápoly Budapesten.....	68
Kánkán avagy a lábemelés művészete.....	71
Összehordtuk kincseinket.....	73
Idegen szemmel.....	75
Alternatív kiállítás.....	77
Az elrejtett való.....	79
Fehér rabszolgák.....	81
Női bűntevők.....	84
Az alkohol káros kifolyása.....	86
Az ezüstös banda.....	88
Rabonbán.....	90
Negyvennyolcasok.....	92

Egy város krónikája.....	94
Treuga dei.....	96
A pénz ördöge.....	99
Pedofil pénzügyér.....	101
Vay Sarolta-Sándor.....	104
Az utolsó parancsnok.....	106
Fiume.....	109
Blaha Lujza fűredi napjai.....	111
Budapest vőlegénye.....	113
Simli Mariska.....	116
Az oroszlán megszelídítése.....	119
Egy tudós hölgy szerelmei.....	121
A kormánybiztos halála.....	123
Charlie és Emma.....	126
Morbus hungaricus.....	128
A siker kovácsa.....	130
Petőfi lelke.....	133
Krúdy Gyula író lesz.....	135

Botoló

1848 nyarán Vörösmarty még *Harci dalt* írt: *A síkra magyarok! / fegyvert ragadjatok. / Hazánkat újra meg kell váltani. / E drága föld színét / Borítsák szerteszét / A pártütőknek véres csontjai.* Egy évvel később viszont már ezt írja feleségének: "az igazságos isten tán nem sokára elúzi ez új vést a fejünk felől". Egy másik levelében pedig így emlékezik a szabadságharc utolsó napjaira. "A végső hadjárat idején én lementem Szegedig s onnan Aradra. Ott láttam az általános felfordulást s bekövetkezését annak, amit én olyan régen... megjósoltam." Levendel Júlia szerint (Időzés, 130-132. p.) "ez nem a mindig utólag okos ember öngazoló-öndicsőítő hangja, hanem a szellemet, az erkölcsöt és emberségességet védelmező" költőé, aki a "kétségbeesett-véres-vad sodortatásban" nem csak "az eszmék torzulását, a szenvedést, az erőszakot" élte át, de azt is tapasztalata, hogy a "reménytelen-hősi-szörnyű szabadságharc"-tól, miként korábban Széchenyi és Eötvös József, ő is "visszahőkölt és elborzadt".

1849 nyarán az *aradi síkon* összezsúfolódtak hazafiak az ellenségtől még meg nem szállt Szatmár felé menekülnek. Vörösmarty és sógora, Bajza József "szürke molnár kitlibe" bújjik, s "egy fakó parasztszekéren, amelybe három lovat fogtak" Nagyvárad felé tart. Ott van a csoportban Vachott Sándor költő is. A három irodalmár Aranyánál száll meg Szalontán, innét Kistomajon keresztül Nagykárolyba érnek, ahol a helybéli intelligencia *fáklyászenét* akart adni tiszteletükre. Ez azonban, tekintettel a megyei csendbiztos kitüntető figyelmére, veszélyes mulatságnak látszik, ezért a költők az ünneplés elől egy közeli tanyára szöknek. Nagykárolyban gróf Károlyi inspektoránál, Pákh Dénesnél laknak, később Vay Mihály gróf mátészalkai házában lelnek menedékre. Amikor jóakaróik pandúrok érkezését jelzik, s ez elég gyakran előfordul, a házkutatás elől a szomszédos nádasba menekülnek. Egyik alkalommal rövid időre egy csőszházban húzzák meg magukat, ennek ajtajára Vörösmarty odakarcolja: *Nos patriam fugimus.*

Októberben három hetet töltenek Gebén, Csanády János házában. Vörösmarty hónapok óta nem írt verset, október 10-én azonban kettőt is. Az egyiket a háziasszony emlékkönyvébe, a másikat egy hír margójára. Az *Emlékkönyvbe* komor, *setét, istenkáromló* sorokat ró, amelyeket később az ünneplő utókor igyekszik majd elfelejteni. (*Kívánságom: vesszen ki a világ / S e földi nép a legvégső fajig.*) Ám a remény – *hogy el nem vész, hogy él még a nemzet* – igaz, már csak a szavak szárnyán, de ezúttal is közelít. *Imádkozzál, nemes hölgy*, szólít a költő, *az tán segíthet* – már csak az segíthet? – *ily vert emberen, nemzetem.*

A másik vers, az *Átok*, valószínűleg abból az alkalomból íródott, hogy akkor érkezett el hozzájuk a hír: október 6-án, a bécsi forradalom évfordulóján Aradon kivégezték a 13 tábornokot, Pesten pedig agyonlőtték Batthyány Lajos miniszterelnököt. Vörösmarty első fájdalmában keserű átkot szór: *Görgeinek híják a silány gazembert, / ki e hazát eladta cudarul. / Kergesse őt az istenek haragja / A síron innen és a síron túl.* A költők, akik – míg lehetett – tollal és fegyverrel oly elszántan harcoltak a magyar szabadságért, most dühödten egymásnak esnek. Vachott szerint a fegyverletétel elkerülhetetlen volt, *stratégiai* érvekre hivatkozik, s mentegeti Görgeyt. Vörösmarty komor és tántoríthatatlan: hiszen Kossuth is megírta viddini levelében: a bukás oka – Görgey. "Az áruló *tót* diák", hajtogatja fájdalmában a reá egyáltalán nem jellemző személyeskedő, előítéletes indulattal. Görgey árulásának kétségbevonhatatlan bizonyítékát látja abban is, hogy miközben 13 tábornokát kivégezték, ő amnesztiát kapott. Bajza hallgat, finommetszésű, arisztokratikus arcán fájdalmasan gúnyos mosoly bujkál.

A bujdosók Gebéről Fegyvernekre mennek. Itt két hetet töltenek Orczy Antalnál. Ide készül a két lánytestvér, Vörösmarty és Bajza felesége is. Nem tudjuk, hogy végül találkoznak-e, Vörösmarty és Laura levélváltásából ez nem derül ki egyértelműen. Az is lehet, hogy a félrevezető megjegyzések csak *konzpiratív* okokból kerültek a levelekbe. Mindenesetre Laura sürgeti férjét, hogy mielőbb térjen haza. Vörösmarty azonban egyelőre jobbnak tartja, ha várnak. Még nem hozták nyilvánosságra a képviselőtársai ügyében hozott ítéleteket. Igaz, semmi jóra nem számít. "Ismerem az embereket, kikkel dolgom lesz. Ők most véletlen szerencséjükben egyedül szeszélyeiktől vezetnek s szeszélyeiktől embertársaik élete, becsülete, szabadsága függ" – írja egyik levelében.

Végül egy Kassalko nevű hivatalnok, kiről köztudott, hogy pártolja az irodalmat és az írókat, megnyugtatja Laurát, hogy férjének, ha feladja magát, nem esik bántódása. Így Vörösmarty december közepén, zsebében hamis útlevelemel, visszatér a fővárosba, s jelentkezik a hatóságoknál. Kassalko, akinek valószínűleg az ügyészségen is bizalmas emberei voltak, állja a szavát: a haditörvényszék kérésére a pesti főügyészség igen jóindulatúan jellemzi a költő képviselői tevékenységét. Az átiratban a többi között az áll, hogy Vörösmartyt, bár tagja volt a Radikális Körnek, csak pártérdekből választották meg képviselőnek, s mivel szónoki képességei hiányoztak, ritkán szólalt fel; amit mondott, azzal inkább *a francia irodalmárokat majmolta*. Arról pedig, hogy Vörösmarty *irodalmi* működésében megállapítható-e a *monarchikus érzület*, az ügyészség – mint illetékességi körén kívüli kérdéstről – nem volt hajlandó

nyilatkozni. A haditörvényszék a főügyészség véleményére hivatkozva megszünteti az eljárást, s a költőt minden vád alól felmenti.

1850 márciusában a Vörösmarty-család Laura rokonainál, Csepelen húzza meg magát. Vörösmarty elhatározza, hogy szakít a politikával s az irodalommal, gazdálkodni akar. Szülőföldjére vágyik. Levelet ír egy földijéhez, hogy nem akadna-e arrafelé alkalmas tanya, darabka föld. Hiszen hogyan akadna: a szülőföld csak nem utasítja vissza a nagy hazafi, a *Szózat* költőjének kérését. Pázmándy Dénes azonnal felajánlja a Baracska melletti üres gazdatiszti szállást, amelyhez két hold föld is tartozik. Vörösmarty ide vonul vissza, *kertészkedik*. A szomszédok jótanácsokkal, vetőmaggal, eszközökkel látják el. Van, aki tehenet hoz, "Vörösmartyné csak fejesse", van aki disznót, aprójószágot. Persze, a két hold jövedelme aligha fedezi az öttagú család megélhetését. (Kézpénzt viszont alig látnak, a költőnek élete végéig csupán az akadémiai tagsággal járó csekély honorárium jelenti a *fix* fizetést.) Vörösmarty *gazdálkodása* csak utópia marad, mint a saját készítésű pezsgő és a válogatott dohánylevelekből csavart, enyvel összeragasztott szivar is. A kortársak visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az előbbi ihatatlanul édes, az utóbbi szíhatatlanul bűdös volt. De "uborka ízű dinnyéivel" sem arat osztatlan elismerést. Tollhoz, tintához alig nyúl, a tél csendes mulatozással telik. Nemcsak a cenzúráról való félelem tartja vissza a versírástól, de napirenden vannak még a környéken a házkutatások is. Ha néha írt is egy-egy verset – ahogy a szemtanúk mondják: "szívetrázót, könnycsavarót" –, ilyenkor "meggyújtotta a gyertyát, felolvasta előttük, s azután a lángok martalékának adta, hogy a zsandár kezébe ne kerüljön".

Miközben Pesten újjászerveződik az irodalmi élet, Vörösmartyt már alig tartják számon. A politikában és az irodalomban "új pajkosságok" készülődnek, a "szent öregről", a "nemzet lelkiismeretéről", ki még mindig *keserű levében forog* és *átkozódik*, lassan elfeledkeznek. A baracscai száműzetés nemcsak egy világból kiszorult öregember magánya, de a komor, régimódi, magára maradt művészé is. Vachott Sándorné írja Vörösmartyról emlékirataiban: "A költő csak búsult és csüggedt... Öltözetét elhanyagolta, mintha sorsához illőnek a durvászövetű sűrű ruházatot tartaná csak; mindig így volt látható ez időben. Ősz szakállát ápolás nélkül engedé nőni, bokrosodni, s családi körben is el-elmerült gondolataiba, hosszan és mélyen, mintha csak egyedül volna." Ha néha egy-egy akadémiai ülésre be is látogat, s igyekszik vígnak mutatkozni, csupán sajnálkozó részvétet vált ki régi ismerőseiből és tisztelőiből. Nem szereti a várost, retteg a fertőzésektől, idegen pipacsutorát soha nem venne a szájába, mint ahogy az a kávéházakban akkor tájt dívott. Meg van győződve róla, hogy a városi tej mérgezett, fölét szappanhabbal dúsítják, idegenben soha nem

eszik savanyúságot, mert hátha nem tiszta borecettel készült. Nagy figyelmet szentel a *homoeopathiás* gyógymódoknak, egyik leveléből tudjuk, Pázmándy Dénes köszvénnyel bajlódó apjának keres ilyen módszerrel gyógyító orvost. Levelezésében megszorodnak a bor beszerzésével kapcsolatos híradások is. Tót István számvevőnek – dicső hazafi, ki a függetlenségi harc idején nemzetőr kapitányként szolgált – a többi között ezt írja: "Legszívesebb köszönettel veszem a várva várt bort, mert már nagyon ki voltam fogyva. Árát, a bicskei bort ismerve, nem sokallom, sőt igen méltányosnak találom... Ha az ilyen vásárló önnek nem alkalmatlan, később ismét lenne szükségem egy pár akóra, de csak a jövő tavasszal."

Vörösmarty, a család állandó megélhetési gondjait enyhítendő, a gazdálkodás mellett újra az irodalom felé fordul. Toldy Ferenc fölkérésére afféle irodalmi segédmunkát vállal: sírverseket ír. Később megint előveszi a már korábban elkezdett *Lear*-fordítását. Felajánlja a Nemzeti Könyvtárnak, ajánlatát elfogadják, szerződnek vele, de előleget nem akarnak fizetni. Vörösmarty kétségbeesett levelet ír a "kőszívű" szerkesztőknek, kéri, hogy "ne éreztessék vele újra a literátorság minden kínjait". Barátja, Tóth Lőrinc közvetítésével Heckenast könyvkiadóval műveinek harmadik kiadásáról tárgyal, nem sok sikerrel, hiszen a korábbi összkiadás sem fogyott még el. Jókai a Pesti Naplóban lelkes könyvajánlásokkal igyekszik olvasókat toborozni a Szózat halhatatlan költőjének. Vörösmarty az idő tájt írja egyik levelében Tóth Lőrincnek: "Annyira kifogytam a pénzből, hogy még Baracskára sem tudok bemenni. Kaparj össze, az isten áldjon meg, néhány forintot, s küldd ki, ha másként nem, postán... Adósság, tehetetlenség, sánta remény, hidd el, alig nevezhető életnek."

Azon a nyáron születik *A vén cigány*. Vörösmarty Egressy Galambos Sámuelnél vendégeskedik Szentkirályon, s ebéd közben barátai unszolják, hogy miért nem ír már valami "szívetrázót", hiszen az ilyen szomorú időkben van a legnagyobb szüksége a nemzetnek arra, hogy nagy költői vigasztalják. Vörösmarty enged a szelíd erőszaknak, s mindjárt az ebéd után egy oldalszobába vonul, ahol megírja *A vén cigány* első három versszakát, majd néhány nap múlva otthon fejezi be. Egy évnek kell azonban eltelnie, hogy meg is jelenhessen. A verset először Gyulai Pál említi Aranyhoz írott, 1854. szeptember 6-i levelében. "Nagyon szép – írja Gyulai – különösen az eleje genialis, de fájdalom, oly alakban, mint írva van, aligha jelenhet meg, s kérdés, az öreg fog-e változtatni rajta. Szegény öreg, csak azt tudja írni, mi szívéen fekszik, ő sem tartozik a legújabb kor költői közé." *A vén cigányt* Vörösmarty *A Magyar Nép* könyvébe (az erdélyi hetilap mellékletébe) szánja, Eötvös és Csengery közvetítésével azonban a Pesti Naplóhoz kerül, s itt is jelenik meg 1855 júniusában. A szerkesztőség kisebb-nagyobb változtatásokat kér. Vörösmarty egyik barátja, Tomori Anasztáz így

emlékezik erre: "Reszkető hangon, mély érzéssel olvasta föl legutolsó költeményét, *A vén cigányt*... A Pesti Napló nem akarta közölni ezen soráért: A megváltó elfordult sírjában. – Ugyan, húzd ki öcsém – mondá Vörösmarty –, s írd helyébe: Isten sírja reszket a szent honban. Így aztán közlé a Pesti Napló."

Ha vers kell, hát legyen vers! – veti oda az ebéd után a szalonban békésen füstölgő ismerősöknek, barátoknak. De nem egészen olyan lesz, mint amelyet vártok. Lássunk, uramisten, lássunk végre a poklok fenekére! Még egyszer utoljára sorra veszi az emberiség tragikus történeteit a *gyilkos testvér botja zuhanásától* Prométeusz *halhatatlan kínjáig*. S a roppant mélység fölé hajló, bozontos szakállú, duhaj Noé újra és újra fölkiált: *Húzd rá cigány, megittad az árát, / Ne lógasd a lábadat hiába; ... Húzd, ki tudja meddig húzhatod, / Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot...* A vén cigány komoran, nehéz, botladozó lábbal, mégis torokszorító ünnepélyességgel járja. Virtuóz Botoló a Világnagy Korcsmában. Részezség? Órület? Dehogy! A vers hatásos refrénekkal építkező, pontosan kiszámított, "körkörös" szerkezete szétfeszíti a romantika hagyományos linearitását, s a természeti ember mágikus, örök jelenidejének bűvkörébe von. Vörösmarty óriásira tágult, vérekes szemgolyói. *A vérbe fűrösztött zászló. Pártütőknek véres csonjai. Bor a rideg kupában.* A magyar szabadság versbe merevített pillanatai. Előbb a végsőkig fokozott kétségbeesés, átok, azután a szavak lepkeszárnyán érkező remény. *Húzd, de mégse – hagyj békét a húrnak, / Lesz még egyszer ünnep a világon.* Erre az algoritmusra épül valamennyi késői nagyszabású Vörösmarty-vers: az *Emlékkönyvbe*, az *Előszó* és *Az ember élete*.

Még egy utolsó pillanat: minden szempár a *botolót* járó vén cigány felé fordul. Elárasztják meghívásokkal. Járja az országot, egy alkalommal azt nyilatkozta, hogy legszívesebben *út közben*, fogadóknak töltené az életét. A lapok – talán mert a korábbi hallgatás miatt rossz a lelkiismeretük – most minden lépéséről aprólékos pontossággal tudósítanak. Néhány hónapra az ország pátriárkája lesz: "mint régen várt vendéget, mint a család fejét, tárt karokkal fogadják minden küszöbön, melyen átlép" – írja a Pesti Napló levelezője. *Derüljön zordon homlokod* – mintha új erőre kapna. Csakhogy a remény lepkeszárnyát az életben már régen lenyesték, csak a versben verdes még tétován. Vörösmarty állapota egyre romlik. Jókai egy ízben együtt utazik vele hajón Komáromból Pestre, későbbi visszaemlékezéseiben egy nagyon beteg, roskatag öregember képét idézi föl, aki gyermekes makacssággal ismétlgeti, hogy nincs semmi baja, bár a cél előtt száz méterre megroggyannak a lábai, s az utca szegletkövén várja be, míg vendéglátói karosszéket hoznak, s abban viszik haza. Utolsó töredékes sorai: *Fogytán van a napod, / Fogytán van szerencséd, / Ha volna is, minek? / Nincs ahová*

tenned. / Véred megsűrűdött, / Agyvelőd kiapadt, / Fáradt vállaidról / Vén gúnyád leszakadt.

1855. november 21-én délután 3 órakor mintegy húszezer ember kíséri utolsó útjára. Temetése jeladás: az önkényuralom elmúlt öt esztendejének ez volt az első jelentősebb tömegmegmozdulása. Később a nagy nemzeti temetések (és demonstrációk) sora következik: Aranyé, Kossuthé, Munkácsyé.

*

Alig fél század múltán, 1900. december 1-én Székesfehérváron nagy ünnepséggel emlékeztek meg a megye szülöttének "százados" évfordulójáról. Az utcák zászlódíszbe öltöztek, a bazilika főoltárát különleges délszaki növényekkel ékítették, a padokat vörös posztóval fedték be.

A város előjárói a Magyar Király fogadóban "négyszázötven terítékű" ebédet adtak a vendégek tiszteletére. Az asztalfőn Széll Kálmán miniszterelnök, az ünnepelt költő veje, mellette Vörösmarty Béla államtitkár, a költő fia foglalt helyet. Részlet Széll Kálmán ünnepi beszédéből: "Vörösmarty, a hazaszeretet nagy dalnoka, a haza mellé állította válthatatlan kapcsolatban a királyt (a jelenlévők felállnak), akinek felkent személyét – a legelső magyar embert (lelkes éljenzés) – bevitte, mint előtte senki, a nép szívébe (köztetszés)... A költő a hazaszeretetet és a királyhoz való hűséget koszorúba fonta és ezt a koszorút rátette a király áldott fejére." Az egyik szemanú szerint a vendégek Ő Felsége nevének említése után állva hallgatták végig a beszédet, s az éljenzés alig akart csillapulni, akkor viszont a honvédszenekar azonnal rázendített a *Szózatra*.

"Gyönyörű jelenet volt – emlékezik a Székesfehérvár és Vidéke című helyi lap tudósítója – a miniszterek, a tábornokok, a vármegye előjárói, az egyházi méltóságok a cistercziták fehér papi öltönyében, és a többiek, valamennyi díszmagyarba öltözött, illusztris alak együtt énekelte a hazaszeretet hitvallását."

A Szózat elhangzása után Havranek József polgármester emelkedett szólásra. Ő is a miniszterelnök által kijelölt úton haladt, s a *Király* és a *Költőkirály* alakjának egységbe foglalásán fáradozott. Végezetül azon véleményének adott hangot, hogy a költőkirály nem hiába vigasztalta gyönyörű hatyúdalában nemzetét: *Lesz még egyszer ünnep a világon! Most beteljesedett a jóslat. Éljen a király!*

Este, a kivilágított, fellobogózott városban nagyszabású fáklyásmenettel záródtak a Vörösmarty születésének századik évfordulójára rendezett megemlékezések.

A Haynau-alapítvány

Túlélte az évszázadok viharait, az Országos Széchényi Könyvtárban ma is olvasható az egykor kéziratban terjesztett vers, amelyet a bujdosó Bajza József Murányi Gábor álnéven írt. A *Hainau-dal* így szólítja meg a véres zsarnokot: "Te, ki bamba s ranghiú vagy, / Nyersz hitvány keresztetek. / S nagy császárod elvetend majd / Ha nincsen szüksége rád, / S megköszönd ha ráadásul / Kufsteinban szobát nem ad. / A habsburg-vér minden cseppje / Mindig hitszegő vala, / Jaj azoknak, kik remélnek / Boldogulást általa."

Bajza jóslata részben bevált, a "hű ebet" gyorsan menesztették. Állítólag Radetzky tábornok, az olasz földön állomásozó osztrák haderő főparancsnoka szokta volt mondogatni, hogy Haynau olyan, mint a borotva, használat után jól el kell zárni. Igaz, be nem zárták, viszont abban az évben kétszer is elővették. 1849 áprilisában Bresciába küldték, hogy számolja fel a nemzeti felkelést. Fölszámolta. A "civilizált világ" nem is ezt vette tőle zokon, hanem hogy komoly katonaember léteire állítólag nőket korbácsolatott meg... Emiatt kapta a "bresciai hiéna" gúnynevet. Május végén azután – teljhatalommal – rábízták a magyarországi megtorló hadjárat vezetését. Haynau minden szempontból igyekezett megfelelni a beléhelyezett bizalomnak. Győrnél, Komárom alatt és Temesvárnál harctéri sikereket is arat, Görgey azonban – ez volt a legtöbb, amit elérhetett – mégsem előtte, hanem az oroszok előtt tette le a fegyvert.

Nálunk nagy hagyománya van annak, hogy a történelem nehezen feldolgozható kudarcait arra alkalmas személyek (látványos-regényes bűnbakok) nyakába varrjuk. A kiegyezés után a "labancpárti" történetírók igyekeztek elhíttetni, hogy a szabadságharcot követő, különösen kegyetlen megtorlások Görgey hibás taktikájából és Haynau "patologikus lelkületéből", főként megsértett önértetéből következtek. Hiszen mi mással indokolható, hogy hiába ajánlotta Paskievics, az orosz hadak parancsnoka az osztrák császárnak: adjon "széleskörű amnesztiát, amely behegeszthetné az ország vérző sebeit", s hiába javasolta maga az orosz cár is: Ferenc József gyakorolja "az uralkodói jogok legszebbikét, a helyesen értelmezett kegyelmet", Magyarországon elszabadult a terror. Ezért azonban nem a császár a felelős, hiszen ő két hétig (!) vonakodott aláírni Haynau megbízását, hanem rosszindulatú hivatalnokai. Kivált az igazságügyminiszter és persze a teljhatalmú magyarországi megbízott – "e két vérvívó: a dühös bolond (ez Haynau) és a hideg vámpír (ez Schmerling)". Utóbbiról még azt is megtudhatjuk, hogy "nem tudásvágyból, hanem állati érzéseinek hódolva járt a klinikákra holttesteket boncolni".

Mintha Haynau – a király ellenére – csak saját szakállára (a későbbi kedélyeskedő szóhasználat szerint tekintélyes bajuszára) kegyetlenkedett volna. Tény, hogy október 6-án, a bécsi forradalom évfordulóján felakasztatja azokat a főtiszteket, akik nem állottak a császár szolgálatából a magyar honvédseregbe átigazolni, s kivégezteti Batthyány Lajos miniszterelnököt. Pusztán Haynau személyes bosszújáról, hivatali kötelességének túllihegéséről lenne szó? Inkább arról, hogy a fiatal császár legelőbb a "katonai hitszegést" torolta meg. A magyar miniszterelnököt pedig – bár az udvarban mindenki jól tudta, milyen elkeseredett harcot vívott saját radikális ellenzékével – személyiségének sugárzó ereje, erkölcsi feddhetetlensége miatt ítélték veszélyesnek, ezért kellett meghalnia.

Haynau valószínűleg nem volt vérivó, mint ahogy azt később a "jó király" képét színezgető magyar történészek beállítják, inkább az osztrák főtisztnak lehet igaza, Ferenc József udvari beretvája Budán is az előirtak szerint végezte a dolgát. Igaz, különösen vidéki tevékenysége gyanús, netán "önszorgalom" is főnnforgott. Városok falragaszain, hirdetményekben, hadparancsokban hozta nyilvánosságra utasításait. Egy Budán, 1849. augusztus 27-én kelt hirdetmény például arról tudósítja a polgárokat, hogy "Haynau cs. kir. hadi szertárnok és fővezér által halálra ítéltetett" egy fegyverrejtegetéssel vádolt nyomdász, "s az ítélet rajta a mai napon végre is hajtattott". Még augusztusban elrendelte, hogy a honvédseregben harcolt egykori császári katonákat közlegényként sorozzák be újra az osztrák haderőbe. Egy hónappal később hadbíróssággal fenyegette azokat, akik a besorozott honvédeket megszőktetnék, a szőkevények fejére pedig vérdíjat tűzött ki. "Szegzárdon", szeptember 5-én jelent meg a hirdetmény, amelyben arról rendelkezett, hogy vegyék zár alá "idősb Kornis László közbirtokos teljes vagyonát, mivel nevezett szöllejében rejtegette a »pártütő« Madarász Józsefet". Nem kétséges, Haynau mindent megtett azért, hogy szavait komolyan vegyék: "Magyarországon száz esztendeig nem lesz többé forradalom, erről fejemmel kezeskedem."

Haynaunak, miután a véres munkát elvégezte, 1850 júliusában le kellett mondania – a beretvát visszatették tokjába. Miáltal a császár megint jóindulatáról tett tanúbizonyságot, menesztette a zsarnokot, aki egyedül felelős az önkényuralom gaztetteiért. A "civilizált világ", amely nem rokonszenvezett ugyan a radikális "magyar kánkánnal", így nem került szembe a Monarchiával sem, csupán Haynau kegyetlenkedéseit ítélte el. Egy korabeli olasz metszet Magyarország hajóját ábrázolja, amint éppen hajótörést szenved a "despotizmus szirtjén". Az angolok viszont nem fogadták el a Habsburg-szereposztást: Palmerson miniszterelnök nemcsak Haynaut, a véres kezű zsarnokot emlegette, hanem általában az osztrákok "vadállatiságáról"

beszélt, akiknek "kegyetlenkedései csak az afrikai és haiti négerfajok (!) eljárásaihoz hasonlíthatók". (Igaz, ebben az esetben az angol miniszterelnök "gyarmati nézőpontja" sem sokkal rokonszenvesebb, mint a Habsburg-színjáték.)

Azt hihetnénk, aki egyszer vállalta a véres kezű zsarnok szerepét, annak később menekülnie kell tetteinek színhelyéről. Lehet, hogy így van ez mindenütt a világon, de nem nálunk. Haynau állítólag gyakran emlegette, milyen hálás a magyaroknak, hiszen "minden más országban veszélyben forgott volna az élete". Kijelentése nemcsak merő cinizmus, Londonban, a Perkins-féle sörfőzőben meg is kergették egyszer, miután a vendégkönyvbe nagy büszkén odakanyarította a nevét... A munkások már hallottak róla, ezért – ahogy arról egy szemtanú, Beöthy Ödön beszámolt –, "söprűkkel, ostorokkal üldözőbe vették, s a nagy bajuszú generális, mit volt mit tenni, szaladásnak eredt, ki a kapun, megkerülve a ház szögletét, végig a Temze-parti házak mentén, nyomában a fölbőszült, sárral dobálózó tömeggel". A halálsápadt, remegő "marsallt" csak a rendőrség erélyes föllépése mentette meg a komolyabb atrocitásoktól. De nem járt jobban Brüsszelben és Párizsban sem. Berlinben viszont ünnepelték, Bécsben pedig díszpolgári címet adományoztak neki.

Haynau Magyarországon, Szabolcs vármegyében 220 ezer forintért földet vásárolt. A mintegy 700 holdas birtok valamikor Mailáth György országbíróé volt. Itt kezdett el gazdálkodni. Magányosan élt, családját Grazban hagyta. Egy elesett bajtársának, bizonyos Klein ezredesnek két lánya vezette a háztartását, ami épp elég szóbeszédre adott okot a környéken... Magyarul is megtanult egy kicsit, főleg káromkodni. Kedvelte az erősen fűszeres ételeket és a nehéz tokaji bort. Nótája is volt már, igazi, rebellis magyar nóta: "Debrecenbe kidobolták, / Hogy a »dongót« ne danolják! / Csak azért is dongó, / Diri diri dongó."

A "vérrel élő szörnyeteg" képe néhány év alatt különös metamorfózison esett át. Igaz, ez sem példa nélküli nemzeti arcképcsarnokunkban. Éppen tizenhárom esztendő telt el a magyar forradalom vérbe fojtása után, amikor a véres kezű zsarnokot új szerepkörben láthatjuk viszont. Haynau Jókai regényében, *Az új földesúrban* tűnik föl mint az újmódi gazdálkodók prototípusa. Ankerschmidt, az idegen lovag, kinek magyarosodását (értsd: régi szokásainak levetkőzését) épp oly nagyon kívánjuk, mint más idegenekét, például a zsidókét. Magyarosodásukkal nincs is semmi hiba, s ez a nemzetnek bizakodásra adhat okot. Jókai az *Utóhangban* mondja el, hogy maga látta, amint "egy este Haynau tábornagy (a nyugalmazott), magyar ruhában, széles szalagú darutollas túri süveggel a fején, a legkizárólagosabb magyar urak társaságában" jelent meg, s ezen erős mondást tette közkinccsé: "*Wir Ungarn lassen unsere Rechte nicht*

confisciren!" (*Mi magyarok* nem hagyjuk a jogainkat elorozni! – S hogy "az erős mondás" még erősebb legyen, az író a "mi magyarok"-at kurziválva szedeti.)

Mármost hősünk "vérrel élő szörnyeteg", miként Bajza, a forradalmár költő állítja 1849-ben, vagy "új földesúr", ahogy Jókai, az *egykori* forradalmár látja (láttatja) tizenhárom évvel később? Egy szerepjátszó kor regényes alakváltozatairól nehéz *utólag* tárgyilagos képet formálni. Ezek a "finom áttűnések" a magyar lélek legtitkosabb rejtelsei közé tartoznak. Mindenesetre egy kevésbé ismert dokumentum azt bizonyítja, hogy Haynautól, "a dühös bolondtól" a józan számítás sem állott távol. Még hivatalban volt, amikor 1849. december 10-én, "alapítvány-hagyományozó hirdetményben" – éppolyan falragaszon, mint korábban a kivégzéseket – közhírré tette: 321 879 forintot és 38 krajcárt adott arra a célra, hogy annak kamataiból az "1848–49. évi háború rokkantjai segélyben részesüljenek". Mégpedig *fele részben* a cs. kir. hadsereg, *fele részben* a magyar honvédsereg legénységi állományú tagjai. Öreg Krúdy Gyula, az író nagyapja, "az utolsó parancsnok" meg is jegyezte, lám csak, az "aradi gyilkos" többre becsüli a negyvennyolcas rokkant honvédeket, mint a magyar állam, amely mindösszesen öt krajcárban állapította meg napi segélyüket.

Összeesküvők

A század utolsó esztendejében, egy meleg, augusztusi éjszaka Mikszáth Kálmán a Kálvin téren, a Báthory kávéház teraszán néhány "belvárosi úr", közöttük egy országgyűlési képviselő társaságában üldögélt. Amikor meglátta az arra sétáló Krúdy Gyulát, a Magyarország fiatal újságíróját, odaintette. Mikszáth az idő tájt a Pesti Hírlap fölkérésére regényét akart írni Krúdy Gyula nagybátyjáról, Krúdy Kálmánról; talán ezért ültette akkor magamellé a *nyíri rokont*. "Tudjátok – mondta Mikszáth, miközben fázósan fölgyúrte felöltője gallérját –, a hatvanas évek színészkedő világáról fogok írni. Hiszen akkoriban mindenki színész volt, mégpedig rossz színész. A nemzet beleunt már az elnyomatási kor sivárságába, unalmába, egyhangúságába. Szomjasak voltak az elmék és a szívek egy jobb kor után, a politika után..., és ezt senki sem merte bevallani, mert komédiások voltunk. Ugyan ki merészelt volna *honfibú* nélkül mutatkozni az utcán vagy társaságban? Pedig már a manónak sem kellett a honfibú... A fű benőtte a sírhalmokat. Az isaszegi fák beforradtak a sebek, amelyeket puskagolyók ütöttek rajtuk. Özvegyek letették a fátyolt, árva gyerekek megemberesedtek. A nemzet pedig még mindig azzal hitegette magát, hogy a bánattól, keserűségtől, fájdalomtól nem szabad életre kelnie. És néma megadással tűrte ál-Petőfik, bujdosó ál-honvédek és ál-hazafiak seftelését, akik eleinte bankóra, később már csak aprópénzre váltották fel a nemzeti fájdalmat. A szemek könnybe borultak

Komárom, Kufstein, Olmütz említésekor. De már nem égettek azok a könnyek. Hiszen a börtönök félig-meddig már üresek voltak. Könnyeztünk, mert hazafias kötelesség volt a könnyezés. Ezt a színészkedő kort akarom én megírni. A rossz komédiások korát."

És Mikszáth megírta Krúdy Kálmán csíntevéseit, és Krúdy, aki a fenti beszélgetést lejegyezte, maga is megírta az 1848-49-es forradalmat és szabadságharcot követő évek regényes és színpadias történeteit. Ebben a korban "játszódik" az utolsó Habsburg-ellenes összeesküvés is, amelynek – tekintettel a máig tisztázatlan, bonyolult cselekményre és a teátrális gesztusokból szövődő, felcserélhető szerepekre – mintha szintén írók írták volna a forgatókönyvét.

Két kedélyes patvarista

A fiatal Eötvös Károly 1863-ban joggyakornokként szolgált Veszprém vármegyében. Miként *A nagy év* című könyvében leírja, egy decemberi éjszaka váratlanul beállított hozzá barátja.

"Körülnéz a szobában, s bezárja kulcsra az ajtót.

– Magunk vagyunk?

– Magunk. – Mosolyogtam e nagy óvatosságon. Barátom elővesz egy csomó nyomtatványt, s átad nekem vagy tíz darabot.

– Ez a forradalmi kormány kiáltványa a nemzethez. Az éjjel ezt magad, személyesen, alkalmas helyeken kiragaszd a falakra. Vigyázz, senki meg ne csípjén.

Nézem a kiáltványt. Szép papír, szép nyomás. Rövid, velős, komoly tartalom. Előkelő író fogalmazta. A pecsét helyén az ország címere.

– Kitől kaptad ezeket?

– Nem mondom meg. Adott szavam tiltja. Neked se szabad tovább adnod, hogy tőlem kaptad. Nyugodjál meg abban, hogy Pestről kaptam, egyik legjobb vezérunktől. A fejünkkel játszunk. A vezérek úgy határoztak, hogy két embernél többnek nem szabad tudnia. Akitől kapja a kiáltványt: az egyik, s akinek átadja: az a másik. Az árulás így lehetetlen.

Még az éjszaka folyamán átadtam kiragasztás végett négy darabot egyik barátomnak, kiben feltétlenül megbíztam. Öt darabot kiragasztottam magam. Másnap reggelre valami ötven kiáltvány volt kiragasztva Veszprém városában.

Két nap múlva Pestre kellett mennem. Egyáltalán nem tudtam, miért. Az volt a parancsolat, hogy délelőtt 11 órakor ott legyenek a Köztelken. Amint sokkal később rájöttem, a harc kitörésének idejét s módját akarták ott a vezérek megbeszélni. A székesfehérvári vasútállomáson talákoztam Késmárky Pepsával. Kérdezi tőlem:

– Hova mész?

- Pestre. Valami dolgom van ott.
- Hol és miféle dolgod?
- A Közteleken, déli 11 órakor.

Nagyot néz, nem szól. Sok idegen utas izgett-mozgott körülöttünk. Együtt mentünk a Kálvin tér felé. Megáll az Üllői út elején, s gondolkodik. Fejét széles vállalai közé sunyítja.

- Itt menjünk a józsefvárosi oldalon!

A Köztelek a ferencvárosi oldalon van. El nem tudtam gondolni, miért menjünk mi a józsefvárosi oldalon. Miért ne mehetnénk az egyenes úton?

Odaértünk a Köztelekhez. Lassan ballagtunk, Pepsa éles, fűrésző szemmel nézi a járókelőket. Elérjük a Köztelek kapuját. Pepsa barátom nem áll meg, tovább ballag. Én megállok, s azt kérdezem:

- No, nem fordulunk be?
- Csak gyere!

A híres Két pisztoly csárdáig meg se állunk. Ott azt mondja:

– Megyünk haza pajtás. Négy titkosrendőrt láttam a Köztelek körül járkálni. Figyelik, ki megy oda be. Én nem megyek, neked se tanácsolom.

Hát jól van. Megyünk haza. Okos ember nem megy fejjel a falnak. Pepsát pedig okos embernek ismeri mindenki. Igaza is volt. A lapok később megírták, hogy a titkos összeesküvésre rájöttek, vezetőit elfogták, egyik tevékeny részesét, Sebes Emilt pedig menekülés közben az Orczy-kertben agyonlőtték."

Eötvös Károlyt is beidéztek a császári kivételes haditörvényszék elé. Hogy miről faggatták, arról nem ír, csak annyit árul el, hogy barátai segítségével gyorsan szabadon engedték. Majd így fejezi be a történetet: "Részletesen ma sincs megírva az eset. Kossuth Lajos is csak röviden ír róla *Irataim* című munkájában. Azt se tartom bizonyosnak, hogy valaha meg lesz-e írva. Sok nagy és jó hazafi vett részt benne, aki később miniszter lett, király embere lett, pecsovic lett. Ők bizony nem emlegették szívesen ezt a múltat, s ha maradt nyoma írásokban, azt a nyomot is szívesen eltüntették."

Öncsonkítók

Almásy Pál gróf az 1860-as évek egyik legnépszerűbb politikusa. Karrierje meredeken ívelt fölfelé. 1844-ben, 26 éves korában az ellenzéki párt egyhangúlag őt jelölte Heves vármegye országgyűlési képviselőjének. Az 1848-49-es forradalmi országgyűlés pedig alelnöknek választja. Ő is ott van Debrecenben, mikor kimondják a Habsburg-ház trónfosztását. Bár a végveszély napjaiban lemond tisztségéről, a forradalom bukása után halálra ítélik. Még idejében külföldre menekül. Az

emigrációban főként Teleki Lászlóval köt szoros barátságot. 1859-ben tér haza. Míg távol volt, felesége egy osztrák tiszt szeretője lett, lánya is császári katonatiszthez ment feleségül, fia pedig hátat fordítva apjának, belépett az osztrák hadseregbe. (Igaz, később megbánta tettét és öngyilkosságot követett el). Almásy elhatározza, hogy minden áron visszaszerzi elkobzott Arad megyei birtokait. Jó kapcsolatot tart fent Telekivel, s a hazai titkos szervezettel, de járatos a bécsi udvar kegyeit kereső "neokonzervatív" körökben is. Különösen Szögyény László alkancellár támogatja feltűnő kézséggel Almásy követelését. Ez szemet szúr Kossuthnak is, s 1860. november 7-i levelében azt kérdezi Telekitől: "Mondd meg nekem kedves barátom, bizasz Te, de tökéletesen bizasz A(lmásy) Paliban, mit forradalmi vezérben?" Teleki válasza megnyugtató, így a "bizalmatlansági kérdés" egyelőre lekerült a napirendről, s ezután Almásy már úgy szerepel az emigráció levelezésében, mint a hazai titkos mozgalom vezetője.

Amikor 1861-ben – tizenkétévi szünet után – újra összeülhetett az országgyűlés, Almásy – bár képviselőséget nem vállalt – a háttérben fontos szerepet töltött be. Teleki öngyilkossága után a határozati pártban tovább erősödött a befolyása. Népszerűségét nemcsak a földalatti ellenzékben betöltött vezető szerepének köszönheti, hanem Telekihez fűződő baráti kapcsolatának is. Politikai "programját" egy Jósika Miklóshoz küldött levélben így összegzi: "A haza a múltban megadta a támogatást a Kossuth vezette emigrációnak. Most is megadja minden pillanatban, de azért – nézetem szerint – jól teszi (a haza), hogy a másik kilátást sem löki el magától. *Két húron kell hegedülni.* Felülni senkinek sem akarunk, se jobbra, se balra. Tizenkét évi szenvedés után a nemzet sokkal eszélyesebb és higgadtabb lón, minthogy csak egy chancera tenné egész jövődjét. Minden chancet kellő figyelembe kell enni."

A Tisza-vezette határozati párt többséget élvezett a parlamentben. Teleki halála után a párt vezetői azonban hátat fordítanak az általa kezdeményezett radikális javaslatnak, s a Deák által irányított mérsékeltebb, békülékenyebb felirati párthoz közelednek. Az egyezkedés a színpalak mögött zajlik. Minden valószínűség szerint Almásytól származik a "nagy ötlet": a határozati párt szavazza le önmagát... Almásy így érvelt egyik barátjának, Kálóczy Lajos képviselőnek: "Teleki önfeláldozásának logikai következménye az volna, hogy a felirati párt jusson többségre." Kálóczy szerint Almásy "valódi beteges szenvedéllyel érdeklődött az ügy iránt", tárgyalt Andrássyval és Podmaniczkyval is; elhatározzák, "a szavazásnak olyan irányt fognak adni, hogy a felirati indítvány fogadtassék el 2-3 szavazati többséggel". Almásy azonban nem vállal közvetlen szerepet a szervezésben, hanem Kálóczyt bízza meg az önleszavazás előkészítésével. Kálóczy panaszkodik, hogy a képviselők közül "sokan ingadoznak,

nem tudni, hányadán áll velük az ember". Végül a szavazás napján, korán reggel Almásy fölkeresi Kálóczyt, álmatlanságra hivatkozik, fejét fájlalja, s kijelenti, hajlandó lenne visszavonni a megbízást. Talán az lenne a legjobb, mondja, ha az egész ügyet ejtenék, hogy mégis csak ők, a határozatiak szerezhessenek néhány szavazat többséget. Kálóczy, aki már semmit sem ért az egészből, azt javasolja, ha nem akarnak elkésni az ülésről, induljanak...

Kérdés, Almásy vajon miért szorgalmazta az önleszavazását – vagy miként a határozati párt radikális balszárnya nevezte: az *önconkítást*? Halála után egy kortárs azzal mentegeti őt, hogy ezzel "a vészbe rohanók útjába akart állni". Nem állt útjába senkinek, viszont a furcsa választási komédia végleg lejáratta a határozati pártot. Almásy az előcsarnokból bénultan, sápadtan figyelte a nagy manővert. Szárnysegédje, Kálóczy az utolsó pillanatban még hazaterelgetett őt váratlanul fölbukkanó határozati képviselőt, közöttük két román papot. Így aztán "155 szóval, 152 ellenében, 1 tartózkodás mellett, 13 képviselő távollétében győzött a felirat". Eötvös Károly szerint a szavazás idején Deák is ott szivarozott az előcsarnokban, s amikor az eredmény ismeretében Hajnik Pál, egy renegát "határozati" odament hozzá gratulálni, a "Vastag" fölmordult: "kurvák vagytok, nem férfiak". Deák később azt állította, hogy a szavazás idején már nyilvánvaló volt, hogy Bécsben nem boldogulnak se a felirattal, se a határozattal. "Az országgyűlés méltóságát tehát jobban emelte volna, ha a határozati többség nem hátrál meg önmagától."

A határozati párt önleszavazási akciója nem maradt titokban. Először a temesvári Delejtű című lap szellőzteti meg a választási komédiát. A párt vezetősége, hogy visszanyerje tekintélyét, "keményít". Deák felirati javaslatának részletes vitájában – a még mindig meglévő parlamenti többségét kihasználva – a felirat szövegében "radikális" módosításokat fogadtat el. Tiszáék kierőszakolják, hogy az eredeti "Fölséges Császár és Király" megszólítást "Fölséges Úr"-ra változtassák. Az uralkodó természetesen a címzésre hivatkozva nem veszi át a feliratot. Ezután újabb hosszas vita következik, végül Deák eredeti szövegét küldik fel megint Bécsbe. Közben Kossuth gyorsfutár útján azt üzeni, hogy "még formalitásokban se engedjete". Almásy viszont kijelenti: "Midőn a felirat a cím miatt visszautasított, bár Kossuthtól az az utasítás érkezett, hogy a képviselőház ezen kérdésben változtatást ne tegyen, a címkérdés megoldást nyert."

Tény, hogy az emigráció a felirat pártiak győzelmével teret veszített. Az olasz kormány például a pesti hírek hallatán így nyilatkozott: "Magyarország kibékülésre törekszik Ausztriával és erre az első lépést a válaszfelirat megváltoztatásával megtette." Kossuth nyilvánosan igyekszik "taktikai" lépésnek feltüntetni azt, amit

korábban maga is elítélt. Titokban magyarázatot kér a hazai ellenállás vezetőitől. Almásy levelet ír Jósikának: "Azt akarjátok, hogy minden áron törjön a nemzet és ok nélkül és biztos kilátás nélkül elpazarolja erejét; vérbe borítson mindent, hogy ti aztán azt mondhattátok: lám, minő forradalmi ez a magyar nép."

A forradalmár

Nedeczky István Zala megyei birtokos hosszú életet élt. 1848-49-ben honvédszázados, 1869-78 között országgyűlési képviselő, majd az Országos Honvédszégyező Egylet iroda-főnöke. Tudjuk, hogy Világos után másfél évig kényszerbesorozással közlegényként szolgált az osztrák hadseregben. Miként Almásy, ő is elveszítette birtokait. Az ötvenes évek végén kivándorol Magyarországról. Először Párizsba megy, majd Torinóba, ahol felvételét kéri a magyar légióba.

A katonás természetű, elszánt, kissé naiv, könnyen hevülő huszár-kapitány megtetszik Kossuthnak; őt tartja alkalmasnak, hogy együtt újraélesszék a hazai titkos szervezetet, s ezzel visszaszerezzék a magyar emigrációnak a hatvanas évek elején megrendült nemzetközi tekintélyét. Nagyszabású konspirációba kezdenek. Az emigráció kiterjedt, szerteágazó levelezésből tudjuk, hogy az olasz szekciót is súlyos ellentétek szabdalják. Kossuth sérelmesnek tartotta, hogy Klapka – az ő megkérdése nélkül – szorgalmazta az otthoni honvédegyesületek létrejöttét. Vita bontakozott ki közöttük a *Dunai Szövetség* ügyében is. Tény, hogy Klapka írta a terv első változatát, ehhez fűzött később Kossuth kiegészítéseket. Ám az is igaz, hogy a *Szövetség*ben megfogalmazott nemzetiségi alapelveket Kossuth már sokkal korábban meghirdette. Klapka – jó érzéssel – nemigen kardoskodott a szerzőségért, így Kossuthé lehetett az elsőbbség – s a később kirobbant botrányban a főszerep. A *Dunai Szövetség* tervének megjelenése után valóságos szitokhadjárat indult Kossuth lejáratására. A sajtókampányt főként a bécsi udvar pénzelte, ami érthető, hiszen ha a birodalom nemzetiségei Kossuth szövetségi gondolata jegyében összefognak, az a monarchia számára életveszélyes lett volna. Az udvar elsőszámú magyarországi szócsöve, a Sürgöny, Kossuthot "idétlen, cosmopolita elvekkal kacérkodó kalandornak" nevezte, aki "most végre lelepleződött, hogy kész feláldozni a haza integritását". De a határozati párt vezéralakjai – elsősorban Tisza, Podmaniczky és Almásy, akik nemcsak az udvar kegyeire, hanem az ellenzék felhajtó erejére is számítottak – szintén elhatárolták magukat Kossuth tervétől. Igaz, a *Dunai Szövetség* elleni tiltakozás inkább csak ürügy az eltávolodásra, mintsem határozott, elvi álláspont. Mindenesetre Kossuth tekintélye itthon és külföldön is jócskán megcsappant. Ezért határozta el magát a gyors cselekvésre.

Kossuth Torinóban Nedeczkyvel megalapítja az *Országos Függetlenségi Bizottmányt*. A tervek szerint Nedeczky hamarosan visszatér Magyarországra, s ott kezébe veszi a hazai titkos szervezet vezetését. Ehhez azonban pénz kell. Ezért Nedeczky beadvánnyal fordul Minghetti olasz miniszterelnökhöz, amelyben tagadja, hogy otthon a kibékülés szelleme előre tört, s azt is, hogy Kossuth befolyása csökkent volna. Sőt azt állítja, hogy "Magyarországon a társadalom széles rétegei készek a fegyveres felkelésre". Nedeczky, hogy a beadványt hitelesebbé tegye, a neve után azt is odaírta: "Deák unokaöccse". Nem valószínű, hogy az olasz miniszterelnök ettől különösebben meghatódott volna, mindenesetre a beadvány válasz nélkül maradt. Ekkor Kossuth, hogy az összeesküvésnek új lendületet adjon, az *Országos Függetlenségi Bizottmány* nevében proklamációt fogalmaz, amelyet a milánói L'Allenza című lap nyomdájában ki is nyomtat. Ezután ő is levelet ír az olasz kormánynak, arra kéri Visconti-Venosta külügyminisztert, hogy haladéktalanul támogassa a *Magyarországon alakult új titkos szervezetet*. Bizonyítékul elküldi a maga fogalmazta, s Milánóban nyomtatott proklamáció egy példányát, amely "Kossuth Kormányzó rendeletéből szól a nemzethez, kelt Buda-Pesten (!), November 24-kén, 1863." Ebből a miniszternek látnia kellett, hogy milyen komoly ügyről van szó. De nem látta – talán más forrásból is tájékozódott? –, mert erre a beadványra sem érkezett válasz. Közben Nedeczky, a tettek embere, türelmetlenül számolgatja Torinóban a napokat, mielőbb indulna már haza. Szándékáról értesíti a többi között Kiss Miklóst is, aki viszont Klapka bizalmas emberei közé tartozott. Így Klapka a Nedeczky akció minden részletéről idejében értesült, Kossuth tehát nem tudta eltitkolni Klapka elől a főként vele rivalizáló összeesküvés tervét.

Nedeczky 1863 december elején tér haza Magyarországra a kinyomtatott proklamációkkal és némi pénzzel. Kossuthtól azt az utasítást kapja, hogy december 17-én az egész országban ki legyen ragasztva az *Országos Függetlenségi Bizottmány* felhívása. A forradalmár Románián keresztül utazott, s valószínűleg már a román hatóságok fölfigyeltek rá, mert a bukaresti főkonzul jelenti érkezését Rechberg osztrák külügyminiszternek. Az is lehet, hogy a konzul jelentése Buda Sándor őrnagy, bukaresti szárd katonai attasé (és nyilvántartott "konfidens") információin alapult, aki nemcsak a román és az osztrák hatóságoknak dolgozott, hanem Kossuthnak és Türrnek is. Tény, hogy az osztrák kormány már december 13-án tudott a 17-én kiragasztandó proklamációról, s azonnal értesítette a magyar hatóságokat is.

Kossuth elsőszámú forradalmi megbízottja, Nedeczky István arcképéhez tartozik, hogy gyors leleplezése, elítélése és szabadlábra helyezése után jelentős fordulat következett politikai nézeteiben. Rajongó természete nem, csak a szereplők

váltak, 1876-ban nagyrabecsült unokabátyjáról, a haza bölcséről, Deák Ferencről írt könyvet. Ebben a többi között ezt olvashatjuk: "Deák közjogi műve – Isten és Ő Felsége után az Önök műve; kik akkor is támogatták igyekezetét, midőn *vérmes remény* vagy *külföldi hiú számítások* Önöket tévútra vezethették volna. Tántoríthatatlan hűségök jele ez az uralkodó iránt, ki teljesen át volt hatva *a népképviselési alkotmány szellemétől* és jövőendő sikerétől. E tekintetben csak a nagy Orániai (III. Vilmos) hasonlítható hozzá, *ki akkor is tudott engedni, mikor fejedelmi jogaira nézve ez neki a legnehezebben eshetett.*"

Az áruló

Asbóth Lajos tanulmányait a bécsi hadmérnöki akadémián fejezte be. Az 1848-49-es szabadságharcban Görgey mellett harcolt, főként Buda visszafoglalásánál és a peredi győzelemnél jeleskedett, ezért tábornokká nevezték ki. A szabadságharc bukása után halálra ítélték, majd az ítéletet 18 évi várfogságra változtatták. 1857-ben szabadult, de 1861. február 14-én újra elfogták. Ezúttal azt rótták fel bűnéül, hogy egy fogadáson forradalmi kitüntetésekkel ékített honvédtiszti egyenruhában jelent meg. Öt hónapig tartották fogva, szabadulásának körülményei homályosak. Tény, hogy egy év sem telt bele, mikor gróf Pálffy Móric helytartónak levelet írt, melyben közölte, az országban forradalom készül, az összeesküvés széles kiterjedésű, s az összeesküvők neki ajánlották fel a vezérséget, amit azonban nem fogadott el, pedig ezeket kínáltak mellé. A helytartó jelentést tett Forgách Antal kancellárnak, aki azzal a megjegyzéssel továbbította az ügyet Mecséry rendőrminiszternek, hogy valószínűleg az egész csak "mistificatio". A rendőrfőnök azonban másként vélekedett, szakmai tapasztalata azt súgta, hogy a volt negyvennyolcas honvédtábornok "konfidensnek" ajánlkozik, s azonnal havi 100 forint "subventio"-t utaltatott ki számára. Asbóth 1863 májusában két Kossuth-levelet küldött Pálffynak, (egyiket neki címezték), mindkettőben szó volt egy titkos összeesküvésről. Asbóth ajánlkozott, kiutazik Torinóba és fölkeresi Kossuthot, hogy közelebbről is kifürkészhesse a forradalmi készülődést. Pálffy támogatta, a rendőrminiszter viszont ellenezte a tervet, valószínűleg félt, hogy Asbóth kisiklik a kezük közül.

Amikor december 17-én Budapesten és néhány vidéki városban, így Veszprémben is, megjelentek az *Országos Függetlenségi Bizottmány* falragaszai, Asbóth úgy látja, elkövetkezett az ő ideje. Ez már igazi összeesküvés! (Itt kell megjegyeznünk, hogy Budapesten összesen öt darab proklamációt ragasztottak ki.) A tábornok azonnal táviratot küld Pálffynak, amelyben beszámol az eseményről, majd

egy hosszú levélben ajánlkozik, hogy az egész mozgalmat leleplezi. Asbóth ebben a levélben azt állítja, üzenetet kapott Klapkától, hogy közel van már Magyarország felszabadulásának ideje, mert Victor Emmánuel és a forradalmi pártok Franciaországra támaszkodva megtámadják Ausztriát. Márpedig ebben a harcban ő, Asbóth Lajos is fontos feladatot kap majd, melyről természetesen a továbbiakban is szívesen tudósítja a helytartótanácsot. Szolgálatiért azonban azt kéri, folytatódik a levél, hogy 1848-ban birtokán elszenvedett mintegy 6000 forint kárát térítsék meg. Ezen kívül még 20 ezer forintra is igényt tart, mivel 1849-ben ekkora értékű Kossuth-bankót vettek el tőle. Továbbá kéri, hogy két sokat szenvedett lánya kapjon fejenként 10-10 ezer forintot. Havi szubvencióját pedig emeljék kétszeresére. Hivatkozik Károlyi és Eszterházy példájára, akik a forradalom után nagy uradalmakat kaptak. Az ő kérése szerény, pedig szolgálataival milliókat takarít meg az államnak, a császárnak pedig megmenti legszebb országát. Pálffy előterjeszti a tábornok igényeit Mecséry rendőrminiszternek, ő azonban azokat túlságosan magasnak tartja, mert "konfidens eddig érdemleges információt nem szolgáltatott".

Nyilvánvaló, hogy Asbóth szinte semmi konkrétumot nem tud, de érzi, ha emelni akarja szolgálatai értékét, akkor jelentéseiben fokoznia kell az összeesküvés súlyát, növelni veszélyességének látszatát. Ezért a továbbiakban főként a katonai előkészületekre helyezi a hangsúlyt. Asbóth a többi között jelenti, hogy Beniczky Lajos volt honvédezeres szervezi a gerillákat Felső-Magyarországon: a Mátrában már 80 ezer fegyveres (!) és két üteg áll készenlétben. Tizenötezer felsővidéki és hasonló számú délvidéki szabadcsapattal, valamint 50 ezer fős reguláris hadsereggel lehet számolni. Asbóth jelenti továbbá, hogy Almásy levelet kapott Klapkától, melyet Victor Emmánuel olasz király és Visconti-Venosta külügyminiszter is aláírt. Ebben az állt, hogy a magyarországi felkelésre szükség van, s e célból mintegy kétmillió frankot (?) biztosítanak. (Tudjuk, hogy a valóságban az olasz kormány válasza sem méltatta az emigráció beadványait.)

Mecséry rendőrminiszter valószínűleg átlát Asbóth eléggé amatőr mesterkedéseit, de azt is tudja, hogy részleteiben azért használhatók ezek a jelentések. Ezért azt írja Pálffy helytartónak, hogy ellentmondásokat talált a konfidens információiban, hiszen míg korábban csak szervezkedéséről beszélt, most meg egy katonailag is előkészített felkelésről. Jó lenne megtudni, honnan szerezte adatait, mert egy esetleges törvényes eljárás során írásos bizonyítékokra lesz szükség. Mecséry, némi gúnnyal, azt is megjegyzi, hogy véleménye szerint nemcsak a bíróság előtt, de *a besúgáshoz is szükségeltetik a bizonyító anyag*. E kérdések tisztázására és a további

tennivalók megbeszélésére elküldi Pálffyhoz a rendőrminisztérium elnöki osztályának vezetőjét, Weber lovagot. Továbbá mellékel Asbóth részére 500 forintot (!).

Március 4-én Pálffy irodájában találkozik Weber miniszteri tanácsos, és Coronini tábornok, Budapest katonai parancsnoka, hogy értékelje az Asbóth jelentéseiből kibontakozó helyzetet. Pálffy azonnali letartóztatásokat javasol, mert egyébként, mint helytartó, nem tudja garantálni a város biztonságát. Weber aggályoskodik, szerinte kevés kilátás van arra, hogy a gyanúsítottaknál az esetleges házkutatások során elegendő bizonyító anyagot találjanak. A miniszteri tanácsos, aki – úgy látszik – jól ismerte a konfidensek lélekrajzát, jelenti főnökének, hogy a Pálffy által javasolt letartóztatásokat nem tartja indokoltnak. Főnöke, Mecséry rendőrminiszter, aki viszont talán arra gondolt, ha valakit ártatlanul lefognak, abból még soha sem származott nagyobb baj, de abból igen, ha a rebellis magyarok szabadon szervezkednek. Levelet írt tehát Pálffynak, hogy rendelje el a letartóztatásokat, de Asbóth is közöttük legyen, "így fedjék el áruló mivoltát". Pálffy tehát utasítja Budapest rendőrfőnökét: haladéktalanul kezdje meg a letartóztatásokat. Worafka azonban, aki saját ügynökeivel már régóta figyeltette Almásyt, tudja, hogy az elsőszámú gyanúsított külföldön tartózkodik és csak március 15-én érkezik haza, ezért akkorra halasztja az akciót. Ha előbb kezdenék, véli, Almásy esetleg gyanút fogna és kint maradna. Ezért március 16-án reggel négy órakor tartóztatják le a három fővádoltat: Almásyt, Nedeczky és Beniczkyt, s őrizetbe veszik hét társukat is. Asbóthra március 21-én kerül sor. A letartóztatásokkal együtt a rendőrség házkutatásokat is tart, de ezek úgyszólván semmi eredményt nem hoznak. Almásynál találnak ugyan egy levelet a függetlenségi bizottmánytól, ez azonban fenyegető hangnemben íródott, így egyáltalán nem bizonyítja az együttműködést. Asbóth írásztalán a gerilla-csapatok szervezésére vonatkozó kérdőívet lelnek, amelyet azonban valószínűleg maga szerkesztett. A katonai összeesküvés legfőbb "bizonyítékát" Beniczkynél találják: egy térképet, amelyen a felsővidéki megyéket rejtélyes piros pontokkal jelölték meg. Coronini Cronberg tábornok, a Budapesten állomásozó osztrák csapatok parancsnoka szerint azonban ez egy "vasúti térkép" is lehet. Úgy látszik, főnökével szemben végül Weber tanácsosnak lett igaza.

A letartóztatások híre nagy fölháborodást keltett Magyarországon. Különösen a népszerű és fölöttebb óvatos politikus hírében álló Almásyról volt nehéz föltételezni, hogy vezető szerepet vállaljon egy osztrákellenes katonai összeesküvésben. Eötvös József és Kemény Zsigmond ünnepélyes nyilatkozatot tesz, mely szerint Almásy ártatlan. Jókai pedig azt írja, Kossuth és Almásy között olyan feszült volt a viszony, hogy már csak ezért is képtelen a vád. Mindenki azt találgatja, ki lehet az áruló.

Először Almásy szolgáját gyanúsítják. Később, miután néhány év múlva a per vádlottjai kiszabadulnak a börtönből, s Beniczky Lajost rejtélyes körülmények között meggyilkolják (holttestét a Dunából fogták ki), az ő neve is fölkerül a gyanúsítottak listájára. Asbóth Lajosra, a 48-as honvédtábornokra, a feddhetetlen életű akadémikusra, aki könyvében oly kemény szavakkal vádolta Görgeyt árulással, senki sem gondolt. A terhelő adatokat évekig senki sem bolygatta. Mígnem 1865-ben Pálffy helytartó "a küszöbön álló politikai változásokra való tekintettel" arra kéri Mecséryt, hogy Asbóth feljelentő leveleit semmisítse meg. Pálffy ezt Budán, a helytartósági irattárban meg is teszi, ám Bécsben, a rendőr-minisztériumban – talán mert úgy gondolták, még szükség lehet rájuk – megőrizték azokat. Így bukkant az Asbóth-dossziéra az 1920-as években Steier Lajos újságíró, aki a Magyar Történelmi Társulat megbízásából egészen más témában kutatott a bécsi levéltárakban. Ő írta meg azután Asbóth Lajos árulásának történetét.

A per

Az Almásy-Nedeczky per aktáit ma is a budai várban székelő Hadtörténelmi Levéltárban őrzik. A tetemes mennyiségű, mintegy 0,5 folyóméter iratanyag mind a mai napig nincs alaposan földolgozva. (Ebben meg, úgy látszik, Eötvös Károlynak lett igaz.) Tudjuk, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvek a katonai törvényszéken készültek. A nyomozást Coronini Cronberg tábornok vezette, aki március 26-án írta meg első jelentését Crenneville-nek, a császár főszárnysegédjének. Az osztrák tábornok nyíltan bevallja, hogy az addigi kihallgatások eredménytelenül jártak, a vádnak egyelőre semmiféle bizonyítéka nincsen. Valamennyi gyanúsított tagadta bűnösségét, igaz, Asbóthot még nem hallgatták ki.

Az előzetes vizsgálat június közepére fejeződött be. Coronini június 26-án terjeszti fel összefoglaló jelentését a főhadsegédnek. Ebből kitűnik, hogy "az összeesküvés két konspirációs szálból szövődött össze". Az egyik mozgalom élén Nedeczky állt. Ő Kossuthtól kapta az utasítást a proklamáció terjesztésére és a gerillaharc megszervezésére. Nedeczky munkáját Lángh Ignác pesti ügyvéd segítette, aki azonban a letartóztatások megkezdésekor föbelőtte magát, mert sejtette, hogy árulás történt. Nedeczky azt vallotta, hogy a függetlenségi bizottmány nevében Lángh küldte a fenyegető levelet Pálffynak, Almásynak (ezt a házkutatás során meg is találták) és Beneczkynek, valamint a békülékeny, a kiegyezésre hajlamos lapoknak. Nedeczky "bevallotta" azt is, hogy ő kérte föl Asbóthot a gerilla-szervezés terveinek kidolgozására, aki erre *írásbeli megbízást* kért. (Vajon miért? Talán így akarta növelni a rendőr-minisztériumban szolgálatainak az értékét?). Az írásbeli megbízást Lángh,

Kossuth nevében, meg is adta. (Hogy valóban így történt-e, azt Lángh halála miatt nem lehetett bizonyítani.)

A konspiráció másik szála Almásyhoz és Beniczkyhez vezetett. Coronini jelentésében közli, hogy Beniczky elmondta, 1862-ben fölkereste a határozati párt vezetőit, s kérte, vegyenek részt egy fegyveres felkelés előkészítésében. (Valószínűleg ezt Coronini maga sem gondolta komolyan.) A határozatiak azonban elvetették a javaslatot és a passzivitás mellett döntöttek. Beniczky szerint, Almásy még 1863-ban is visszautasította, hogy egy "Ausztria-ellenes agitáció" szervezéséért 300 ezer forintot bocsássonak a rendelkezésére. Almásy azonban később mégis elhatározta, hogy kilép a passzivitásból és Beniczkyt bízta meg a szervezéssel. Beniczky "bevallotta" még, hogy ő szervezte be Sebes Emil volt honvédőrnagyot, aki azonban a Nedeczky-féle frakciónak is tagja volt. Így Asbóth, aki Sebessel közeli kapcsolatot tartott fenn, beférközött az Almásy-Beniczky szárnyba is. Asbóth azt vallotta hogy többször találkozott Almásyval, aki óva intette őt Nedeczkytől és saját mozgalma számára akarta megnyerni. Asbóth szerint Beniczky és Nedeczky többször tárgyaltak egymással a két frakció egyesülése érdekében, de mindannyiszor megállapították, hogy ennek legfőbb akadálya az, hogy "Almásy Kossuthal szemben barátságtalan álláspontot foglal el". Ennek ellenére azért leszögezték, így Asbóth, hogy mindkét frakció igényt tart az Olaszországból küldendő pénzre és fegyverre.

A perben elhangzott vallomásokot olvasva nehéz kibogozni, ki kivel tartott, kit szervezett be, és kit vélt árulónak. Mindenesetre az elég nyilvánvaló, hogy Almásy ellen szinte semmi terhelő bizonyítékot nem tudtak fölmutatni. A bíróság tanácstalanságát bizonyítja, hogy őt először fel is mentették az összeesküvés vádjá alól. Legtöbb terhelő adat Beniczky és Nedeczky ellen merült fel. Ezek azonban főként Asbóthtól származtak. Nehéz megállapítani, hogy Asbóth csupán regisztrálta-e az összeesküvést vagy maga is *inspirálta* azt. Tény, hogy a bíróság előtt csak ő tett hosszú, kimerítő vallomást. Néhány hónap múlva szabadlábba is helyezték. Almásy mindvégig tagadott. Beniczky viselkedett a legellentmondásosabban. (Valószínűleg ezért terelődött később reá az árulás gyanúja.) Előbb tagadott, később Asbóth terhelő vallomása nyomán igyekezett magát tisztára mosni. Arra hivatkozott, hogy ő már 1860-ban memorandumot intézett Albrecht főherceghez, az akkori helytartóhoz, s ebben az osztrák-magyar kiegyezés szükségességét fejtegette. Valóban nyoma maradt, hogy a helytartó továbbította a memorandumot a rendőrminiszternek, aki viszont – szokása szerint – azt ajánlotta, hogy a szerzőt használják fel a pesti politikai összejövetelek kikémlelésére. (Asbóth is hasonlóan kezdte besűgői pályafutását.)

Beniczky védekezését a bíróság nem nagyon méltányolta. (Talán éppen azért, mert ő megállt félúton?)

1864. február 6-án hirdettek ítéletet. Beniczkyt és Nedeczkyt kötél általi halálra ítélték, Almásyt húsz évi börtönre. Később a két halálos ítéletet is börtönbüntetésre változtatták. Az év végén a császár úgy döntött, hogy a "konspirátoroknak" nem kell fogházban letölteniük a büntetésüket, hanem internálja őket, ami azt jelentette, hogy nem hagyhatják el lakóhelyüket. Almásy esetében azonban kivételt tett, őt "becsületszó ellenében" elengedte Karlsbadba, hogy ott gyógykezeltesse magát. Végül 1867. február 7-én valamennyi elítéltnak megkegyelmezett. Worafka budapesti rendőrfőnök azonban továbbra is figyelemmel kísérte őket. Egy újabb konfidens – vajon ki lehetett? – jelentette, hogy "az amnesztiával szabadult összeesküvők hevesen panaszkodnak a dúsgazdag Almásyra, mert az minden pénzbeli támogatást megtagadott tőlük".

Almásy 1882. november 1-én hunyt el Budapesten. Halálakor Heves vármegye ünnepélyes tanácsülésen emlékezett meg szülöttéről. Egy díszes memorandumot is kiadtak, amelyben a többi között ezt olvashatjuk: "Amikor kiszabadult a fogságból, teljesen visszavonult a közéletől, s csendes magányában, hol csak hű (!) neje virrasztott szenvedései fölött, végezte nemes, nagy eseményekkel átszótt, s nagy viszontagságokkal terhes életét."

*

Az összeesküvés bonyolult cselekménye, a teátrális gesztusokból szövődő, felcserélhető szerepek kavalkádja némiképpen világosabb lesz, ha figyelembe vesszük a bécsi belpolitika erőviszonyait is. Tudjuk, hogy Forgách kancellár Asbóth "forradalmi híradásait", egyszerűen "misztifikációnak" tartotta. A per végeredménye őt igazolta, ám ennek bevallása bizonyos kormányköröknek egyáltalán nem állt érdekében. Schmerling miniszterelnök szerette volna egységesítő törekvései elől az utolsó akadályt is eltávolítani. Ez az akadály pedig szerinte a félig független magyar törvényhozás volt. Az Almásy-Nedeczky összeesküvés híre tehát kapóra jött a miniszterelnöknek. Így érthető a miniszterek felemás viselkedése is. Mecséry például – bár nyilván átlát a botcsinálta besúgó mesterkedésein – Asbóthot rendszeres, igaz elég szerény, szubvencióban részesíti, s megpróbálja rászorítani, hogy egyre súlyosabb, terhelő bizonyítékokat szerezzen (vagy inkább kreáljon?). Schmerling a perrel is bizonyítani akarja a magyarok rebellis természetét, amellyel végképp eljátszották Öfelsége bizalmát és az önálló, alkotmányos kormányzásra való jogukat. De a császárnak sem volt éppen ellenére egy kis rebellió, így megint tanújelét adhatta kegyességének, hiszen a pernek az öngyilkos Lánghon és a menekülés közben agyonlőtt Sebesen kívül más halálos áldozata nem volt. Schmerling úgy gondolta, hogy a perrel egy csapásra két

célt is elérhet: Pesten rövid időre megszabadulhat a legnépszerűbb ellenzéki politikusoktól, Bécsben pedig végre menesztheti Forgách kancellárt, akiben központosító törekvéseinek fő akadályát látta. A császár azonban, aki 1862 végén bízta meg Apponyit, hogy készítsen emlékiratot a kiegyezés lehetőségeiről, az utolsó pillanatig védte Forgáchot. Schmerling viszont bízott benne, hogy egy látványos perrel végül az uralkodót is jobb belátásra bírhatja. Nem tévedett. Amikor 1864 tavaszán Forgách megbetegedett, az uralkodó azt üzentte neki, hogy mondjon le. Forgách cáfolta ugyan betegségének és távozási szándékának hírét, ez azonban már nem mentette meg. A császár április 22-én – igaz, rendkívül kíméletesen – "sikeres munkálkodásának elismerése mellett, ideiglenesen nyugalomba helyezte". Utódjának pedig azt a gróf Zichy Hermann Vas megyei főispánt nevezte ki, akit néhány évvel korábban a helytartó mellett betöltendő elnökhelyettesi állásra sem tartott méltónak. Így azután a kiegyezés előtti (egyébként utolsó) Habsburg-ellenes összeesküvés végső soron Schmerling központosító törekvéseit szolgálta.

Krúdy Kálmán csínytevései

Lónyay Jánosné – a későbbi miniszterelnök, Lónyay Menyhért anyja – 1861. január 6-án a többi között a következőt jegyezte naplójába. "A hírneves Krúdy gerillavezér és rablókapitány ma velünk ebédelt és az éjszakát is fedelünk alatt töltötte. Krúdy az elmúlt hetek alatt a szomszéd megyékben tartózkodott és merész fellépéséről, zsarolásairól sokat beszéltek. Ezért, bár más néven mutatta be magát, kilétét mindjárt gyanítottuk. Az egész napot sajátos kedélyhangulatban töltöttük, hanem legkevésbé sem féltünk tőle. Reám nem tett kellemetlen benyomást és midőn jól szemébe néztem, ezt gondoltam: Kár érte!... Bár egészen modortalan, van valami megnyerő határozott fellépésében, s nyersége, parancsoló beszédmodora legkevésbé sem sértő; tekintetéből merész bátorság sugárzik, nyílt homloka észre és értelemre utal, mosolya kissé gunyoros és megvető, hanem a kegyetlenségnek nyomát sem tudtam arckifejezésében felfedezni. Miután Józsi fiam elment, arról beszélt, hogy önkéntes csapatokat fog állítani, s ezekkel Oláhországon keresztül Garibaldihoz csatlakozik. Mostani körutjának az a célja, hogy hadi vállalkozásához minél több pénzt gyűjtsön."

A "gerillavezér" ezután felszólította a házigazdát, hogy kövesse a zászlót, s mikor az vonakodott ezt megtenni, ráförmedt: "Ki karddal nem szolgál a szabadság szent ügyének, tegye ezt pénzzel! Adjon 200 forintot!" Lónyayné szerint fia természetesen azonnal fizetett. Az eset egyébként olyan mély nyomokat hagyott a ház úrnőjében, hogy még lánya naplójának idevonatkozó részeit is idézi. Ebből megismerhetjük a "rablókapitány" egy másik csínytevését is, mellyel ő maga

dicsekedett el. Ezúttal Pallavicini Roger örgrófit tanította tisztességre. A gróf háznépével nagy disznótorra készülődött, s híre járt, hogy ebből az alkalomból két hízóját Kossuthnak és Szemerének nevezte el, ezen pedig a házban sokan nevettek és élceskedtek. Mikor azután a díszes vendégsereg vacsora után a szalonban teázott, Krúdy Kálmán néhány emberével ott termett, s a házigazda Wertheim-kasszáját éppen ötezer forinttól szabadította meg. Az összeget Kossuth, Szemere, és a magyar szabadság nevében megköszönte, majd angolosan távozott.

A Lónyay-lány arra is emlékezett, hogy mikor aznap este testvére és a "vendég" kiment az udvarra, a haramia azt mondta, tudni akarja, őrt állnak-e emberei s ezért fütttyentett egyet, mire minden irányból rögtön kettős füttyszóval feleltek. Krúdy megnyugodott, s közölte, most már lefeküdhetnek, mert hívei résen állnak. Úgy látszik, nem eléggé... Lónyayné lánya naplójához még hozzáfűzi, pár héttel később a lapokban olvasták, hogy Krúdy Kálmánt az országúton az üldözésére kirendelt dragonyosok körülvették, s mikor menekülni akart, agyonlőtték. Lónyayné így fejezi be visszaemlékezését: "Bevallom, hogy én részvéttel és sajnálattal gondoltam e rendkívüli emberre, kit haramia volta dacára nagyszabású gondolatok vezettek; szeretete hazáját, gyűlölte, üldözte nemzete ellenségeit, elnyomóit, Hozzá méltóbb halál lett volna Garibaldi zászlója alatt elesni, a csatatéren elvérezni."

Mikszáth Kálmán regény írt a nevezetes alakról. "Krúdy Kálmán csínytevése"-it 1899. június 25-én kezdte el közölni a Pesti Hírlap vasárnapi tárcarovata. A szerkesztőség beköszöntője nem sokat árult el a folytatásos elbeszélésről, mégis nagy várakozás előzte meg. Valószínűleg éppen a figura sokszínűsége, "regényessége" keltette fel az érdeklődést. Krúdy Kálmán alakjában ugyanis, sokan így gondolták, a ponyvára kínálkozó betyárromantika, a nemesebb érzelmekkel, a hazaszeretettel és osztrákellenességgel keveredhetett. Mikszáth nemcsak a főhős alakjával összefüggő történeteket ismerte jól (Krúdy Kálmán családja régi nógrádi, szécsénykovácsi illetőségű, nemesi família volt), de a mellékszereplők is föltűntek már korábbi műveiben. Egy részük (Péri Judit, Filcsik, Gilagó) *A jó palócokból* ismerős. Az elbeszélés nagyon gyors tempóban, alig két hét alatt készült el. Az utolsó négy folytatást Mikszáth már Gleichenbergben írta (itt üdült a családjával), s innen küldte a folytatásokat levélben a PH szerkesztőségébe. A hamari munkáról vall a kézirat utolsó lapjára írt megjegyzése is: "Kérem kedves Schmitelly úr jól kijavítani, különösen a német szavakat, de az egész is, mert sietve írtam."

Krúdy Kálmán csínytevéseiben azonban – a várakozások ellenére – nyoma sincsen titkos ellenállásnak, Garibaldinak, és gerillaharcnak. Van viszont némi betyárromantika, de ez meg mintha macskakörmök közé lenne szorítva kissé. Ezen

kívül van még – igaz, pókháló finomságú, de mindent átszövő – erotika. Hová lett a nemzeti ellenállás tüze? Krúdy Gyula úgy emlékezik, hogy Mikszáth egyszer a Kálvin téren, a Báthory kávéház teraszán arról beszélt neki, hogy "a hatvanas évek színészkedő világáról" szeretne írni. A rossz komédiások koráról. De azt nem tudta, hogy Krúdy Kálmán alakját jól választotta-e meg hozzá? Hiszen lehet, "hogy ő is csak áldozata volt a komédiás kornak. Pajkosnak kellett lennie, mert szerepe azt rendelte."

Pajkos kor. "A betyárokat, akikkel egykor nem bírt a vármegye, elűzték a literatúrából a bűnös asszonyok." Ez az elbeszélés első mondata, Mikszáth ezután – miként szokása volt – komótosan, "szekérnyomról szekérnyomra" bemutatja a szereplőket. Ám ahogy Balassa Antalhoz ér, akit később a betyár oly csúful megréft, mintha hirtelen elveszítené mesélő kedvét. Hiszen ez az ifjabb Balassa "olyan, akárcsak a burkus bérlő vagy valamelyik városi írnok, aki vasárnap kikölcsönöz egy nyerges lovat". Unalmas! Mikszáth hirtelen át is vág egy másik keréknyomra: "Hej, láttátok volna csak az öreget, mikor Gyarmatra ment! Milyen más volt még akkor, a só is sósabb volt még akkor!" S már meséli is az *öreg* Balassa csínytevését, s halljuk, ahogy a bajusza alatt kuncog is hozzá.

Amikor az öreg Balassa fogadott Petrással, a mogorva kékkői szüccsel, hogy egy esztendő alatt tönkreteszi a konkurenciát... Meg is vette Kripuskától annak mind a száztíz csodaszép ködmönét. Balassa azután a készletből megajándékozta azokat a lányokat, akiket azért küldtek el hozzá, hogy gyakorolja rajtuk a *jus primae noctis* jogát. Nem telt bele egy év, s máris elterjedt a környéken, hogy csak az a lány visel Kripuska-féle ködmönt, aki a kékkői nagyúr szeretője volt. (Nem is az a baj, hogy az volt, de miért kell ezt ország-világ tudtára adni.) Kripuska tönkrement, Petrás pedig elveszítette a fogadást. Ezért a nagyúr fölszólította:

"– No, Petrás, most már elveheted azt a derék Safranyiknét. Micsoda fehér teste lehet annak.

– Mintha nem tudná?

– Vakuljak meg, Petrás, ha láttam.

Általában a báró igen kegyes volt azokkal a vászonnépekkel, akik egyszer az ő szobája küszöbét átlépték. Ez az út vezetett legbiztosabban a templomba (noha a templom éppen ellenkező irányban volt, a vár baloldalán). A báró férjeket keresett nekik és rendszeren talált is. Mert a tótockák okos emberek. Tudják, mitől nem döglik a légy. A kékkői vár urával hasznos jó lábon lenni...Ilyen kopottas léhaságokon mulat a mi népünk – dörmögi Mikszáth egy másik bekezdésben –, s nem mond francia könyvekből szopott elmés epigrammokat, ahogy azokat az elbeszélő írók adják a szájába, sem pedig nem énekel minduntalan népdalokat, ahogy a színművek mutatják –

a jókedve mézét elcsöppenti a maga módja szerint, néha együgyűen, néha illetlenül, ahogy éppen telik."

Pajkos kor. A betyárkapitányok megunták már a gerillaharcot, inkább asszonyokra vadásznak, s a literatúrában is léhaságok, csínytevések helyettesítik a komoly, hazafias tartalmakat. Milyen volt hát valójában Krúdy Kálmán, ez a gyors kézzel fölvezetett, kissé elnagyolt, regényes, nyalka hős? Ezt kérdezték többen is, mikor a PH befejezte a folytatásos elbeszélés közlését. A szerkesztőség, mint az egyik legilletékesebb tanút, fölkerítette Krúdy Gyulát is, hogy írja meg nagybátyjáról a családi mendemondákat. Ez az írás a lap 1899. július 19-i számában jelent meg. Krúdy szerint nagybátyját a kor tette pajkossá. Az a világ, amelyben csak "szaválni szerettünk, danolni hazafiasan, ápolgatván a nemzeti érzéseket: adót fizetni nem akartunk és magyar nadrágban jártunk... Egyébként könnyen lehetséges, hogy Kálmán bácsi bévülről egy szomorú, töprengő, bánatos ember volt."

Ha már most – minden regényesítési szándék nélkül – csak a korabeli hivatalos közleményeket vesszük alapul, megtudhatjuk, hogy Krúdy Kálmán 1817 táján született. A szabadságharc kitörésekor beállt katonának. Előbb a 17. honvédszászlóalj közlegénye volt, majd őrmesterként szolgált, később hadnaggyá nevezték ki. A forradalom bukása után szülőföldjén, Nógrád hegyeiben bujkált, többször elfogták, de mindig sikerült megszöknie. Egy 1850-ből származó hatósági személyleírás szerint: "K. K. nőtlen, r. katolikus, kövér, középtermetű (nyalkaságról tehát szó sincs), barna hajú s bajuszú, bátor beszédű és tekintetű, öltözete betyáros, vörös mellény, fehér zsinórral, fekete aranyrojtos nyakkendő, sárga ködmen, fekete, Kossuth-féle kalap, melyet Fülöpszálláson egy zsidótól vett. Beszél: magyarul, tótul, rosszul németül, s még rosszabbul diákul."

K. K. utolsó napjairól a Magyarország 1861. december 4-i számában, a lap balassagyarmati tudósítója számolt be. "Az országszerte ismert gonosztevő nincs többé. Augusztus 17-én a jászteleki pusztán egy leánykán elkövetni szándékozott erőszak miatt üldözőbe vették. Az üldözést Diószegi Tádé megyei csendbiztos vezette, ki a tettest Szokolán el is fogta. A haramia azonban börtönbe kísértetése alkalmával a jenei erdőségbe akart menekülni, de nevezett csendbiztos pisztolyával megsebesítette. Így hozatott a börtönbe, hol tökéletesen kigyógyult. Minthogy pedig a sok bűntényen kívül Vácra három igen fiatal leánykán elkövetett erőszakkal is vádoltatott, ezért Paczolai Narcisz főcsendbiztos a hírneves kalandort szoros őrizet mellett Vácra kísérte, hogy a szegény ártatlan gyermekeknek és elkeseredett szüleiknek ne kelljen nagy költséggel ideutazniuk. A kihallgatás teljes sikerrel járt, a panaszolt bűntények mind a vádlottra bizonyultak, minek következtében a vádlott többé nem kocsin, miként

menet, hanem lovas pandúrok kíséretében gyalog kísértetett vissza. K. K. azonban a Jásztelekről Vadkertre vezető országúton újra meg akarta kísérelni a szökést, s az országút mellett fölhalmozott kövekkel rátámadt kísérőire. Az volt a szándéka, hogy bemenekül az erdőbe, ahová a lovasok nem követhették volna, de Namen Gusztáv pandúrtizedes pisztolyával agyonlőtte. A főcsendbiztos az éjjel kapta az értesítést, s a megyei orvos kíséretében a hivatalos boncolás és láttelelet végett már útban van Rétság felé."

Szabadsághős vagy köztörvényes bűnöző? Krúdy Kálmán kalandos sorsában a "magyar ugar" különös tüneményét figyelhetjük meg, amint a vérbe fojtott szabadságharc után a föl-fölparázsló nemzeti ellenállás és a köztörvényes bűnözés számai kibogozhatatlanul összekuszálódtak.

Vasba öntött vágyak

Ganz Ábrahám 1814. február 6-án Svájc zürichi kantonjában született. A családi krónika följegyezte róla, hogy már gyermekkorában vonzódott a kovácmesterséghez, órákig ácsorgott a falusi műhely előtt, s bámulta a tűzzel, vassal birkózó, bőrkötényes, kormos arcú embereket. A zürichi Escher-Wyss-féle üzemben tanulta ki az öntőmesterséget. Húszéves korában vándorútra kelt, Németországon keresztül az osztrák birodalom fővárosába, Bécsbe is eljutott. Itt hallott arról, hogy Pesten malomipari gépek gyártására szakmunkásokat keresnek. Az iparosodó Pest akkoriban az ígéretes földjének számított, afféle új Amerikának, ahol mindenki kipróbálhatta a szerencsáját. Jöttek hát az álomlovagok, a kalandorok, de ide tartottak a jó szándékú, törekvő vállalkozók, mesteremberek, kereskedők, iparosok is, akik saját hazájukban nem találták meg az érvényesülés útját.

Ganz a bécsi postakocsin érkezett Pestre, s leveleiből tudjuk, hogy már első pillanatban megszerette a várost. Lenyűgözte a Duna parti palotasor, a Lánchídon hömpölygő, színes, lármás forgalom, s a háttérben kéklő Budai hegyvidék. Igaz, már ekkor az is a fejében járt, hogy a folyón olcsó a szállítás, s ezért valahol itt kellene megalapítania önálló üzemét. Előbb azonban tőkét kellett gyűjtenie, s ezért elhelyezkedett a Pesti Hengermalom Társaság öntödéjében. Néhány évig öntőmesterként, majd üzemvezetőként dolgozott. Közben súlyos baleset érte, öntés közben a folyékony vas a jobb szemébe fröccsent. "A szemem oda lett – írta később egy levelében –, de az öntés sikerült."

1845-ben megvásárolta a tönkrement Fleischbauer vízimolnár házát (a mai Bem József utcában), ahol végre berendezhette önálló vasöntödéjét. Az alapítás azonban nem ment zökkenőmentesen. Massion, az óbudai hajógyár igazgatója, aki korábban ígéretet tett, hogy folyamatosan biztosítja az öntéshez szükséges szenet, megtagadta a

szállítást. Ganz ekkor fölkereste Széchenyit, aki közölte, hogy a tilalom tőle ered, mert neki elsősorban a pesti hengermalom érdekei kell szem előtt tartania. Ezért felszólította az öntő mestert, hogy béküljön ki főnökével, Fehr igazgatóval, s mielőbb térjen vissza korábbi munkahelyére, különben "tönkre fog tétetni". Széchenyi naplójában is megörökítette az epizódot: "Ganz öntőmester nálam járt. Massion nem ad neki szemet, mert megtiltottam." Ganz ekkor – jó ösztönrel – Kossuthhoz fordult segítségért, aki el is ismerte panaszának jogosságát. Kossuth levelet írt Széchenyinek, kérte, járjon el méltányosan a külföldi állampolgárságú Ganz ügyében, "nehogy az panaszával a magyar név ellen oly sokak által szándékosan terjesztgetett gyűlöletességet fokozza, hiszen már balesete is a Magyarországon uralgó állapotok ellen fordítható". A válaszra ismét csak Széchenyi naplójából következtethetünk: "Kossuth Ganz ügyében levelet írt nekem, amely tisztelettudó szövegezésű, de a Közödv Bizottság szellemében fogant. Elutasítom." Széchenyi később mégis fölilemelkedik személyes indulatain: alaposabban utánajár az ügynek, s visszavonja a szénszállításra vonatkozó tilalmat. Ganz üzeme virágzásnak indulhat.

A forradalom és a szabadság idején Ganz is kivette részét a fegyvergyártásban. A Honvédelmi Bizottmány megalakulása után Lukács őrnagy, a Honvédelmi Minisztérium tüzérségi osztályának vezetője levelet intézett az ország valamennyi fegyvergyártásra alkalmas öntődjéhez, s felszólította a tulajdonosokat, hogy haladéktalanul kezdjék meg az ágyúgyártást. Ganz, akinek műhelyében akkor már mintegy 60 ember dolgozott, megszervezte az ágyúöntést. Összesen hat darab ágyút készítettek, de még mielőtt használatba vették volna, a Budára bevonuló császári csapatok lefoglalták őket. Buda visszavétele után Ganz-műhelyében újból megindult az ágyúöntés. A HM tüzérségi osztályának 1849. június 19-i jelentése szerint: "Ganz ágyúöntő ismét 3 db. 6 fontos ágyúcsövet öntött, melyek Nagyváradra küldendők." Azt is tudjuk, hogy valamennyi itt gyártott ágyú csövére rávésték: "Ne bántsod a magyart!"

A szabadságharc bukása után arra törekedett, hogy legalább öntődjét megmentse az összeomlástól. Mivel az ágyúöntésből származó tőkájének jelentős része Kossuth-bankókban feküdt, tudta, ezektől gyorsan meg kell szabadulnia. 1849 június végén – Kossuth-bankókkal – kiegyenlítette a mintegy 4000 forintos adósságát, amellyel Andrassy György vasgyártulajdonosnak tartozott. Ganz a megtorlás első éveiben a pesti Pospesch-féle vendéglőbe húzódott vissza. Itt ismerkedett meg Heisz Jozefával, egy pesti késes mester leányával, akit néhány hét után feleségül is kért. Az esküvő után azonban az ifjú férjet letartóztatták, s az osztrák katonai hatóságok elé állították. Azzal vádolták, hogy együttműködött a Kossuth-féle honvédséggel. Ganz

akkor felmutatta a HM tüzérségi osztályának hivatalos megrendelését; azt mondta, bár svájci állampolgár, igazi magyarnak érzi magát, magyar ruhában jár, de ő vasgyáros, ezért sohasem foglalkozott politikával, hanem mindig annak dolgozott, aki megrendelte az árúját. A katonai bíróság hadianyag rejtegetésért bűnösnek találta, és hat heti várfogságra ítélte. Befolyásos pártfogóinak közreműködésére azonban néhány napon belül szabadon bocsátották és elengedték büntetését is.

Az elkövetkező időszakban főként az osztrák iparnak minden körülmények között elsőbbséget biztosító gazdasági törvények akadályozták a budai öntöde továbbfejlődését. Ganz az 1850-es évről például ezt írta szüleinek Svájcba: "Megint elmúlt egy év és joggal mondhatom, hogy ez volt életem legnehezebb esztendeje. Ti nem is tudjátok felfogni, hogy miután már tekintélyes vagyonom van, ugyan miben lehetne még hiányom... Pedig a nagy gondok sokszor kétségbeesésbe kergetnek." 1853-ban végre túljutott a mélyponton, felismerte, hogy olyan termékeket kell gyártania, amelyek nemcsak a szűkös magyar piacokon, hanem az egész birodalom területén is keresettek. Figyelme egyre inkább az akkor föllendülő vasútépítés felé fordult. A vasúti kerekeket korábban kovácsolással készítették. Ganz – amerikai mintára – kéregöntéssel kísérletezett. Ez azt jelentette, hogy a forró fémeket olyan kokillába (vasformába) öntötték, amely gyorsan elvezette a hőt, így az öntvény felső részén egy üvegekeménységű réteg keletkezett. Ezzel az eljárással a kovácsolásnál olcsóbb, mégis ellenálló vasúti kerekeket lehetett készíteni. Ganz az 1867-es párizsi világkiállításon bemutatott egy 20 éve használt kereket, amelyen a legkisebb repedés, törés vagy kopás sem látszott. Az osztrák kereskedelmi minisztérium a találmányra kizárólagos szabadalmi védelmet adott, ami azt jelentette, hogy ezzel az eljárással az egész Monarchia területén csakis Ganz készíthetett vasúti kerekeket.

Úgy látszott, sok küzdelem után végre elérte élete álmát, nyugodtan, békében, anyagi gondok nélkül, megbecsülten tevékenykedhetett választott hazájában. 1860-ban Ferenc József is meglátogatta üzemét, három évvel később a budai városi tanács díszpolgárává választotta. 1867. november 23-án fényes külsőségek között megünnepelték, hogy elkészült a százezredik vasúti kerék. Alig néhány héttel később, miközben a család a Duna-parti palota ebédlőjében éppen a jól sikerült jubileumi ünnepségről beszélgetett, Ganz Ábrahám egyszer csak fölállt, kiment az udvari körfolyosóra, s innen – az első emeletről – levetette magát. Azonnal szörnyethalt. Mindenki értetlenül állt az eset előtt. Az újságok először véletlen balesetről cikkeztek. A feleség arra gondolt, hogy férje félt a családjában örökletesnek számító elmebajtól, s ezért választotta az önkéntes halált. (Igaz, gyakran panaszkodott főfájásról, ideges panaszokról.) De voltak olyanok is, akik a vállalkozás gazdasági helyzetének

megingásáról suttogtak. (A hagyatéki leltár azonban több mint kétmilliós aktív tőkét regisztrált.) Mások szerint az idő tájt egy nagyobb szállítmányt kellett volna útnak indítani, de a nagy havazás és a Dunán megindult korai jégzajlás miatt késlekedtek, s Ganz örökké aggályoskodó természete ezt az apró "malheur"-t sem tudta elviselni. Valószínűnek látszik, hogy a gyáralapítással járó sok gond az eltelt évtizedek alatt fölörölte szüleitől örökölt gyenge idegrendszerét, s a végzetes lépéshez elég volt néhány jelentéktelen körülmény szerencsétlen egybeesése is. Az általa alapított birodalom azonban szilárd alapokon állt. A kéregöntőde 1964-ig folyamatosan működött. Később, a leállítás után ipari műemlékké nyilvánították, s itt rendezték be az Öntődei Múzeumot.

A frakkos banda

A Függetlenség című ellenzéki lap 1880. január 3-i számának első oldalán Herman Ottó dühös cikkel köszönti az újesztendőt. Így: "A közönséget egyre élénkebben foglalkoztatja ama »kolosszális botrány«, amely oly szomorú számla-lap gyanánt került a botrányévnek mondható 1879-ről 1880-ra. Hallatlan gazságok vannak ez ügygel kapcsolatban. A kompromittált egyének száma sokkal nagyobb, mint a lapok eddig közölt névjegyzéke után hinni lehetne. Itt is, ott is akad olyan ember, akit egy vagy más tekintetből a kompromittált körök is kímélnek, hogy »ha majd szorít a csizma«, ezeknek politikai, társadalmi vagy sajtóbeli összeköttetései által könnyítsenek bajukon. Több ügyvéd foglalkozik ez idő szerint a vádanyag oly módú rendezésével, hogy fegyvert kovácsoljanak belőle egyik vagy másik védencök érdekében, a hatalomhoz közelebb állók megrettentése árán. A kompromittáló iratok, jegyzőkönyvek, vádanyagok szét vannak kapkodva. Minden érdekelt egyén igyekezett ilyenek birtokába jutni... Az ügyészség ólomlábú vizsgálata a fészekben a jómadaraknak csak a hült helyét találta... Mert hát nálunk már ez így szokás, midőn sok és nagy gazemberekről van szó, akik támogatják és tolják a csalás rendszerének szekerét, s akiknek szövetsége fölér a hatalom csúcsáig."

Herman Ottó főfoglalkozását tekintve természettudós, alapvetően békés természetű: tanulmányt írt a többi között a rét zenevilágáról, a pókok szerelmi életéről és a halak értelmi képességeiről, Igaz, mellesleg a függetlenségi párt kiváló parlamenti szószólója is. Vitriolos újévi publicisztikáját az elmúlt évek botránysorozata indokolta. Még 1879-ben történt, hogy Bécsben azzal a váddal állították bíróság elé az ottani félhivatalos újság szerkesztőjét és egyik munkatársát, hogy jó pénzért kitüntetések,

rendjeleket osztogat. A tárgyaláson azonban kiderült, hogy nem ők az igazi bűnösök, hanem Várady Gábor volt honvédtiszt, a magyar képviselőház első alelnöke, és még valaki, akit az ügyész egyelőre nem nevezett meg, de gyorsan kitudódott, hogy ez az illusztris személy Zichy-Ferraris Viktor belügyi államtitkár.

Nem sokkal később Asbóth János képviselő (Asbóth Lajos fia) a Magyarország című lapban átfogó támadást indított a Tisza kormány korrupciós rendszere ellen. Asbóth a többi között megírta, hogy Erlanger Viktor bankár százezer forintot adott Zichy-Ferrarisnak, hogy a bankház érdekében vesse latba hivatali befolyását. Mire a belügyi államtitkár azonnal "jellemtelen, aljas rágalmazónak" nyilvánította Asbóthot. A miniszterelnök először igyekezett megvédeni Zichy-Ferrarist, mivel az kiváló banki kapcsolatai révén sok pénzzel gyarapította a szabadelvű párt kasszáját. Végül maga a császár is beleavatkozott a konfliktusba: Tiszának küldött táviratában jelezte, szerencsésnek tartaná, ha a belügyi államtitkár lemondana. Ebből aztán már mindenki megértette, jó lesz minél előbb megszabadulni a hírbe hozott hivatalnoktól. Károlyi "Pista" gróf kezdeményezésére Zichy-Ferrarist hamarosan kizárták a Nemzeti Casinóból is, és hiába hívta ki párbajra "rágalmazóit", azok megtagadták az elégtételt tőle. Csakhogy, ha Zichy a legfelsőbb körök jóindulatát elvesztette is, azért még kiváló kapcsolatokkal rendelkezett. Így sikerült elérnie, hogy a bécsi Jockey-klub vezetősége nyilatkozatot adott ki: ha Károlyi "Pista" nem ad elégtételt, kizárják. No, ennek már a fele se tréfa, Károlyi "Pistának" mégiscsak fel kellett vennie a "légy nélküli" pisztolyt. Tíz méterről lőttek egymásra: Zichy halálos sebet kapott, Károlyit pedig a párbajért a királyi törvényszék hatheti fogságra ítélte.

Alig hogy elültek az egyik botrány hullámai, a honi sajtó egén máris újabb viharfelhők gyülekeztek. 1879 decemberében Verhovay Gyula megindította Függetlenség című lapját, amely a vártnál sokkal kevesebb példányban fogyott. Ezért a szerkesztőség örömmel fogadta Tarnóczy Gusztáv gépgyárost, a Kisbirtokosok Földhitelintézetének egykori bizottsági tagját, aki azzal vádolta meg a bizottság vezérigazgatóját, Végh Ignácot, hogy az alapítványokról nem vezet szabályos könyvelést, s fedezet nélküli zálogleveleket adott el a tőzsdén. Verhovay, a jeles törökpárti honatya (később antiszemita élharcos) Végh Ignácot minden szempontból megfelelő botrányhősnek találta, s ezért lapjában nagy teret szentelt az ügynek. Mivel pedig a vezérigazgatót városszerte jól ismerték piperkőc öltözködéséről (amikor később lefoglalták ingóságait, 126 darab öltönyt találtak a szekrényében), őt és bűntársait a Függetlenség "frakkos bandának" keresztelte el. Verhovay szimata nem csalt, a lap egyre jobban fogyott, a frakkos banda kifejezés pedig szállóigévé változott.

Ilyen előzmény után jelent meg Herman Ottó újévi cikke. A tudós polihisztor becsületére legyen mondva, hogy ő a feljelentő Tarnóczy Gusztáv nyilatkozatait sem hagyta megjegyzés nélkül. "Ez a büntető feljelentés későn érkezett. Jobb lett volna akkor meghagyni a feljelentést feljelentésnek, midőn azt Tarnóczy úr először tette meg, de amikor aztán saját kezűleg visszavonta, mert megígérték neki, hogy az új intézet igazgatótanácsába beválasztják. Akkor Tarnóczy úr nem tűnik fel abban a szárnalmas világításban, mint a béres, ki akkor kiabálja ki gazdája előtt, hogy pajtása mennyit lopott, mikor összeveszett vele."

A történet ezután a korábbi botrányokban már kicsiszolódott fordulatok szerint folytatódott. A cikk megjelenése után néhány nappal a Függetlenség szerkesztőségében megjelent báró Majthényi Izidor kaszinói tag, s közölte, "a lap magatartása sérti a Nemzeti Casinóban uralkodó közvéleményt". Másnap már csak a báró két barátja tette tiszteletét a szerkesztőségben, de magukkal vitték Majthényi levelét, amelyben Verhovayt "jellemtelen rágalmozónak" nevezte. A főszerkesztő továbbra sem kételkedett abban, hogy az affér számos újabb olvasót vonz majd a laphoz, csak hogy azzal is számolnia kellett, Majthényi volt az ország egyik legjobb céllövője. Nos, ezúttal sem hibázott: ellenfelét életveszélyes sérüléssel szállították kórházba.

Verhovay nemzeti hős lett. Mindjárt a párbajt követő napon több ezres, főként egyetemistákból, fiatal értelmiségiekből, iparosokból álló tömeg vonult a Nemzeti Casino elé, s a haldokló Verhovayt éltette, a frakkos bandát pedig "abcugolta". A tiltakozás erejére jellemző, hogy Thaisz Elek rendőrfőkapitány katonai erősítést kért. Azon a napon a Függetlenség munkatársai még le tudták csillapítani a tüntetőket. Másnap azonban Verhovay állapota rosszabbra fordult, s a hírre megint több ezer ember gyűlt össze a kaszinó előtt. Thaisz először lovasrendőröket vetett be, de a tüntetők ezeket lerángatták a lovakról. Erre már a katonaság is kivonult, s a tömeg közé lőtt. Ketten meghaltak, tizennyolcan megsebesültek.

Végh Ignácot 1880. január 12-én, a Büchler-kávéházban, reggelizés közben tartóztatták le. Igaz, az eljáró titkosrendőr kérdésére, hogy ő Végh Ignác vezérigazgató-e, németül azt válaszolta, hogy nem tud magyarul. Ennek ellenére letartóztatták, de ügye rövid időn belül elaludt. Az általa okozott tetemes kárt ugyanis valaki – állítólag a hitelintézet elnöke, gróf Festetics Pál – megtérítette. Jöhetett az újabb botrány.

Spanga

Amikor Mailáth Györgyöt, az ország legfőbb bíráját, a magyar főrendház elnökét, a közélet egyik legtekintélyesebb alakját egy éjjel brutálisan összekaszabolva,

vérébe fagyva, holtan találják, a korabeli híradásokból nemcsak a megdöbbenés és a felháborodás indulatai érzékelhetők, de azok a hajszálrepedések is, amelyek a polgár biztonságérzetének – addig sebezhetetlennek hitt – burkán keletkeztek. Az országbíró halálának hírére inasa, Berecz József jelenti a rendőrségen. A nyomozók sietve kiszállnak a nagyúr Tárnok utcai, Dunára nyíló lakására. Azt látják, hogy a hálósoba melletti szalon erkélyének vasrácsára valaki hosszú kötelet csomózott. Rablógyilkosság? Mintha túlságosan is jól rendezték volna a véres jelenetet. A nyomozók gyorsan rájönnek, hogy csalás van a dologban: a kötél nem ereszkedhetett le senki, mert csomója nem szorult meg úgy, ahogyan egy ember súlya alatt meg kellett volna szorulnia. A gyanú az inasra és annak barátjára, Spanga Pálra terelődik.

Spanga menekül. Az inas és mások jól használható személyleírást adnak róla. A rendőrség hajtóvadászatot rendez. Spanga hol itt, hol ott bukkan föl; az országban minden valamirevaló településén látni vélik. Szaporodnak a bejelentések, a lapok példányszáma is meredeken emelkedik. (Címek a korabeli sajtóból: Az üldözött; Spanga-fogás; Jaj, a szókének, hátha még fitos is az orruk...)

Bécsben letartóztatnak egy utcalányt, mert többen is látni vélik, hogy az előző éjszakát a rablógyilkossal töltötte. Az igazi Spangát végül Pozsonyban fogják el, s a pesti Fortuna-fogházba viszik. A nyomozást a főkapitány helyettese, Zsarnay vezeti. Spanga és bűntársa, Berecz először "szívósan tagad". A lapok hírül adják, hogy Zsarnay kapitány maga is beköltözik a Fortunába, hogy bármikor folytathassa a vizsgálatot. Egyik éjjel azután Spanga hajnali fél háromkor vallani kezd.

A lapok beszámolnak a vizsgálat minden mozzanatáról, véres, a ponyvaregényekből vett, ismerős fordulatokkal föltárják a fojtogatás és kaszabolás legapróbb részleteit is. Többen úgy tudják, hogy a nyomozás során visszaélések történtek, ezért menesztik Thaisz Elek főkapitányt. Lehetséges utódként Zsarnayt emlegetik. Mire a belügyminiszter leiratot intéz a főkapitányhoz, hogy "azok a rendőrtisztviselők, akiknek szobájában hírlapírókat látnak, rögtön felfüggesztetnek állásukból". (Egyesek szerint a leirat nem is a belügyminisztertől való, hanem Thaisz Elek intézte önmagához.)

A kormányhoz közelálló Ellenőr megszellezteti, hogy Spanga vallomását veréssel csikarták ki. Kiderül, ez már a harmadik "fenyítő ügy", amely Zsarnay ellen a budapesti törvényszéknél folyamatban van. Parlamenti vizsgálat indul a Fortuna-fogházban, de mindent a legnagyobb rendben találnak. Thaisz Elek menesztése és Zsarnay utódlása egyelőre lekerül a napirendről.

Közben újabb "izgalmas jelenetek fordulnak elő" a városban. A Szondy utcában például "Kogler József lakatos mester kislánya több más leánygyermekkel együtt az utca közepén játszott, midőn egy teherkocsi nekiment a leányseregnek és elgázolta őket. Kogler leányát a kocsi a szó szoros értelmében szétdarabolta és szétszórta a kockakövön..."

Úgy hírlik, Spanga a börtönben emlékiratait írja. Lehet, hogy korábban több utcalányt is meggyilkolt. Netán kéjgyilkos? Névnepja alkalmából "Spanga Pál rablógyilkos úrnak" címezve "több víg bécsi hölgy" aláírással távirat érkezik számára a Fortunába.

Az Egyetértés publicistája méltatlankodik. "Kórság vett erőt a társadalmon. Gyönyörködik a hazaárulón, ha szellemes, megtapsolja a csalót, ha ügyes, rajong a gyilkosért, ha az kegyetlen és vad, s mohón szív magába minden hírt a férfi és nő közti viszonyról, ha az halállal végződik. Mintha elfásult volna a lelkek idegzete, s azt csak bűnnel, botránnyal, emberi testek és lelkek undokságainak feltárásával lehetne élénkebbé tenni."

Bezzeg más volt még a világ, amikor Deák Ferencet, a haza bölcsét támadta meg Hajnal Jancsi, a híres rabló. Eötvös Károlytól tudjuk, hogy miként is történt az eset. Deák éppen a biliárdszobában olvasgatott, amikor nekiszögezték a puskacsövet.

– Kicsoda az úr? Ha meg nem mondja a nevét, mindjárt agyonlőjük.

– Ha a nevem akarjátok, nincs szükségtek semmi fenyegetésre. Nem tagadom én el a nevemet soha. Deák Ferenc vagyok.

– Hátha hazudik az úr? – vetette közbe a betyár.

– Aztán neked mi a neved? – kérdezte Deák szigorúan.

– Az én igazi nevem Hajnal János.

– Nohát, tudd meg, Hajnal János, hogy Deák Ferenc nem hazudott soha.

A haramia most már leeresztette puskáját, s intett társának is. Azután levette a kalapját, végigsodorta bajuszát, s így szólott:

– Ne tessék neheztelni! A tekintetes úr ne féljen semmitől. Hallottam én már hírét a tekintetes úrnak.

És elszeleltek.

Bereczet és Spangát halálra ítélik. Taisz Elek főkapitány a siralomházat egész éjjel katonákkal és rendőrökkel őrizteti, mert besúgóí azt jelentik, valami készül. Kozarek hóhér reggel hétkor hajtja végre az ítéletet. Berecz a bitófa alatt is ártatlanságát hangoztatja.

– Verje meg az Isten bíráimat! – kiáltja rekedten. Kürtszó és dobpergés nyomja el szavait. Spanga csöndes méltósággal viseli sorsát.

A siralomház előtt eközben kisebb tömeg verődik össze. Betörnek a szomszédos házak ablakait és Spangát éltetik. Azután hazamennek.

Kákánia főköttös asszonyainak titkos naplóiban és frivol álmaiban Spanga még gyakran visszatér. Írók kísértik emlékét. Úgy ül ott a századvég kávéházainak márványasztalánál, "mint egy rettegett cselekmény vad, bezárt lehetősége, mint valami lakatlan korallsziget a körülötte láthatatlanul locsogó értekezések végtelen tengerében" (Musil).

Turulmadár fenn az égen

1882 tavaszán egy élelmes orosz kereskedő Magyarországra hoz egy szamojéd családot, s az állatkertben, a sasok nagy kalitkája mellett harminc koronáért mutogatja. Az érdeklődés igen nagy, hosszú sorok kígyóznak az állatkert bejárata előtt. Tény, hogy a millenniumi készülődésben egyre nagyobb teret kapnak az őstörténeti kérdések is, főként az érdeklő embereket, hogy a halzsíros ugor ősöktől származunk-e, amerre a *nyelvrokonság* szála vezet, vagy inkább a harcias, "államalkotó" lovas nomád türk népektől, amire Árpád magyarjainak *kulturális öröksége* vall. Szóval ugorok vagyunk-e vagy törökök?

Az állatkertben bemutatott, kőkorszaki szerszámaival békésen szöszmötölő szamojéd (ugor!) család nem sok jóval biztatja azokat, akik a honfoglalás ezer éves évfordulójának közeledtén dicső nemzeti múltunkban szeretnének gyönyörködni. Vámbéry Ármin, a török párt lelkes híve a Magyar Tudományos Akadémia ülésén nagysikerű előadást tart, amelyben kifejti, hogy a hunoktól származunk, s ezzel újabb olajat önt az ugor–török nyelvi háború tüzére.

A vita egyáltalán nem új keletű. A szkíta–hun–magyar rokonság gondolata már Anonymus gesztájában is előfordul, később Kézai Simon gyúrja egységes elméletté. A kiegyezés után "törökpárti körökben" elterjedt, hogy a finnugor rokonságot csak a Habsburg Birodalom terjeszti, hogy a "kuruc" magyarokat eltérítse dicső szkíta–hun múltjuktól és a békés, halzsíros finnugor atyafiság felé terelgesse őket.

A "háború" előzménye, hogy 1869-ben Vámbéry Ármin közzéteszi a *Magyar és török–tatár szöveggyűjtések* című dolgozatát, amelyben elismeri ugyan, hogy a magyar nyelv finnugor eredetű, s a török elemek későbbi érintkezés vagy összeolvadás eredményei, de ezt a viszonyt "másodlagos rokonságnak" nevezi. Vámbéry érveire 1871-ben Budenz József válaszol, főként azt kifogásolja, hogy a szerző összehasonlításaiban gyakran nem a török szó alapjelentését tünteti fel, hanem a másodrendűt; pontosabban mindig azt az alakot választja, amelyik közelebb áll a magyar megfelelőjéhez.

Kezdetben tehát tudományos eszmecsereéről volt szó. Amikor azonban tíz évvel később, 1882-ben megjelent Vámbéry újabb műve, *A magyarok eredetéről* szóló "etnológiai tanulmánya", amelyben azt kívánta bebizonyítani, hogy "a magyar fajnak az alapja, magja török, s ami kis szórvány itt-ott akad, az másodlagos, jövevény elem", kitört a háború.

Az ellenzék azonnal Vámbéry mellé áll. Ez idő tájt zajlik ugyanis a parlamentben a Bosznia és Hercegovina megszállását követő úgynevezett bosnyák vita, amelyben az ellenzék sérelmezi, miért vesznek részt magyar katonák a balkáni harcokban. A hivatalos álláspont szerint a megszállást *stratégiai okok* indokolják: a magyar honvédség a forrongó Balkánon csak így tudja garantálni tengeri kijáratunk, Fiume biztonságát.

Fiatal egyetemisták (főként jogászok) a "török atyafiak" védelmére hangos tüntetéseket szerveznek, élükön pedig ott találunk néhány kalandosabb lelkű képviselőt is. Főként ők szónokolnak a nagygyűléseken a "testvéri törökök" mellett, igaz, hallgatnak a százötven éves megszállásról, viszont köszönetet mondanak, hogy testvéreink befogadták a szegény bujdosókat: II. Rákóczi Ferencet és Kossuth Lajost. Ezután a tüntetők betörnek néhány kirakatüveget és megtámadják a kivezényelt rendőröket, de azok, talán a jelenlévő országgyűlési képviselők miatt, kitérnek a támadás elől.

A törökpárti mozgalom, mint a korszak egyik jellegzetessége, éppen úgy a függetlenségi párt balszárnyán keletkezik, mint a politikai antiszemitizmus, a korszak másik "tünetvénye". Mindkettő a függetlenségi eszme "káros kifolyásának" tekinthető, s – miként arra Barabás Béla, a párt elnöke emlékirataiban rámutat – a két csoport megerősödése a "véresszájúak utcai uralmához vezetett". Az antiszemiták és a törökpártiak táborában jórészt ugyanazokat az ellenzéki honatyákat találjuk, akik nem ódzkodnak semmiféle "kalandtól", csak hogy beszéljenek róluk; pisztolypárbajra hívnak neves személyiségeket, alapítványi pénzeket sikkasztanak, vagy éppen megverik képviselőtársukat a parlament folyosóján.

Verhovay Gyula – antiszemitikus élharcos és törökpárti honatya – például mindhármat megteszi. Lapjában, a Függetlenségben, amely mindig élen járt a jótékonyági akciókban, gyűjtést hirdet Arany János szobrára, a 48-as honvédek emlékművére és a bukovinai csángó "fajmagyarok" hazatelepítésére. Csak később derült ki, hogy az összegyűlt pénz nagy részét a "fajtálos" elsikkasztotta. (Ő maga az effajta magatartás képviselőit a "hétköznapi élelmesség vezérgörényeinek" szokta nevezni.)

A függetlenségi párt "véresszájú" utcai harcosai mint tudományos bunkósbotban, fantáziát látnak Vámbéry elméletében is, mint amit sikerrel forgathatnak a "liberális labancok" ellen. Egyaránt tiltakoznak a zsidók túlhatalma, valamint a békés, szemlélődő, halzsíros (és fokhagymaszagú!) atyafiság ellen. Az államalkotó tiszta keresztény nemzeti eszmét, valamint a harcias, török rokonokat választják, és söprűt mutatnak az idegeneknek, ami némiképpen ellentmond ugyan Szent István befogadó politikájának, de az utcán, mint tapasztalták, rövid és tömör érvekre, nem pedig tudományos elmélyültségre van szükség.

Az antiszemitikus és törökpárti lovagok kacagányos Árpád apánkat, ki az itt élő szlávokat, oláhokat rabigába hajtotta, példaképül választják, s acélos izmainak, átható tekintetének (sasszem, sasorr!), méltóságának és hatalmának szimbólumaként fölroppentik nemzetünk egére az Árpádok címermadarát, a turult is. Azt csak később veszik észre, hogy a török rokonsági szál egészen másfelé vezet, mint amerre egy "népnemzeti antiszemitát" vezetni kellene. A magyarok ugyanis a honfoglalás előtt valóban együtt éltek a türk (ótörök) eredetű kazárokkal, Levedi maga is kazár méltóságot viselt, s kazár hercegnőt vett feleségül. Csakhogy a kazárok áttértek a zsidó hitre, s ez bizony a törökpártiak szemében jócskán csökkentette államalkotó érdemeiket.

Istóczy

A magyarországi antiszemizmus "atyja" sohasem tartozott a függetlenségi párt véresszájú utcai harcosai közé. Istóczy, az ifjú joghallgató novellákat írt, évekig fordította Josephus Flavius műveit, rajongott Deákért és a liberális eszmékért. Pálfordulása akkor következett be, amikor a vasvári járás szolgabírójaként Baltavárra érkezett, hogy elárverezzen egy birtokot. Akkor kereste föl zsidó barátja, aki azt állította, hogy apja megbízásából akarja megvenni a dobra vert birtokot. A "vevő" azonban nem rendelkezett írásbeli meghatalmazással, ezért Istóczy csak hosszas rábeszélésre fogadta el ajánlatát. Az árverés után derült ki, hogy semmiféle megbízással nem rendelkezett: az apa nem is tudott a dologról. Az árverést érvényteleníteni kellett, az esetet szigorú vizsgálat követte. Istóczy elveszítette járásbírói állását, ráadásul hatvanezer forint kártérítésre kötelezték.

"Akkor határoztam el – írja emlékirataiban –, hogy a nyílt elvi harc terére (sic!) lépek, s megtartottam 1875. évi április 8-i első antiszemita beszédemet. Másnap reggel aztán arra ébredtem, hogy híres ember lettem, nemcsak Magyarországon, hanem

Európa-szerte. Özönével jöttek hozzám a gratuláló, biztató, útbaigazítást kérő levelek. Az én nyomdokaimon megindult (sic!) antiszemita írók, közöttük Drumont Párizsból, elküldték hozzám antiszemita műveiket. A berlini Förster Bernát pedig ajándékot is küldött: egy csinos mívű sörös kancsót három billikommal együtt, a kancsó födelén belül dedikációval, aláírva ekképp: Vier dankbare Deutsche (négy háládatos német). Megjegyzem itt, hogy feltétlen abstinens lévén nemcsak szeszes italt nem, de még kávé, teát se iszom, s mondhatom, mellette igen jól érzem magamat."

Istóczy mindig büszke volt magyaros stílusára, a zsidókat, különösen a "surnalistákat", nyelvtani hibáikért *is* szüntelenül ostorozta. Pisztolyt életében csak egyszer fogott a kezébe, akkor is a zsidókat – pontosabban egy zsidót: Wahrmann Mór országgyűlési képviselőt – vette célba. Istóczyban lehetett némi sátáni vonás, ez még Mikszáth kedélyes, anekdotikus stílusán is átüt. "Mindig leírva adta oda mondandóját a gyorsíróknak. Szenvedélyesen kontrollirozta utólag a közbeszólásokat, amit idegenek tettek az ő beszédébe, s még nagyobb fontossággal vigyázta ama antiszemita megjegyzéseket és felkiáltásokat, melyek idegen beszédek alatt mondattak innen-onnan. Jaj volt a gyorsíróknak, ha valamelyik kimaradt. Istóczy nyugodtan beszélt, de szaggatott mondatai elárulták a forrongó szenvedélyt. Halvány, szelíd arca sohasem pirult ki, de hangja megreszketett némelykor a belső izgatottságtól. Széles, szögletes homlokán végiggyöngyözött egy-egy verejtékcsepp, amit nem a szónoki hév facsart ki, hanem a gyűlölet, amely szürke szemében élénken lángolt."

Az Istóczyval kapcsolatos, főként az asszimiláció lelkes hívei között terjedő anekdotáknak viszont semmi közük a gyűlölethez. Az egyik kedélyes történet például arról szól, hogy Istóczy néhány zsidótól a következő táviratot kapta: "Purim ünnepünk alkalmából poharat ürítünk az ön egészségére, minthogy megmagyarosodásunkat éppúgy szívből óhajtjuk, mint ön." Egy másik anekdota szerint egy vidéki gimnázium zsidó hallgatói Istóczyt kérték fel irodalmi önképzőkörük tiszteletbeli elnökének, aki a fölkerést "ízetlen tréfának" minősítette, s visszautasította. A mielőbb "magyarosodó zsidó" délibábos idillje egyelőre elfedi a társadalom mélyrétegeiben halmozódó feszültségeket; még nincs szükség bűnbakokra, de azért az nem kétséges, ha eljön majd az ideje, kik lesznek ezek.

Bary József, a tiszaezlári per vizsgálóbírója, terjedelmes emlékirataiban ezt írja Istóczyról: "Feltétlen becsületes, nagy műveltségű ember, aki antiszemita elveiért egész életében szenvedett, ebből semmiféle hasznot nem húzott, a legnagyobb nyomorban és nélkülözésben halt meg." Bary igyekszik mitikus hőst, afféle askétikus sárkányölő Szent Györgyöt kreálni Istóczyból. Nem igaz, hogy Istóczy nyomorban halt meg, de az igaz, hogy magányosan. 1885-ben kilépett az általa alapított antiszemita pártból, s

elhatározta, hogy azután csak az írásnak él. Évekig házalt saját kiadású műveivel, nem sok sikerrel. Amikor megjelent országgyűlési beszédeinek gyűjteménye, a megrendelőlapokat elküldte Európa összes antiszemita újságjának, s valamennyi elvbarátjának, de csak egyetlen, hibásan kitöltött megrendelés érkezett vissza Csehországból, ez is valószínűleg álnévvel. *12 röpirat* című folyóiratát végül azért kellett beszüntetni, mert összesen ötven előfizetője maradt.

Istóczy nagy álma, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben Európán (főként Oroszországon, Németországon és Ausztrián) végigszántó zsidóellenes hullám hatására Magyarországon is megteremtse a politikai antiszemitizmust, végül nem valósult meg. Az 1880-as években még elképzelhetetlen lett volna, ami később elfogadott gyakorlattá vált, hogy a magyar parlament a zsidók (és bármilyen más vallású vagy nemzetiségű csoportok) ellen megkülönböztető intézkedéseket hozzon (például a "vasvári kérvény" hatására eltörölje az emancipációt). Az antiszemitizmus érzelmi kérdés maradt (Istóczyt még gyakran kinevették), ami nem azt jelentette, hogy ezek a felhangok (pl. bírósági hecckampányok), mint a lassan ható idegmérgek, ne roncsolták volna a társadalom ellenálló képességét; igenis roncsolták, s ezzel végső soron elősegítették a politikai antiszemitizmus későbbi elterjedését.

Párbaj

Soha nem fordult még elő, hogy magyar képviselő képviselőtársát a parlamentben tettelegesen bántalmazta volna. Most ez is megtörtént. Egy szemtanú, az Egyetértés parlamenti tudósítója így számol be az eseményről: "Érdekes volt figyelemmel kísérni Istóczyt a szónoklat alatt. Látszott rajta, mennyire igyekszik indulatba hozni magát, s mint intézi beszédeinek némely fenyegetőbb passzusait Wahrmannhoz – az lévén a hozzá legközelebb ülő zsidó. Wahrmann válaszában hűvös és tárgyilagos volt. Beszédét élénk helyeslés fogadta."

Wahrmann ezután kiment a folyosóra és ott sétálgatott. Később a könyvtárszobában olvasta az aznapi lapokat. Ott érte utol Ónody.

– Ön megsértette Istóczy képviselőtársamat, ezért elégtételt kérek.

Wahrmann azt felelte, hogy képviselői minőségében, nyílt ülésen elmondottakért lovagias elégtételt adni nem köteleles. Erre bejött az ajtóban várakozó Istóczy is.

– Ön engem megsértett, s elégtételt adni nem akar. Ezért én önt ezennel hitvány gazembernek nyilvánítom.

Wahrmann nyugodtan válaszolt:

– Én pedig az ön által használt címeket önre visszahárítom.

Istóczy akkor botjával rásújtott Wahrmannra. Idézzük ismét a szemtanút: "A magából kivetkőzött képviselőt a közelben tartózkodó társai fogták le... Úgy értesültünk, hogy a törvényhozásban igen nagy a felháborodás, hogy Istóczy egy félvak embert párbajra kényszerít. Az országgyűlés zárt ülésén többen azon nézetüknek adtak hangot, hogy a törvényhozás így a kocsmái nívóra száll le..."

Még égtek a lámpák a nagyteremben és a folyosókon, de a képviselők már búcsúzkodtak. Istóczy ott sétált a folyosón, izgatottan, hátracsapott cilinderrel a fején. Ott volt még Wahrmann is. Feszültség vibrált a levegőben. Senki sem akart hazamenni, nehogy kimaradjon valamiből. Akkor Odescalcky herceg és Kovách László képviselő Istóczyhoz lépett.

– Megbízónk, Wahrmann képviselő úr nevében párbajra kérjük önt.

Istóczy szó nélkül elfogadta a kihívást. Segédként Ónody Gézát és Hentaller Lajost nevezte meg A párbajra, úgy tudjuk, holnap, a hajnali órákban kerül sor."

Másnap az Egyetértés vezércikkben foglalkozik a parlamentben történt, példa nélküli inzultussal. "Végére kell járni azon marakodó, ádáz és becsülettípró modornak, melyet némelyek a politika cégére alatt üznek. A botrány hőseit ki kell üzni a parlamentből – és a közéletből!" A lap június 14-i számában *Párbaj akadályokkal* címmel részletesen is beszámol az esetről, s a cikkben mintha a humor elemei is megcsillannának.

"A felek segédeikkel lassú léptekkel elindultak Martonvásár irányába, várván, hogy a Hentaller által megrendelt kocsik előálljanak. Szemközt az úton négyes fogatán Hollóssy Károly országgyűlési képviselő és szomszédos baracska birtokos tartott felénk.

Brunswick kastélya előtt a társaság megállapodott, s Odescalcky Gyula bement a grófhöz, hogy megkérdezze, nem engedné-e át a kastély parkját egy órára – és a tudvalévő célra. A gróf azonban kijelentette, tekintettel a nép hangulatára, nem tehet eleget a kérésnek. Ezalatt a nép, mintha csak a gróf szavainak akarna nyomatékot adni, a kastély előtt csoportosulni kezdett, amin nem is lehetett csodálkozni, mert két megyei pandúr, fegyverrel a vállán, ott sétálgatott fel s alá.

A párbajozó társaság tehát jónak látta, ha kocsira ül és elhajt. A leghátul utazók azonban csakhamar észrevették, hogy egy kocsi követi őket. Azt is látták, hogy az a két pandúr ül rajta, aki a Brunswick kastély előtt ácsorgott. A szervezők megállították a kocsisort, mire a pandúrok kocsija is megállott. Akkor Kovách és Ónody odament a hatósági emberekhez.

– Miért állanak kendtek meg? – kérdé Kovách.

– Hát az urak se mennek!

- Így hát minket követnek.
- Igen.
- És meddig fognak követni?
- Az a rendeletünk, hogy az ercsi határig kövessük az urakat.

Akkor hát – *avanti!* Mielőbb el kell érni az ercsi határt. Hajtottak keményen, de a pandúrok még mindig ott voltak a nyomukban. A négy izraelita két lova már alig bírta az iramot. Pedig mindenképpen le kell ráznunk a pandúrokat, különben borulat akadályozza meg a párbajt, mondák Istóczy emberei. Végre a kocsisor megállott a savanyúrét előtt. Ónody felszólította a feleket, hogy béküljenek ki, de tagadó választ kapott. Akkor Odescalcky és Hentaller kimérték és esernyőkkel megjelölték a 25 lépés távolságot, a feleket pedig felvilágosították a párbaj feltételeiről. Azzal átadták nekik a megtöltött pisztolyokat. Odescalcky adta meg a jelet. A két lövés majdnem egyszerre dördült el, s arra a kérdésre, hogy történt-e valami baj, mindkét fél tagadóan felelt. Igaz, Istóczyt zsidó részről nem fenyegette különösebb veszély, mert Wahrmann – mielőtt elsütötte volna revolverét – egy teátrális gesztussal megvált szemüvegétől, enélkül viszont semmit sem látott. (Bár a szakértők azt is mondják, hogy ezek a Komjáthy-féle, »légy nélküli« pisztolyok arról nevezetesek, hogy velük emberben kárt tenni nem lehet.)

A segédek kezét szorították a felekkel. Istóczy és Wahrmann azonban hidegen és ridegen távol maradt egymástól. Ónody néhány szóval ajánlotta a kibékülést, de Wahrmann tagadólag intett, Istóczy pedig mondá:

- Maradjunk a régiben!

A szokásos kézszorítás tehát elmaradt, s a felek mint ellenfelek váltak el. Ezután a társaság visszaindult az országútra, s beszálltak az ároknál várakozó kocsikba. Úgy tudjuk, hogy Istóczy és Wahrmann hívei is Baracskán ebédeltek."

A politikában a párbaj valószínűleg azért terjedt legalább olyan rohamos gyorsasággal, mint az orfeumokban a "lábemelés művészete", a kánkán, mert alkalmas volt arra, hogy a szembenálló felek lebegtessék, sterilizálják, hatástalanítsák közéleti konfliktusaikat. Csakhogy a légy nélküli (hatástalanított) pisztolyok kedélyessége mögött már a társadalom enyhe mérgezettségének tünetei is érzékelhetőek: még abban az évben az országgyűlés közigazdasági bizottsága titkosan szavazott tagságáról. Wahrmann, akit tavaly csaknem egyhangúlag választottak a bizottságba, most a 214 szavazat közül csak 136-ot kapott.

Dinamit-bonbonok

Hoffmann Rudolf kalaposmester 1882 márciusában *Communist* címmel német nyelvű lapot alapít, de néhány hónap múlva a budapesti ügyészség izgatás címén eljárást indít ellene. A tárgyalásról bő terjedelemben tudósítanak a korabeli lapok, idézik a kalaposmester, az ügyész és a védő szavait, valamint a cikkben közölt gondolatokat; így azok néhány száz helyett több ezer példányban olvashatók. "A magántulajdon mai formája szolgál forrásul minden bűnnek és büntettnak; a gazdagok kipszúttítják a szegényeket, emellett azonban ravaszul a jogra hivatkoznak; a kommunizmus célja a polgári tulajdon megszüntetése... etc." A lap ezután *Dynamit-bonbons* címmel összeállítást közöl – a többi között – Marx Károly, Tisza Kálmán, Jókai Mór és Petőfi Sándor "kommunisztikus gondolataiból". A szerkesztő Morus Tamásra hivatkozva "a családi élet megszüntetését javasolja és nőközösséget hirdet", s ezzel kimeríti a család elleni izgatás fogalmát (Btk 172-ik paragrafusa 2-ik bekezdés).

Részletek a tárgyalásról. Dr. Sík Sándor védő: "Ha a vádlottat elítélik, akkor Morus Tamást, Petőfi Sándort, Jókai Mórt, Tisza Kálmánt is a vádlottak padjára ültetik." Ügyész: "És Marx és Engels urakat..." Védő: "Az ügyész úr politikát csinál, pedig annak itt nincs helye. Önöknek, uraim, nem az a feladatuk, hogy kardot rántsanak falra festett ellenségek ellen, hanem az, hogy az igazság mérlegét tartsák; pontról pontra megvizsgálják az önök elé tett cikkeket, s aztán döntsenek: valóban izgattak-e a család, a magántulajdon és az állam ellen. Amikor ez a lap *Communist* címmel megjelent, az ügyészség már eldöntötte, hogy inkriminálni fogja. Ez nem igazságügyi közzvadás, ez szociális hajtóvadászat. Nem ez a kor, nem ez az ország az, kérem, ahol ilyen politikai justitia lehetséges volna. Magyarországon a gondolatok világa szabad."

Az esküdtek fél óráig tanácskoztak, majd a lap szerkesztőjét "10 szóval kettő ellenében nem találták vétkesnek".

Apponyi Albert, "arisztokrata szocialista" parlamenti beszédeiben ez idő tájt többször is szóba hozza "ama szocialisztikus olajcsöppet, mellyel Bismarck szerint meg kell kenni a rozsdás államgépezet kerekeit, hogy jobban forogjanak", s ezzel "élénk eszmecserét kelt a képviselőházban". A régi állam a feudális oligarchákat védte, véli Apponyi gróf, a liberális állam viszont megdöntötte azokat az intézményeket, amelyek a főúri és a nemesi rend érdekében állottak fent, s az erők szabad érvényesülésének elvét hozta be. Most van csak igazán szükség a szociális olajcsöppre, amikor az államnak magára kell vállalnia a feladatot, hogy azokat segítse, istápolja, akik helyzetüknél fogva tehetetlenek, gyöngék, és erőtlenek.

Herman Ottó szerint, ha elfogadjuk is az emberbaráti elvet, melyet Apponyi javasol, az érzelmek politikája nem jó politika, s a nem kért segítség gyakran sokkal

rosszabb a nyílt rosszakaratnál. "Ha következetesen végiggondoljuk a gróf javaslatait, akkor eljutunk oda, hogy fel kell osztani a nagybirtokokat, s ki kellene mondani, hogy a paraszttelkeket bizonyos határon túl ne lehessen tovább osztani. Így a földtulajdont köztulajdonná, vagy legalábbis községi tulajdonná kellene deklarálnunk. Hogy Apponyi gróf nem ijed-e vissza ennek konzekvenciáitól, nem tudjuk. De hogy a magyar parlament nagy része perhorreszkálja ezt (visszariad, idegenkedik tőle), azt tudjuk, az meggyőződésünk."

Apponyi parlamenti beszéde a kaszinóban is élénk visszhangot vált ki. Egy magát megnevezni nem kívánó, magas állású főúr azt mondja, hogy "aki ilyen beszédet tart, az bizonyosan nem számíthat arra, hogy hamarjában tényleg szerepet vigyen magasabb politikai téren" (sic!). Helfi Ignác képviselő az iparos körben tart felolvasást a témáról. Politikai vegelemzésében arra figyelmeztet: "csak aztán az olajcseppből nehogy petróleum legyen, mert az igen gyúlékony anyag".

Az Egyetértés részletesen beszámol a Magyar Általános Munkáspárt küldötteinek (Dr. Csillag Zsigmondnak, Kürschner Jakabnak és Ihrlinger Antalnak) a "szocialista grófnál" tett látogatásáról. Apponyi, bár előzékenyen fogadta a küldötteket, azért elárulta, hogy igen megviselték az újsághírek és nyilatkozatok, amelyek arról szóltak, hogy őt a magyarországi szocialisták vezérüknek tekintik. A gróf mindenekelőtt azt tudakolta, igaz-e, hogy egy népgyűlésen a munkáspárt tagjai oda nyilatkoztak, hogy ők nem magyarok, hanem szocialisták. Erre dr. Csillag kijelentette, hogy ők éppen ellenkezőleg, szívvel lélekkel magyarok, amiről pártjuk neve is tanúskodik. Ezzel átnyújtották Apponyinak a munkáspárt petícióját.

Apponyi, miután áttanulmányozta az iratot, kijelentette, továbbítja a parlamentnek, de az esetleges vitában a Magyarországi Általános Munkáspárttal semmiféle szolidaritást nem vállal. A gróf ezután a munkáspárt programja iránt érdeklődött. Dr. Csillag elmondta, programjuk Marx Károly "ismert nemzetgazda" iskoláján alapszik, amelyet a hazai viszonyokra alkalmaztak. Legfontosabb követeléseik: az általános választójog, az állandó hadsereg megszüntetése, a kötelező és ingyenes iskolai oktatás, a teljes vallásszabadság, a munkaidő szabályozása, a gyermekek és a nők gyári munkájának ellenőrzése. Apponyi azt válaszolta, hogy ő nem ismeri pontosan a magyarországi munkások helyzetét. Dr. Csillag kifejtette, a fővárosi munkások naponta 14-16 órát dolgoznak, s legfeljebb 80 krajcár bért kapnak. Mire Apponyi megjegyezte: szóval akkor a magyar munkásmozgalom csak a fővárosi kézműiparosokra szorítkozik. Nem, válaszolta dr. Csillag, ők úgy tartják, hogy a parasztság elszegényedése, s ennek következtében a tömeges kivándorlás is mélyreható szociális kérdés.

A Magyar Állam, a katolikus egyház hivatalos lapja szerkesztőségi cikkben igyekszik a kommuniszikus elveket – melyek végső soron Jézus tanításaiban gyökereznek – elválasztani a liberalizmustól. "A liberálisok esküdt ellenségei a szocialreformereknek, hiszen az előbbieket a társadalom rendszerének alapjául kizárólag az erősebb jogát, a szabad fosztogatás elvét fogadják el. Ezért indítottak a liberális lapok olyan dühödt támadást Apponyi gróf ellen, aki a minap panaszkodott is a parlamentben, hogy ellenfelei így akarják lejáratni."

Sztrájkolnak a sütőlegények Bécsben, mert úgy találják, hogy rosszul vannak fizetve; később a tímárok is csatlakoznak hozzájuk, adja hírül az Egyetértés bécsi levelezője. Nem sokkal ezután a budapesti pékek lépnek sztrájkba.

Szaporodnak a főrangúak elleni merényletek is. A londoni robbantások hátterében az angol-ír gyűlölködés áll. A trieszti ünnepségeken pedig, amikor Károly Lajos, "kiállítási főherceg", az *Aquila Nera* nevű szállóval szemben lévő 9-es számú házhoz ér, nyilván, hogy megint fölavasson valamit, egyszerre óriási robbanás rázza meg a környéket. A szemtanúk szerint a gyilkos eszközt a magasból dobták a ház elé, s a bomba az egyik testőr jobb lábának mindkét csontját szétzúzta. A főherceg – egyelőre – sértetlen maradt.

"Mindenütt dinamit – írja a korabeli publicista –, mintha magát a földet akarnák fölrobbantani."

Párhuzam-akciók Kákániában

Ha a múlt század utolsó két évtizedét, a boldog békeidők végjátékát szemléljük, mintha káprázatos őszi táj tárulna elénk, a tobzódó színek, a pompa, a gazdagság lenyüggő, de a "táguló világ" mélyülő árnyalatai azt is jelzik, hogy a fölszín alatt már egymásnak feszülnek a tektonikus erők. Lassan sodródunk az első világháborúba, s még tovább: a végső pusztulás felé.

A pillanat rabul ejt. "Minden Egész" még nem tört darabokra, még rend van, s "a rend folyamaiként jól karbantartott utak és vasutak, mint világos, katonaszávolesíkok kanyarognak minden irányban" (Musil). Az Adria kék hullámain magyar hadihajók, s magyar előkelők jachtjai szelnek. Karácsonyi üdvözlőlapokról az erdélyi havasok örökhó-süvege integet. Az egyiptomi és a török dohányárúk zamata mélyen beleívódik a kék-fekete, sujtásos posztóba, a hernyóselyem hűvösen simul a bőrhöz. A léptek ruganyosak, a kalap büszkén billen.

Az országban gőzerővel épül a magyar–osztrák balkáni vasút, a bécsi és a budapesti sajtó egyre-másra szellőzteti a különböző panamákat. Folyik a terméketlen "kardbojt-vita" a nemzeti haderőről, és zajlik az identitás-kereső ugor–török (nyelvi)

háború, de Boszniában a monarchia és a török szultán csapatai között igazi – véres – csetepatékra is sor kerül. Rákosi Jenő a népszerű B.H.-ban (Budapesti Hírlap) "harmincmillió magyarról" ábrándozik, miközben az áttelepült csángók megsegítésére gyűjtött pénzt Verhovay Gyula országgyűlési képviselő elsikkasztja, s egy ügyes orosz kereskedő a nyelvokon szamojéd családot az állatkertben, a sasok nagy kalitkája mellett harminc koronáért mutogatja.

1882 elején Munkácsy Mihály, az Európa-szerte ünnepeelt mester, nyolc év múltán először hazalátogat, s magával hozza a frissen festett, mintegy 25 négyzetméteres "biblikus vásznat", amelyet leveleiben korábban *Az én elitétemként* emleget, s amelynek később a *Krisztus Pilátus előtt* címet adja. Festmény Magyarországon még nem aratott ekkora sikert: a képet néhány hónap alatt több mint százezren nézik meg, a Múcsarnok előtt akkora a tolongás, hogy időnként lovasrendőröket kell kivezényelni, de még így is előfordul, hogy a tömeg széttöri a korlátokat. Országos gyűjtés kezdődik, hogy előteremtsék a festmény megvásárlásához szükséges pénzt. A nemzeti összefogás jele, hogy elsőként Kovács Zsigmond veszprémi püspök, másodikként Wahrmann Mór, a budapesti Lipótváros országgyűlési képviselője ajánl fel ezer-ezer forintot.

Munkácsyt itthon, az indóházban elsőként a zenede küldöttsége üdvözöli, az asztalos ipartestület pedig, figyelembe véve a Mester egykori asztalos múltját, mindjárt dísztagnak választja. Az egyetemi ifjúság fáklyás felvonulással tiszteleg, jelszavaival Munkácsyt, Kossuthot és a hazát élteti. Egy lelkes újságíró ezt írja az eseményről: "Fáklyák vöröslő fénye világította meg a Mester robusztus alakját, amely őszülő, torzonborz hajával, hosszú, tömött szakállával, domború, nagy homlokával az igazi magyar alkat megtestesítője, nem véletlen, hogy külföldön őt tartják a tősgyökeres hun típus egyik illusztris képviselőjének."

A magyar képzőművészek jelmezes estélyén Munkácsy és neje Rubens korabeli "öltönyben" jelenik meg, s a szemtanúk szerint a "rubensi keblű Munkácsynénak" kifejezetten jól áll ez a ruha. Talán nem túlságosan frivol a föltételezés: ennek a jelmezes fölvonulásnak is nagy szerepe lesz abban, hogy a festmény későbbi méltatói Munkácsy művészetét egyenesen Rubenséhez hasonlítják.

A Munkácsy-kép ünnepegeinek fényét némiképpen elhomályosítja, hogy éppen ez idő táj mutatják be a Ganz-gyárban Czipernovszki tervei alapján a "villamos világító készüléket", amelyet nemcsak a Loyd-társaság *Medusa* nevű új tengeri hajóján próbálnak ki, de az Országos Korcsolyázó Egylet városligeti jégpályán is. Így ezen a télen, alig pár lépésre a Múcsarnoktól, ahol a nevezetes biblikus vászon látható, délután 5-7-ig már villanyfényben bognizhatnak a budapesti polgárok.

Ha a korabeli napilapokból: a vezércikkekből, glosszákból, hirdetésekben, országgyűlési beszédekből, regényekből és színdarabokból, naplókban és levelekből kibontakozó eseményeket egységes képpé akarjuk rendezni, szembekerülünk a korszak alapvető törekvésével. A trieszti születésű Claudio Magris írja a monarchia kultúrájáról: "Mindig is visszariadt az élet egységes szemléletétől, az események közötti kapcsolatok megragadásától, ezért a valóság különböző szempontjai megannyi egymástól független *párhuzamos* vonalként rögzülnek."

Munkácsy nagyméretű "vásznain" is felfedezhetjük a párhuzamos szerkezetet: a szereplők nem egymás felé fordulnak, hanem "kibeszélnék" a képből, nem párbeszéd folyik, csupán monológ, valódi dráma helyett az operafinálék modorában megjelenített, egymás mellett ágáló figurákat látunk. A *Krisztus Pilátus előtt* és a későbbi *Honfoglalás* gyújtópontjába vonja, s élesen kirajzolja egy korszak ellentmondásos törekvéseit és tragikus tévedéseit. Mintha nemcsak a képeket, de a korszakot is Munkácsy komponálta volna. Kákániában a nagy "párhuzam-akciók" már több mint egy évszázada megszakítás nélkül zajlanak.

Bádogpokol

Gárdonyi Géza éppen a millennium esztendejében hagyja ott a Magyar Hírlapot, hogy a nagy mesterek nyomdokaiba lépve végre megszabaduljon az "újságírás napi robotjától". Óvatos ember lévén azonban a havi négy tárcáért és a két Göre-levéért járó száz forintot nem találja elég biztosítéknak a megélhetéshez. Ez idő tájt történik, hogy földije és barátja, Bródy Sándor elviszi őt Jókai szalonjába. Itt megismerkedik Jókai vejével, Feszty Árpáddal.

Feszty akkor kezdett hozzá a honfoglalási körkép megfestéséhez, s hogy a szélesvásznú szuperprodukciónak minél nagyobb visszhangja legyen, sajtótitkárt keres. Gárdonyi elvállalja a felkínált állást. A jövőben az ő feladata lesz, hangzik a megállapodás, hogy önálló képeslapokon is megjelentethető autogramokat gyűjtsön a híres látogatóktól, a nagyobb újságok számára pedig riportokat készítsen a körkép születéséről. Így azután nevezetes Göre Gábor bíró úr leveleiben is gyakran "említődik" a nagy látványosság, a városligeti csarnok, ahol fehér lovon Árpád apánk, körülötte vezérei, alant pedig a honfoglaló pór nép látható.

Gárdonyit megihlette a Feszty-körkép. Ennek mintájára szeretné elkészíttetni a maga Dante-körképét. Már régen foglalkozott az Isteni színjáték fordítgatásával. Babits műhelytanulmányában meg is említi Gárdonyi fordítási kísérleteit, de inkább csak mint kuriozitást, amely "nyelvileg sima, de zamattalan, s komikus neologizmusok terhelik".

A Dante-körképet Gárdonyi a millenniumi kiállításon akarja bemutatni. Az ünnepi felhajtásban akad is rá kivitelező. Kőművesek, lakatosok, festők dolgoznak a különleges "bádogbarlangon". Bejáratánál pedig, legalábbis az író tervei szerint, ott harsog majd Dankó Pista indulója: *Azt hallottam, Budapesten / megnyilott a Pokol. / Vigyázzon kend, komámasszony, / nemsokára meglakol.*

Feszty Árpádné így írja le a Gárdonyi álmodta Dante-körképet: "Bádogbarlangokban, bádogsziclákon, vörös fényű villanykörtékkal megvilágított, bádogfantáziával megrajzolt, bádogból kivágott bádogkárhozottak gyűjteménye volt. Szegényes bádogpokol. Mint valami barlangvasút."

A bádogpokol csúfosan megbukott, s ez alapjaiban rendítette meg Gárdonyi anyagi helyzetét. Nem tudta kifizetni a mesterembereket, s a lapokban közzétett hirdetések díját, ezért minden ingóságát, könyveit, kéziratait, bútorait, ruháit lefoglalják.

Gárdonyi azonban egykönnyen nem nyugszik bele a kudarcba. A Feszty-körkép hatására újabb vállalkozásba fog. Élő, eredeti szereplőkkel fehérló-áldozatot akar bemutatni a Vérmezőn. Először versben írja meg az eseményt, majd toborozni kezdi az élőkép szereplőit.

Az a szándéka, hogy az ország különböző tájegységeiből hív vendégeket. Főként parasztokat, kisbirtokosokat. "Jöjjenek ősi ruhájukban, lovaikkal, bivalyaikkal, ökreikkel, asszonyaikkal, gyerekeikkel, batyujukkal, hogy minden eredeti, igaz és hű legyen. Táltosok áldozzanak, hegedősök hegedüljenek, fiatal párok ősi táncot járjanak... Na, nem! – teszi hozzá Fesztyné. – Hogy a magyar paraszt egy hétig, családjával együtt, mutogassa magát, olyan nincs. Olyan bolondságot egyik öregapja se csinált, ő se fog."

Gárdonyi ezzel az ötletével is megbukik. Úgy látszik, egy pillanatra őt is elkapja a millenniumi ünnepség láza, de aztán gyorsan kiábrándul a "jubileumi komédiából". Látja, amint Ferenc József, a "király", aki oly sokáig elkerülte a "rebellis magyarokat", most díszes hintókísérettel jön-megy a városban; kipróbálja az Andrássy út alatt futó új földalatti villamost, fölavatja a róla elnevezett hidat, végigkocsikázik a Nagykörúton, s a kedvéért lépten-nyomon leállítják a forgalmat.

A Vérmezőn Gárdonyi táltosainak fehérló-áldozata helyett Ferenc József jár népének kedvébe. Nagy ökörsütést rendeztet, s 8-10 hektós hordókból osztatja az ingyenbort boldog-boldogtalannak. Gárdonyi a kezdeti lelkesedés után hirtelen megcsömörlik; naplójában így számol be a millenniumi kiállítás megnyitásáról: "Az egész város örömmámorban úszik. A kocsmákban, kávéházakban hangosan ünnepel a nemzeti szólamokkal és szeszekkel kábított tömeg. Én bizony nem húztam frakkot.

Utálattal néztem végig, a német familia mint fogadja »Magyarországom« hódolatát. A király – kopasz saskeselyű – vörös kucsmában és fehér ködmönben. A királyné feketében. Árpád ivadékai részint téli prémes magyarban, részint nyáriban. Keverve cylinder és frakk. Főképpen a kereskedők voltak díszmagyarban, meg a grófok, mágnások. A király beszédétől meg a Gotterhaltétól rosszul lettem. Ebéd után betegen feküdtem le."

Történelmi kosztümben

Munkácsy és Gárdonyi föltűnően vonzódott a múlthoz, legnagyobb sikereiket történelmi tárgyú műveikkel aratták. A kor divatja szerint mindketten fokozottan érdeklődtek Jézus szenvedéstörténete iránt is. Gárdonyi egri hálószobájának falán ott lógott Munkácsy Krisztus-tanulmányának reprodukciója, amit a Mester a *Krisztus Pilátus előtt* című nagy képéhez festett. Gárdonyi, miként Munkácsy is, gyakran forgatta Renan Jézus-életrajzát, s terveik között szerepelt egy Renan nyomán írandó Jézus-regény. Igaz, Gárdonyi tervéből nem lett semmi, helyette nekilátott az *Egri csillagok* írásához, Munkácsy viszont többször is földolgozta a passió jeleneteit.

Tudjuk, hogy Gárdonyi nagyra becsülte Munkácsyt, s megrendítette a Mester halála. Ott volt Munkácsy temetésén, amelynek "óriási mozgalma és képes szépsége" oly megrendítően hatott rá, hogy úgy érezte, "ecsettel vagy tollal, de meg kell menteni a gyönyörű témát". Néhány nap múlva írni kezdte "kosztümös éregényét", *A láthatatlan embert*, amelynek egyik főalakját, Attilát, állítólag Munkácsyról mintázta. (Az egri Gárdonyi-házban láthatjuk az író "festményeit" is, ezek azonban inkább csak egy műkedvelő próbálkozásai.)

Munkácsy és Gárdonyi, a két nagy "látvány-szerző", abban is hasonlít egymásra, hogy életük és művészetük feloldhatatlan ellentmondásait nem tudták vagy nem merték műveikben megjeleníteni, s önmaguk elől menekülve gyakran öltöttek történelmi kosztümöt. Mindketten szinte kétségbeesett igyekezettel próbálták távol tartani maguktól saját életüket; sorsuk a túlhajszolt öngazolás története.

"Nincs kor – írja Babits –, ahol annyi sokat ígérő, derékba tört írói pálya volna, mint a magyar századfordulón." Érdekes, hogy éppen ezeket az elformátlanodott – "derékba tört" – életműveket újra és újra példaként választotta a nemzet, amikor öngazolásra volt szüksége. Munkácsy küzdelmes élete különösen alkalmas, hogy később nemzeti büszkeségünk jelképévé nemesedjen. Párizsi sikerei, amelyeket a franciák csupán kortünetnek tekintettek, Magyarországon egyszer s mindenkorra a világhírt jelentették. Itthon ő testesítette meg a népmesék legkisebb fiát, aki száz akadállyal dacolva végül is eljut a kacsalábon forgó palotába. Munkácsy szerepválasztó, öngazoló buzgalma egybeesett a gyarapodó polgár kissé kapkodó,

egyensúlyt és biztonságot kereső törekvéseivel. Alakja így válhatott a magyar festészet számára példává és hagyománnyá. Később, a "túlhajsolt önigazolás" esztendeiben, az orosz Repinnel együtt éppen őt kiáltották ki az általánosan érvényes esztétikai norma – a realizmus – szinte egyedüli letéteményesének.

Munkácsy, miként annyi más tehetséges művész a századfordulón, nem tudott megbirkózni a korszak nyugtalanító kérdéseivel; elnagyolt, föllazult szerkezetű történelmi tablóképeire beszivárogtak a politikai ponyvák válaszai. Mindenesre az antiszemiták a *Krisztus Pilátus előtt*ben tételeik "művészi ábrázolását" látták. Ezt a népszerű kormánypárti élclap, a Borsszem Jankó észre is veszi pamfletjében. "Istóczy Győző levele Munkácsy Mihályhoz: Tisztelt Mester! Ne vegye szerénytelenségnek, de azt kell mondanom, ön a vászon Istóczyja. Az ön nagy képe végre a zsidó faj nagy bűnét ábrázolja, midőn nem átalotta megölni még Isten fiát sem. Mennyivel inkább tehát apró keresztény gyermekeket húsvétkor és felnőtt keresztényeket az egész esztendőben. Javaslom, következő képének tárgyát a jelenből merítse, címe pedig ez legyen: Az utolsó zsidó, Wahrmann Mór nyárson. Így teremthetjük meg vállvetve az igazi nemzeti művészetet."

A kilencvenes évek elején Munkácsyn egyre inkább elhatalmasodott a kór: a szifilisz fertőzés, amelyet még asztalosinas korában szedett össze, súlyos paralízissé fejlődött. Különböző fürdőkkel és gyógyvizekkel kúrálta magát, nem sok sikerrel. Egyre fokozódó fájdalmait morfiummal kellett csillapítani. "Krisztusi kínok" közepette újabb passió-jeleneteket festett (*Golgota*: 1884, *Kálvária*: 1885, *Ecce homo*: 1896), ezek azonban már a leépülés, a szétesés, a "katasztrófa stációi".

1896-ban a millenniumi ünnepségekre a magyar kormány vendégeként érkezett haza, de már alig volt öntudatánál, sujtásos díszmagyarba öltöztették, így vett részt a véget nem érő rendezvényeken. Budapestről egyenesen a baden-badeni szanatóriumba vitték, nem is tért vissza többé párizsi műtermébe. Francia feleségének, aki súlyosbodó betegségében egészen magára hagyta, egy világos percében magyar nyelvű üzenetet küldött: pisztolyt kért. Munkácsyné, mivel nem értette a szöveget, ezt írta a papírra: "dadogás". 1900. május 1-én hunyt el. Temetése, miként hat évvel korábban Kossuthé, igazi nemzeti szuperprodukció volt; mintha csak maga a Mester rendezte volna.

Majális

1873-ban, a húsvéti nagy bécsi világkiállítás magyar termében, már a hivatalos megnyitó előtt két kép keltett igazi feltűnést. A Pesti Napló bécsi tudósítója írja: "Vannak ott kitűnő képek, ezek közül különösen kettőt említünk: Munkácsy Éji őrzőjét és Szinyei Majálisát...Szinyei képén a kolorit meglepő: csupa tűz, csupa élet,

a lángész vakmerősége hullámszik rajta át. Kár, hogy a feldolgozott tárgy rémítően prózai. Modern pantalonban, zubbonyban, felöltőben mulatozó emberek! Egy modern majális! Lehet-e köznapibb anyag a világon? Ha Szinyei nagyszerű színehez méltóbb szöveget ad, ma több chance-a lehetne arra, hogy versenytársait legyőzze."

Munkácsy és Szinyei: két vetélytárs? A Párizsban élő, ünnepektől festőfejedelem és a Münchenben alkotó, alig ismert kolorista különös találkozása Bécsben. Két korszakváltó kép karnyújtásnyira egymástól. A sötét tónusú, komor, feszültségekkel terhes "nemzeti festmény", az *Éjjeli őrvár* és a derűsen vibráló, mozgalmas, gyengéd gesztusokra felfűzött "plein-air" csoportkép, a *Majális*. A nagyvilági "atelier" mesterséges fényeinek kiszámított, színpadias kontrasztja és a napfényes, felvidéki táj szelíd harmóniája. A súlyos, bitumen alapozású drámaiság és a vízes firniszen átcsillanó, könnyed áhítat. (Szinyei, miként Munkácsy, maga is megpróbálkozott a bitumen alapozással; a Vadgesztenyefa-tanulmány így készült, de amikor a kiszáradás és az elsötétedés első jeleit érzékelte, megrettent, s festőtársával ellentétben, nem használt többé szurok alapot.) Munkácsy és Szinyei. Az egyik minden erejével és tehetségével az "uralgó" divatba kapaszkodik, a másik, belső energiáit föllobbantva, ember és természet kapcsolatában maga teremt új "divatot". Az egyik takarékos, örökké elvárásokhoz igazodik, a másik tékozló, mindent egy lapra tesz fel. Két magatartás, két világ. A létezés két formája. Szemtanúk szerint még a bemutató előtt "a két kép, mint két szikrázó penge egy pillanatra megérintette egymást", aztán elváltak útjaik.

Szinyei képe csak rövid ideig maradhatott a magyar teremben: a német rendezők – listájuk alapján – keresni kezdték a náluk is nyilvántartott *Majálissal*, s amikor megtalálták, a magyar teremből azonnal átvitték a német szekcióba. (A bajor kulturális minisztérium egy rendelete szerint, a müncheni festőiskolák növendékeinek német földön készült képeit a német anyaggal együtt kellett bemutatni.) Szinyei bátyja, Zsigmond, aki ezidőtájt szintén Bécsben járt, június 5-én kelt levelében megdöbbenve írja haza szüleinek: "Pali nagy képe – nem tudom mi oknál fogva – néhány nap óta a német osztályban függ." Amikor Szinyei, meglátta a "lehetetlen magasságba akasztott" képét, panaszt tett a kiállítás rendezőinél, akik – miután meggyőződtek arról, hogy "az elhelyezőt határozott rossz akarat vezette" – a festményt, a művész kérésére, azonnal kiadták. (A kiállítási szabályzat erre egyébként nem adott lehetőséget, így feltételezhetjük, hogy Szinyeit valóban méltánytalanság érte, amit a rendezők is elismertek.)

Hogy igazából mi történt a *Majálissal* 1873-ban, a húsvéti vernisszázs előtt, arról Telepy Károly, a magyar terem rendezője – évekkel később – így nyilatkozott:

"Az, hogy Szinyei Majálisát a bajor osztályban nem állították ki az őt megillető helyen, ennek oka nem a mű kevésre való becslése, de éppen hatalmas ereje volt. Tigris nem lehet macskák közé bocsájtani, mert felfalja őket." (Telepy, a maga részéről, a magyar teremben ügyesen oldotta meg a tigris-macska kérdést: Szinyei képét úgy akasztotta a főhelyre, hogy közben a többi képtől el is különítette.) Szinyei Merse Anna művészettörténész úgy véli, hogy dédapja az 1873-as bécsi világkiállításon történetek súlyos kudarcként élte meg, és ezek az események utóbb alapvetően meghatározták művészi karrierjét. "Történelmietlen továbbgondolásra csábít annak boncolgatása, mi lett volna, ha a Majális ott maradhatott volna, ahová alkotója szánta, a magyar teremben, s ahol megbecsülték a kép értékeit."

A Tigris 28 éves volt ekkor. Tanulmányait már két éve befejezte a müncheni Piloty-iskolában, már nem kellett a közös műteremben faunokat és gipsztorzókat festenie, s miután megszabadult az akadémia tematikus és stiláris kötöttségeitől, már megfestette az *Anya és gyermekeit*, elkészült a *Hinta* és a *Ruhaszárítás* vázlatával. A *Hinta*, ez az alig 54x43 cm-es remekmű, Szinyei talán legmerészebb képe, ezzel került legközelebb az impresszionizmus színkezelési technikájához, anélkül, hogy magának az impresszionizmusnak a létezéséről tudott volna. "Így lettem én a francia festők utánzója, mielőtt még tőlük egyetlen képet is láttam volna" – írja később önéletrajzában. (Renoir egyik főműve, amely szintén *A hinta* címet viseli, csak mintegy négy évvel később készült.) Míg a *Hinta* és a *Ruhaszárítás* szokatlanul újszerű színvilága (ecsetkezelése) jelenti az előtanulmányt a *Majális*hoz, az *Anya és gyermekeiben* azt próbálta ki, hogyan lehet harmonikus egységbe komponálni embert és tájat. Ezen a képen jelenik meg először a *Majális* jellegzetes kompozíciós eleme: a "függőleges rét". Szinyei életrajzában említi, hogy müncheni kollégái szívesen écelődtek vele imígyen: "Sinai mit der senkrechten Wiesen" (sic! – Szinyei, az ő függőleges rétjeivel.)

Szinyei, mielőtt hozzákezdett volna a *Majális*hoz, egy esztendő Jernyén töltött, a családi birtokon. Otthon alig fest, de nagyokat sétál. Önéletrajzában ezt írja szülőföldjéről: "Hozzá vagyok nőve, nemcsak a szememmel, hanem a lelkemmel is látom; nagyon szeretem, mert nincsenek benne szertelenségek, nincsenek félelmetes vad sziklák és nincsenek egyhangú lapályok sem; a természet szelíd, színes és kedves." Még Jernyén veszi az 1873-as évi bécsi világkiállítás festészeti bizottságának felkérését, hogy ő is küldje majd el műveit a rangos tárlatra. 1872 május végén visszaindul Münchenbe, s mindjárt nekilát, hogy a nagy kép jellegzetes, lejtős domboldalát, a függőleges rétet – emlékezetből fölvezolja.

A *Majálison* 1872 júliusától 1873 márciusáig dolgozott. Közben megismerkedett földijével és szegről-végről rokonával, a kissé hóbortosnak tartott szepességi földbirtokossal és festővel, Gundelfinger Gyulával. Olyannyira összebarátkoznak, hogy Gundelfinger föl is ajánlja műtermét Szinyeinek, aki – miután visszatért Münchenbe – még nem talált megfelelő ateliert. Gundelfinger két csinos, fiatal hölgygel tűnt fel a müncheni művészvilágban. A két testvér, Probstner Mária és Zsófia gazdag löcsei zipser családból származott, s korán árvaságra jutott. (Apjukat, Probstner Adolfot hosszú börtönbüntetésre ítélték, mert lelőtte legjobb barátját, amikor az figyelmeztette, jobban kellene vigyázzon szép feleségére. Az apa később a börtönben felvágta ereit, anyjuk is korán meghalt.) Gundelfinger, a népes rokonság ellenében, először gyámapaként igyekezett megvédeni a lányok örökségét, később az idősebbik testvért, a 17 éves Máriát feleségül is vette, hogy így nagykorúsítsa, s ezzel egyszerűsítse a hagyatéki eljárást. Szinyei beleszeretett a szép Máriába, tudjuk, hogy a *Majális* fehér ruhás lányalakját róla mintázta. (A másik nőalak ruháját – a rózsaszínt – is Mária kölcsönözte egy hivatásos modellnek.) Szinyei hamarosan megkérte Mária kezét, de ő, mivel névházasságban élt Gundelfingerrel, s azidőtájt Szirmay Alfréd földbirtokos udvarolt neki, kikosarazta a fiatal művészt. Úgy látszik azonban, Szinyei hamarosan megvigasztalódott, mert szerelmét átruházta Mária húgára, Zsófiára. A fiú először rajongva ír szüleinek Zsófikáról, de amikor az apa válaszlevelében G. Gyula és a Probstner-lányok rossz hírére emlékezteti, elhallgat. Sőt, az engedelmes fiú gesztusával igyekszik megnyugtatni szüleit: "Gundelfingeréket illetőleg hála Istennek egész nyugodtak lehettek, mert amennyire az illem csak engedi, kerülök minden közeledést, néha meglátogatom őket, de semmi tovább."

Sűrű hónapok ezek Szinyei életében. Miközben korábbi munkáinak, főként az *Anya és gyermekeinek*, a *Ruhaszárításnak* és a *Hintának* az újításait felhasználva, már érett művészként, minden erejével nagy képén, a *Majálison* dolgozik, szövevényes érzelmek fonják körül. Ki sem mozdul a műteremből, ott áll ugrásra készen szemben a vászonnal, három lépés előre a képhez, három lépés vissza. Így megy egész nap. Résnyire húzott szemmel mérlegel, újra és újra sorra veszi a részleteket, újra és újra végigfut a rét, a felhők, a ruhák faltjain, finoman igazít, hogy minden pillanatban újratelemthesse a vibráló fények és szelíd árnyékok összhangját. A szétlobbanó látványt érzékei hálójával igyekszik mindig új egységbe fogni. "A természet után nem is dolgozhattam, hanem annál erősebben ébredtek fel impresszióim, emlékezéseim. Oly erős volt a memóriám ezidőben, hogy emlékszem, amikor egy piros virág alakját igyekeztem magamban felidézni és véletlenül a puszta falra tekintettem, annak a zöld

sziluettjét láttam, vagyis a complementair színt, amelyet erős nézés után érzékel az ember."

Estéknként rendszerint a Franziskaner Kellerben sörözik a barátaival. Böcklin, a bázeli festő áll hozzá legközelebb, neki tetszik a *Majális* élénk színvilága, biztatja is Szinyeit: "Zöldebbre, még zöldebbre! Gyűjtsd föl a színeket!" Ő tanácsolja Szinyeinek, hogy ne kínlódjon "természeti stúdiókkal", hanem fessen "hasból". Egy másik kollégája, Josef Brandt lengyel festő viszont kifogásolja az alakok hivalkodóan divatos ruházatát és hiányolja a kép mögül a komoly történetet. Az idő tájt Münchenben – az akadémiák környékén – a modelleket vagy történelmi kosztümbe vagy népviseletbe illett öltöztetni, a képnek pedig általában valami mesélhető, dramatikus történetet kölcsönöztek. Szinyei szakított a történeti festészettel, s ezzel együtt mindenfajta novellisztikus hagyománnyal, nem akart tragédiákat elbeszélni, sem társadalmi feszültségeket ábrázolni. Szinyei nem részletez, nem irodalmiaskodik, nincsenek előfeltevései, elfogulatlan, friss lendülete magával ragad. Ő a tájat varázsolja emlékezete segítségével a műterembe, míg a francia festők – igaz, évekkel később – modelljeiket viszik ki a szabadba. Az ő plein-air képeinek újdonsága éppen abban állt, hogy minden dramatikus szöveg helyett, csupán a színek erőteljes fölizzításával újra összeforrasztja az embert a természettel, s ezzel visszaállítja bennünk az érzékelés ősi szabadságát.

Amikor márciusban elkészült a *Majálissal*, még mielőtt tovább küldte volna a képet a bécsi világkiállításra, bemutatta a müncheni Kunstvereinenben is. Részlet atyjának írt levélből: "Örömmel mondhatom, hogy az itteni publikum lármát üt vele, sokat beszélnek róla, dühösen gyalázzák és dicsérik, minden oldalról gratulálnak, bár ennek örülök, de azért mindez nem vakít, mert ismerem a publikumot és szeszélyeit, sőt ismerem saját értékemet is..." Szinyei érzi, hogy életének nagyon fontos (ha nem a legfontosabb) szakaszát hagyta maga mögött. A próbát kiállta, a nagy kép – mint egy sokszínű, ragyogó ásványi kristályszerkezet – harmóniába rendezte az elmúlt hónapok küzdelmeit. Egyetlen lendülettel akarja megváltoztatni addigi életét: úgy tervezi, még a nyáron megnősül, a *Majálist*, a világkiállítás után azonnal eladja, ebből rendezi adósságait, s ezután feleségével – követve barátja, Böcklin példáját – a napfényes Firenzében telepedik le. Szakállat növeszt, a robosztus alak – legalábbis a fényképek tanúsága szerint – erőt sugároz, de leveleiből tudjuk, hogy a lendület mögött most is ott lapul a kétségbeesés. Megint mindent egy lapra tesz fel, a nagy kép mintegy fókuszálja legfőbb vágyait, "csak is ebbe helyezem reményemet, úgy a sikerre nézve, mint anyagilag", írja egyik levelében. Addig is, sürgős anyagi ügyeit rendezendő, kénytelen újra apjától pénzt kérni. Íme Szinyei Merse Félix, a Kossuth-szakállas (a

fiánál nemkevésbé robusztus) atya válasza: "Édes fiam! Előbb, mint sem reméltem, képes vagyok neked pénzt küldeni. 200-300 forintot kértél, én tehát ezen két somma közti differenciát felezvén 250 forintot küldök. Talán beéred ennyivel, míg ismét jobb kedvedbe jössz, s a véna megered. Csak újból is arra kérek, ne csüggedj! Ne duzzogj! A duzzogás és a dacolás csak neked árt, a műkereskedők megélnék nélküled is, hanem te nem élhetsz nélkülök. Ergo: az okos ember ilyenkor vállat von, s mosolyogva új képet kezd, s ennél az elfogadott, uralgó ízléshez alkalmazkodik."

Csak hogy Szinyei még nem tud az uralgó ízléshez alkalmazkodni, még úgy hiszi, ő is a divatteremtők közé tartozik. Amikor a "rossz akasztás" miatt visszaveszi képét a bécsi világkiállításról, egy elszánt gesztussal igyekszik megőrizni a korábbi hónapok lendületét; úgy dönt, hogy a *Majálist* a budapesti Nemzeti Múzeum Képcsarnokának ajándékozza. Döntése hősiesség, mondhatnánk: Don Quijote-i (gyakran emlegette: az egész világ egy nagy Don Quijotéria). Szinyei büszke, de nem elbizakodott, egyszerűen tudatában van nagy képe értékeinek. Ha nem akar kicsinyes alkudozásokba bocsátkozni, amelyekből – tudta jól – csakis ő húzhatja a rövidebbet, nincs más választása. Ez az egyetlen út, amelyen még – méltóságát megőrizve – visszavonulhat. "Felajánlottam Pulszky Ferencnek – írja önéletrajzában – ajándékképpen, feltételül csak azt kötvén ki, hogy a kép jó helyen helyeztessék el. Erre Pulszky félvállról azt felelte: csak küldje fel a fiatal ember, majd meglátjuk micsoda kép az!... Legjobb képem még ajándékba sem kellett!" Bezáródott az utolsó kapu is, így aztán a *Majális* útja Münchenből Bécsen át egyenesen Jernyére vezetett. Szinyei – anélkül, hogy a szakma igazából megismerhette volna – korszakalkotó képét mintegy tíz esztendőre maga vonta ki a művészeti élet vérkeringéséből.

Tíz esztendei, önkéntes száműzetésre ítéltetett. Atyjának betegsége (egyre súlyosbodó májrákkal kínlódott), később feleségének terhessége miatt lassan szertefoszlott a firenzei utazás terve is. (A hosszú ideig, mintegy 25 ládában őrzött útiholmit végleg kicsomagolják.) Még megfesti újdonsült feleségének képmását (*Lilaruhás hölgy*), de ez már nem plein-air kép, mindenképpen visszalépés a *Majális* magával ragadó, varázslatos harmóniájától. Talán a jernyei szalonból spanyolfallal sebtiben elkerített szűk, alkalmi műterem nem kínált a képkivágáshoz megfelelő távlatot, s a világítás sem volt megfelelő, a túlságosan éles fény miatt a festő "elveszíthette palettájával a kontaktust" (legalább is ő maga így vélte), ezért kelnek önálló életre a részletek, ezért lesz kissé merevebb, akadémikusabb a *Lilaruhás hölgy*, mint a *Majális* finom gesztusokkal építkező kompozíciója. Ugyanebben az évben készült gyermekének arcképe (*Csecsemő Félix*), aztán évekig nem is vesz többé ecsetet a kezébe. Betegeskedő atyja helyett főként ő intézi a gazdaság ügyeit, s a

jernyei park végében elkezdte építeni saját házát. Nagy figyelemmel irányítja a köművesek és az ácsok munkáját. (Ez utóbbi mesterséget még gyermekkorában, az atyjától tanulta.).

Szinyei Merse Félix hosszú szenvedés után 1875-ben tér örök nyugovóra. Az atya halála után a fiú egy pillanatra úgy képzei, hogy visszatérhet a festéshez, de aztán újabb gyermekük születése, s a gazdaság gondjai megakadályozták ebben. Három évvel később, egy tavaszi napon, sógora, aki minden technikai újdonságért lelkesedett – fényképezett és csillagászati távcsöveket készített – nagy családi izgalmak közepette léghajóra szállt. Ez az élmény csábította Szinyeit újra a festőállvány elé. A *Léghajó* című kis remekén végre megint megvillan a Majális festőjének varázslatos megjelenítő ereje. Mintha mégis sikerülne: "Legyőzzük a gravitációt!" Gundelfinger Gyula, aki mindig is nagyra tartotta Szinyei tehetségét, és sajnálta, hogy már évek óta nem fest, amikor értesült róla, hogy barátja újra kezébe vette a palettát, levelet írt fogadott lányához, Zsófikához. "Kérlek, serkentsd mindig munkára, amint ezt nem egy kiváló mester felesége tette, mint pl. a német Düreré is... Te azt írod: Pali most több képpel egyszerre akar fellépni, s ha ezekkel sem arat sikert, teljesen szakít a festéssel s egészen jernyei gazdaságának fogja szentelni életét. Az Isten szerelmére! Milyen gyermeces gondolkodás ez! Mindent egyetlen kártyára akar tenni, s ha nem üti meg rögtön a főnyereményt, mindent félre dob. Ha Isten kegyelméből való tehetségét eltemeti, soha – mondom – soha nem lesz többé boldog. Mert semmi sem bosszulja meg magát annyira, mint a művészi munka elhanyagolása, ha igazán tehetséges az ember."

1882 májusában Szinyei feleségével és két gyermekével (az ötből hármat elvitt a diftéria) fölkerelkedik, s Bécsbe utazik. A Schönbrunn közelében, egy nagy kertes villában bérel lakást. Újra fest, ekkor készül a többi között a *Pacsirta* is. Ezzel a művével azonban inkább a *Lilaruhás hölgy* megmerevedett akadémizmusát folytatja, mintsem a *Majális* újításait. A *Pacsirtával* különben sincs szerencséje, amikor a hivatásos aktmodell hosszabb szünet után csontig soványodva újra megjelent a műteremben, s bevallotta, hogy diftérián esett keresztül, Szinyei megrettent – hiszen éppen ez elől a kór elől menekültek Jernyéről Bécsbe –, azonnal elküldte Micit, azután egy fénykép alapján fejezte be a figurát. Bécsben újra kísérletet tesz arra is, hogy tíz év múltán végre bemutassa a *Majalist*. Felesége, a "lilaruhás hölgy", aki igen szép kort élt meg, 95 évesen így emlékezik a történetekre: "1882-ben az uram elvitte a Majalist Bécsbe, hogy a tárlaton bemutassa. A jury azonban oly rossz indulattal fogadta, hogy... a férjem már vissza akarta vonni a képet, de végre egy különös gondolata támadt: hoztunk a Bécsi erdőből szép zöld gyeptéglákat, s azokat férjem egy ügyes kárpitossal, kis polc segítségével, a ráma alsó részére úgy felszerelte, hogy az nem látszott, de a

gyep a festménnyel érintkezett. A hatás óriási volt, nagy csoportokban bámulták az újszerű alkotmányt, a kritika is megenyhült."

Új érzékenység, pop-art vagy szupernaturalizmus – 1882-ben, Bécsben? Impresszionizmus, plein-air, évekkal a nagy francia újítók előtt? Szinyei, a korán jött művész? Inkább, egyszerűen csak, nagyon egyedül maradt. Mindig az az egy-két ember hiányzott mellőle, akik akkor is tartani tudták volna benne a lelket, amikor – igaz, elég gyakran – "apátiába süllyedt"; akik átsegíthették volna azokon a pillanatokon, amelyek elválasztották az igazi sikertől. Gundelfinger Gyula fogadott leányához írt, s már idézett levelét így fejezi be: "Esküszöm neked, hogy Pali méltó sikere nem fog elmaradni, ha komolyan tovább dolgozik. Gondolja meg, hogy egy olyan kiváló művész, mint Schleich, jóformán csak hatvan éves korában kezdett érvényesülni. Palit már pályája kezdetén észrevették. Van vagyona, várhat." Zsófiika azonban másként vélekedett erről: "Pali délibábokat kerget", válaszolja gyámjának. Aztán beleszeret Ghillány Imrébe, aki gyakori vendége volt a Szinyei kúriának, s egy átmulatott éjszaka után (1887-ben), elhagyja férjét. Szinyei azt írja önéletrajzában: "Ez a családi katasztrófa végtelen sok keserűséget okozott... Mondhatom nagy nehezen sikerült jó gyomromat s egészséges humoromat megmenteni." Persze, a "harmadik" fölbukkanása már csak következmény lehetett. Szinyei lánya, Rózszi, szemléletesen írja le, mennyire különbözött szüleinek a természete. "Apám a nyugalmi állapotot szerette, contemplatív, lassú, kényelmes természete volt. Anyámnak viszont szépségével, vígságával nagy sikerei voltak a társaságban, szerették, ünnepelték, körülrajongták. Talán ezért nem tudta megérteni azt, ha valaki nem tudja a tetszést, a sikert kivívni, ez bizalmatlanságot keltett benne."

A családi tragédia után újból a hallgatás évei következtek. Megint tíz esztendő. "Hic ego barbarus sum, quia non intelligor!" (Itt én vagyok a barbár, mert nem értenek meg) – írja önéletrajzában. Barbárok a magyar századfordulón. Munkácsy szurkos fáklyafénye kilobbant, Szinyei újra fest, de már nem emlékezetből, hanem az uralgó ízléshez alkalmazkodva, ő is nekiült vásznával *directe* a természetnek. (*Hóolvasás, Őszi táj, Szurokfenyő*) 1896-ban képviselőnek jelölik, meg is választják. Öt évvel később a korteskedés majdnem az egész vagyonát fölemészti, mégis megbukik. Ugyanebben az évben, 1901-ben újra elküldi a *Majálist* a müncheni nemzetközi kiállításra, és a zsűri huszonnyolc év múltán – egyhangúlag – aranyéremmel jutalmazza. Azt hihetnénk, hogy végre idehaza is megbékélnek a hányatott sorsú képpel. De nem! Éppen a "legfelső helyekről" támadják. Tisza István miniszterelnök is hozzászól a Majális-kérdéshez. Ő úgy tartja, hogy a mester időskori képei sokkal

jobbak, a *Majális* viszont "legalábbis problematikus", s ennek későbbi sikerében a "műízlés elfajulását" kell látnunk.

Szinyeit 1905-ben kinevezik a képzőművészeti főiskola igazgatójává. Idős korára mindent elér, amire csak fiatal korában vágyott, nemzetközi és hazai sikerek, főiskolai tanárság, kényelmes, jó minőségű ruhák, választékos, finom ételek, külföldi utazások. Állandóan konflison járhat, gyalogolni mindig is utált. A Japán kávéház művészasztalánál mindenki az ő szavát lesi. A ragyogó tehetségű, fiatal nagybányai festők mesterüknek vallják.

Mégis! Néhanap, ahogy egyre romlott a látása (bal szemére később meg is vakult), megkérdezte magától: Ha a Majálisnál jobbat nem tudott festeni, akkor mi értelme volt az azóta eltelt éveknek? A sok küzdelemnek, csalódásnak, keserűségnek? Ha az élet egyetlen pillanat a résnyire zárt pupillák mögött, csupán vesztegette az idejét? Akkor így válaszolt: "Azért nem vagyok én valami rosszmájú, keserű ember. Szeretek kényelmesen élni, jól enni, s tudom humorral élvezni ezt a jó és rossz világot, mert az élet egészében még is nagyon szép!"

Szép Ernő írta a *Majális*ról 1931-ben : "a szerelmes szabadságot kaptuk tőle, csudás fellélegzést, hódító harmóniát" – poklok felett járók, a létezés áhítatát.

Léggömb

Szinyei festménye, a *Léghajó*, ez az alig 40x40 cm-es kis remekmű nemcsak a festő életében jelképezi az újrakezdés lehetőségét, de kifejezi a nagy bemutatkozásra, megmérettetésre készülődő ország hangulatát is. Mintha mégis minden sikerülne: "Legyőzzük a gravitációt!"

A városligeti kiállítás egyik fő attrakciója a francia katonatiszt, Godard kapitány "kötött" léghajója, a ballon captif. Ez a hasonló vállalkozások közül a legkevésbé veszélyes, mert a léghajó rögzítő köteleit nem oldják el. "Megkötözve szálltunk – írja egy művészi hajlamú résztvevő –, mint ahogy az alkalmi poéták szoktak, mert a kosár aljából lenyúló drótkötél biztosított minket az elrepülés ellen."

Godard május elején emelte először vállalkozó szellemű utasait a város fölé. A Fővárosi Lapok "saját tudósítója" így számol be élményeiről. "Legelőször maga a kapitány szállt föl, hogy bizalmat öntsön belénk. Körülbelül száz méternyire emelkedett, s akkor ott fönt a magasban kitűzte a csolnak peremére a trikolórt, melyet harsogó éljen és a zenekar légies indulója kísért... Ezután még három felszállás következett. A közönség valósággal tusakodott, hogy ki jusson föl előbb. Jól esett a földi harcok közül lassú himbálással a tiszta levegőbe emelkedni. Innen a János-hegy holmi kis dombnak látszott már. A kiállítás pavilonjai pedig, mintha csak apró

gyermekjáték-házacsákák lettek volna. Az Andrássy út fekete lóca, a Duna távoli ezüstös cikázás... Lassanként azután belefáradt az ember szeme a végtelen mozdulatlanságba, a lélek pedig szégyellni kezdte a büszke föld ilyen szánalmas kicsinységét, vágyunk vissza oda, ahol mégsem érezzük magunkat ily pöttömnek, ahol újra visszazárlhat belénk valami csekély önbizalom."

A Pesti Hírlap tudósítója egyéb érdekességekről is megemlékezik. Leírja például, hogyan állapítja meg a kapitány, emelkednek-e vagy éppen süllyednek. "Minden segédeszköz használata nélkül nem tesz egyebet, mint széttépett papírdarabokat dob ki a kosárból. Ha azok emelkednek, akkor a ballon a kelletténél jobban süllyed, ha viszont lefelé szállnak, akkor a léghajó emelkedik. Az a kívánatos, hogy a papírszeletkéik lebegjenek, mert ilyenkor a léghajó egy magasságban mozog, esetleg enyhén ereszkedik."

Ahhoz, hogy a léggömb elinduljon fölfelé, a különféle ballasztokat – például papírt, üveget (!), homokot – kidobálják a kosárból. Amikor a léghajó eléri a 100 méteres magasságot, a kapitány leereszt egy kötelet, s annak vége "úgy suhint a házak tetejére, mint amikor a gyerekek futva pálcát húznak végig egy rácson. Erre a hangra Rákoskeresztúr apraja-nagyja kifutott a házakból, s mindannyian igyekeztek elkapni az ellebbenő kötélvéget."

Az utazás legveszélyesebb manővere a leszállás. A kapitány először mintegy 90 méter magasból kidobta a vasmacskát, s miután annak hegye mélyen belefürödött a földbe, óvatosan meghúzta a szelep kötelét, s a léggömb lassan süllyedni kezdett. Minél ügyesebb, tapasztaltabb volt a kapitány, annál "puhábban" ért földet a léghajó. A sikeres manővert nemcsak a megszeppent utasok tapsolták meg, de a földön összeverődött alkalmi nézősereg is.

Léghajóra szállni társadalmi esemény volt. A Pesti Hírlap több olyan utazásról is tudósít, amikor különböző illusztris személyiségek emelkedtek a magasba. Május 25-én például Hegyi Aranka, a népszínház művésznője, Kálnoki Izor, a Kiállítási Újság szerkesztője, Tolnay Lajos író, valamint Konkoly-Thege Miklós csillagász jelentette be utazási szándékát. "Az érdekes főlzállásnak, mely a korszak legélénkebb órájában fog megtörténni, bizonyára nagy nézőközönsége lesz" – jegyzi meg a lap munkatársa.

Léghajóra szállni azonban nemcsak társadalmi esemény volt, de kaland is. A hadügyi kiállítás katonai léghajója, amelyet Dvorzsák főhadnagy irányított, "szabad" (tehát rögzítőkötél nélküli) főlzállásokat is végre szokott hajtani. Egyik ilyen alkalommal az utasok életét komoly veszély fenyegette. Az történt, hogy miután a léghajó fölemelkedett, egy erős légáram a Duna felé sodorta, a folyó felett azonban

egyszer csak megállt és se jobbra, se balra nem mozdult. Hiába szórták le a bennülők a homokzsákokat, mintegy fél óráig ott függeszkedtek mozdulatlanul a széles víztükör fölött. Bármelyik pillanatban belezuhanhattak volna a folyóba.

Végül egy szélroham odébb lendítette a léghajót, s a Szemlő-hegy felé tartottak. Itt azonban még nagyobb veszedelem leselkedett rájuk. A léghajó ballonja megrepedt, s a kosár vészesen süllyedni kezdett. Alattuk pedig egy kőbánya szakadéka tátongett. Az utasok életét végül néhány helybéli mentette meg. A kiáltásra előkerült munkások elkapták a lebegő kötélvégeket, s a léghajót eltérítették a szakadéktól. A megmenekült légi utasokat a közeli Kisfaludy villa tulajdonosnője megvendégelte, a társaság azután már jókedvűen, gyalog tért vissza Pestre.

A léghajózás más, merészebb útjait kereste Stefán Kálmán csáktornyai mérnök. Ő nem hidrogénnel, hanem melegített levegővel akarta magasba emelni járművét. Ám a fő szerkezeti újítás az lesz, adta hírül a Pesti Napló, hogy míg a hagyományos léggömbök aljában csupán néhány személy befogadására alkalmas kosár függött, s ebben csak állva lehetett utazni, addig Stefán mérnök kabinját a legnagyobb kényelemmel rendezik majd be, s mintegy 20 személy befogadására teszik alkalmassá. A föltaláló hosszú légi kirándulásokról álmódott. Többet – egyelőre – nem hallunk a mérész tervről; mint annyi más millenniumi álomgömb, elröppent ez is, hogy azután néhány év múlva megint föltűnjön a huszadik század korlátlan lehetőségeinek égén. (Ferdinand Zeppelin német gróf egy magyar szabadalom alapján fejlesztette ki szilárd burkolatú, szivar alakú, kormányozható léghajóját.)

A budapesti földalatti

A Duna alatti alagút gondolata először 1893-ban vetődött fel. Braunecker Lamoral báró és Visnovszky Sándor mérnök ekkor szerezte meg "az előmunkálati engedélyeket egy Duna alatti alagút építéséhez". Az alagúton gyalogosok, kocsik és villamosok járhattak volna. A gyalogosok számára liftes lejárót terveztek. A Duna alatti vasutat a budai oldalon össze akarták kötni az esztergomi, a szentendrei és a visegrádi vonalakkal. Az alagút mintegy 3000 méter hosszú lett volna, s a Duna alatti szakaszt úgy akarták megépíteni, hogy "a folyó fenekén a talajt az építés idejére megfagyasztják".

A Duna alatti alagút akkor nem épült meg, viszont időre elkészült a kéregvasút, amely műszaki megoldásait tekintve valóban páratlan volt a kontinensen. Példaként a londoni metró emlegették, az azonban az utcák szintje alatt 25-30 méter mélységben futott. "Mennyivel könnyebb, kellemesebb a mi földalatti vasutunknak ízléses és barátságos lépcsőházaiban a néhány lépcsőfokon, alig három méternyire az út földszine

alá leszállni, hogy a villamos kocsikba juthassunk", írja az avató ünnepség emelkedet pillanatairól nem titkolt nemzeti büszkeséggel tudósító Vasárnapi Újság.

Az alagút mennyezetét háromszoros cement-, aszfalt-, és betonréteggel szigetelték. A legnagyobb gondot a talajvíz elzárása jelentette. Az állomások falait Zsolnay-féle majolikával fedték be. Az építkezés költségei 3,7 millió forintra rúgtak, vagyis a vasút minden folyómétere mintegy ezer forintba került. A kocsik 25 kilométeres sebességgel közlekedhetnek, az egyes állomásokon pedig 20 másodpercig várakoznak. A menetjegyeket az állomásokon elhelyezett "gépszekrények" szolgáltatják az utasoknak, ha azok "az arra való nyílásokon a vitelbért bedobják".

"Érdekes látvány lesz az alagútban a mindkét irányban nagy sebességgel végigrobogó villamos kocsik sorát szemlélni – olvashatjuk a Vasárnapi Újság már idézett cikkében –, az érkező kocsik eleje vakító fehér fénnel, az elhaladók hátulja pedig rubin színű tüzes golyókkal fog ragyogni." Végül a cikk szerzője megemlíti, hogy Európa számos államából és Amerikából is sok vendég érkezett már, hogy a nagy építkezést megtekintse, most pedig, mikor a nevezetes építmény átadásra kész, "eggyel több bizonyossága van folytonos haladásunknak és annak, hogy Magyarországot immár előkelő hely illeti meg a művelt államok sorában."

Miután átadják a budapesti földalattit, rögtön az újságok kedvenc témája lesz. Először azért támadják, mert "elég hűvös és így nyár derekán sok náthának az okozója". Néhány hónappal később tűz üt ki az egyik kocsiban. Igaz, "hogy a kocsi még idejében elért a Vörösmarty utcai állomásra, ahol az utasok nyugodtan kiszállhattak, a tüzet pedig az alkalmazottak, mielőtt a tűzoltók odaérhettek volna, eloltották", de a városban gyorsan terjed a hír, s egy órán belül több ezer ember gyűlik az Andrássy útra, hogy tanúja legyen a nevezetes esetnek. A rendőrség már nem tudja fenntartani a rendet, erősítést kér a tűzoltóságtól és a katonaságtól. Meg is érkezik egy század honvéd, akiknek végül sikerül szétoszlatni a tömeget. Néhány katona a nagy hőségtől és az alagútból áradó rettenetes büztől rosszul lesz, őket a mentők térítik magukhoz.

Ezután gyorsan szaporodnak a "földalatti viccek". Az egyik: a földalatti vasúton járni ritkán lehet, de szalonnát pirítani mindig. A másik: Budapest mégis csak egy tökéletesen berendezett város. Az ember az anyósát földalatti villamoson küldheti a – Pokolba. A harmadik: – Képzeld, a földalatti villamos küldött nekem egy szabadjegyet. – És megköszönted? – Sőt, feljelentettem életveszélyes fenyegetés miatt.

Gárdonyi Géza közkedvelt Göre Gábor történeteiben is föltűnik a "föld alatt való veszedelöm". A bíró úr és Durbints sógor éppen föl akar szállni "az ördögös vasútra", amikor bezárják elöttük a vasajtókat. "Azt mondja a kanbakter nekik: – Csak

gyűjjenek ki kentök, mert mögszűnt a vasút, a tűz miatt. – Megszűnt-e? – Mög ám. – Sógor, mondok, mög köllene vönni ezt a nagy fene lyukat. – Minek? – Pincének, mondok. De a sógor is sokallotta a költséget, ezért kimásztak a föld alól és a fidibusz tetején folytatták utazásukat."

Lassan a "sajtó munkásai " is megalégelik a sok – gyakran alpári – élcelődést, többen úgy gondolják, hogy ez nem csak a földalatti vasút forgalmának árt, de rombolja Budapest oly régóta áhítozott, világvárosi tekintélyét is. "Miért kell mindig szidni azt, ami itthon van, s föltétel nélkül magasztalni, ami külföldi? – teszi föl a kérdést a Magyar Estilap szerzője. – Van jó és rossz itt is, ott is; ha van itthon valami jó, ismerjük el, ha van rossz, igyekezzünk azt megjavítani, de ne ócsároljunk és ne hasogassuk állandóan a szörszálakat."

Mai szemmel is figyelemre méltó a cikkíró következtetése. Megfeddi a földalatti vasút igazgatóságát, mert az bár naponta szembesül a legképtelenebb, légből kapott sületlenségekkel, "szuverén göggel mélységesen hallgat". A végső intelem már minden gögös nagyvállalatnak szól: "Annak a rejtélyes földalatti igazgatóságnak, melynek még élő ember színét nem látta, kötelessége a felmerült legapróbb vádakra reflektálni és azokat tisztán, világosan és megcáfolhatatlanul helyreigazítani. Nem kell lenézni az adózó publikumot... Hiszen szép dolog, ha valaki nagy úr, de nincs olyan nagy úr, aki a köznek szolgája ne volna. Ha azt akarják, hogy a közönség támogassa vállalatukat, akkor ismerjék kötelességüknek a közönséget kellően felvilágosítani."

Telefonhírmondó

1896 június utolsó hetében nemzetközi távíró- és postakonferenciát rendeztek Budapesten. A rendezvénynek azért a magyar főváros adhatott otthont, mert távközlésben – Puskás Tivadar óta, aki először állította a szórakoztatás szolgálatába az elektrotechnikát – nagyhatalomnak számítottunk.

Puskás találmányát, a telefonhírmondót először az 1881. évi párizsi elektrotechnikai kiállításon mutatták be. Az Operaházban, a sűgolyuktól jobbra és balra mikrofonomkat helyeztek el, s ezeknek a közvetítésével a kiállítási csarnokban felállított telefonfülkékben a közönség – belépődíj ellenében – meghallgathatta az előadást. Egy évvel később, 1882 januárjában pedig, a pesti Íróbál alkalmával a Nemzeti Színház operaelőadását közvetítették hasonló módon.

Puskás – miután visszatért Amerikából, ahol Edison munkatársaként tanulmányozhatta a "távbeszélés technológiáját" – Párizsban telepedett le, s itt alakította ki a világ első telefonközpontját. Már ekkor tervbe vette, hogy másodikként Budapesten hoz létre hasonló vállalkozást. Az "Európai Edison Telefon-társaság" ausztriai és magyarországi hálózatának kiépítését fivérére, Puskás Ferencre bízta.

Budapesten azonban – úgy látszik – nehezebben barátkoztak az újdonságokkal, mint Párizsban.

Puskás Ferenc végigtalalta az összes "illetékes osztályt", de senki sem akarta elvállalni a telefonközpont ügyét. Végre egy öreg miniszteri tanácsos fogadta. Puskás ékes szóval bizonygatta, milyen korszakos találmány is a telefon, de az öreg tanácsos visszakérdezett:

– Mondja öcsém, maga el is hiszi ezt a sok bolondságot.

– De méltóságos uram – érvelt Puskás –, a telefont Amerikában már föltalálták, működik.

– Úgy! Ámérikában? – hangzott a válasz. – Hát nem tudja, hogy ott minden svindli?

– Párizsban is megvan már, a bátyám csinálta – erősködött Puskás Ferenc.

– Na hiszen, azok a vicces franciák... Aztán, mondja, mire jó ez az egész? – nevetgélt tovább a miniszteri tanácsos.

– Hát ha mondjuk valakinek a gyermeke beteg, és sürgősen orvost kell hozzá hívni... Például méltóságod fiához – pengetett más húrokat Puskás.

– Az én fiam már banktitkár...

– Talán a kis unokája!

– Nincs unokám!

– Meg a kereskedőknek is, mennyivel könnyebb lenne, ha telefonon köthetnék az üzleteket...

– Őket hagyja békén, öcsém! Csálnak azok úgy is eleget – zárta le a vitát a miniszteri tanácsos.

Minden hivatali ódzkodás ellenére a hálózat azért csak kiépült Budapesten is. 1881. május 1-én átadták a forgalomnak az első telefonközpontot. Akkor huszonhárom előfizetőt tartottak nyilván, közöttük néhány magánszemély, mint például gr. Lónyai Bélát, Weishut Alajos bankárt, Neuländer K. férfiszabót, Lovrich Gusztáv ügyvédet, Kozmata Ferenc fényképészt. Rajtuk kívül több intézmény is csatlakozott a hálózathoz. Mindenek előtt a Képviselőház, s külön annak háznagya, Visontai Kovách László, aztán az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium, továbbá két bank, három kereskedőcég, ugyanennyi szerkesztőség (a Pester Lloyd, a Pesti Hírlap és az Egyetértés), végül két szálloda, az Angol Királynő és a Vadászkiirt, valamint egy nyomda. A 23 előfizetőt 373 kilométer hosszú vonal kötötte össze.

Az első hazai távbeszélő-kezelő hölgy nevét is ismerjük: Matkovits Júlia. Őt még Puskás Ferenc tanította be, később a Teréz Központ vezetője lesz. A telefonkezelés bizalmi állásnak számított, ezért a felvételt szigorú feltételekhez

kötötték. Mindenek előtt "két úri család ajánlása" kellett, ezen kívül előírták "a jó megjelenést (?), a gyors felfogást, a tiszta kiejtést, a jó modort, a kellemesen csengő, de elég erős hangot, s legalább egy idegen nyelv ismeretét" is. A "telefonálás tudománya" csak lassan terjedt a városi középosztályban, különösen a cselédek telefonhasználatát érte sok kifogás. Részlet egy úriasszony panaszaiból: "A telefonnal néha zavarok támadtak a cselédek tudatlansága miatt. Például volt egy Viki nevű, igen korlátolt szobalányunk, nem is maradt soká, aki minden kioktatás ellenére, valahányszor a telefon szólt, és a telefonban kérdezték, ki beszél, ezt felelte: »Itt Viktória beszélek... Így a telefonáló többszöri próbálkozás után, abban a hiszemben, hogy tévedésből a Viktória gőzmalmot vagy a hasonló nevű biztosítót kapcsolták, abbahagyta a kísérletezést."

1893-ban Puskás Tivadar – aki időközben hazatelepült Párizsból – létrehozta a budapesti telefonhírmondót. Idézzük a feltaláló-alapító néhány gondolatát. "Telefonújságom legfőképpen abban különbözik az eddigi újságoktól, hogy nem nyomtatás által készül, és nem olvasható, hanem maga az újság beszél... A telefonújság szerkesztőségi helyiségeiben a felolvasó az újság szöveget beolvassa az előtte levő hangfogóba (mikrofonba), amely a felolvasó beszédét a hálózaton keresztül az egyes előfizetőkhez továbbítja... A hallgatók mindnyájan össze vannak kapcsolva a telefonújsággal, de nincsenek abban a helyzetben, hogy tetszésüknek, vagy nemtetszésüknek nyilvánításával, vagy állandó kiabálással és a kapcsolat erőszakos megszakításával a felolvasót zavarják. Az általam feltalált, jól bevált berendezés lehetlenné teszi, hogy bármelyik hallgató az egyidőben hallgató többiekkel vagy a felolvasóval magát észrevétni tudná."

A sok munka és izgalom, amely a telefon kiépítésével járt, megrongálta a feltaláló egészségét, hamarosan ágyának dőlt. 1893. február 15-én szólalt meg először a telefonhírmondó. A Magyar utca 6. szám alatt rendezték be a központját, saját hálózata azonban még nem volt, a kapcsolást a postától kellett kérni. Puskás a további munkálatokat már az ágyból irányította. Március 16-án az általa megálmodott és létrehozott hálózat vitte szét a hírt a városban: "Puskás Tivadar, a telefonhírmondó megteremtője, ma reggel fél kilenc órakor, életének 48-ik esztendejében, a Hungária szállóbeli lakásán meghalt."

Kezdetben a telefonhírmondó csak "beszélő újságként" működött, később egyre inkább a mai rádióhoz kezdett hasonlítani. Egyre népszerűbbé vált. 1894-ben 700, két évvel később már több mint ötezer előfizetője volt. A millenniumi kiállításon külön pavilonba mutatták be történetét és technikai újdonságait.

A telefonhírmondó színvonalas műsort kínált. Újsághirdetéseinkben olvashatjuk, hogy az előfizetők a millenniumi esztendőben a többi között a Népszínházban előadott "Orpheusz bájos zenéjét", Thomán István zongoraművész játékát, Bródy Sándor műveit – az író előadásában – élvezhették. Ízelítőként néhány részlet a hírmondó egyetlen napjának programjából: "Magyar dalok, cimbalmon előadja Nagyseii Sey Dezsőné úrnő. Nagyária a Carmen című operából. Énekli Semsey Mariska operaénekes-nő. Nagy kettős a Troubadourból. Énekli Rózsa Izabella és Drechsler Jenő, a m.kir. operaház tagja. Utáztatok Madách Imre Ember tragédiájából. Gyenes, Gabányi, Egressy, Szacs vay, Vizvári előadási modorát utánozza Nagy Kálmán úr."

A telefonhírmondó reggel fél kilenckor kezdte meg adását. Előfizetése négy hónapra 6 forint volt.

A kor lelke

Ha a korabeli sajtót lapozgatom, valami különös zamatot érzek a nyelvem alatt: valami enyhén sós, jódos mellékíz. Talán a száz évvel ezelőtti polgár fölfokozott várakozásának, túlsorduló büszkeségének, kapkodó izgatottságának izmokba, idegekbe párlódott savait. Mi ez: önbecsülés, biztonság érzés, harsányság, honszeretet vagy túlféjlett nemzeti érzület? Zsurnalizmus? Vajon a kor igazi lelke hol lakik? Az épülő európai nagyváros tágasságában, a király lelkiismeretes gondoskodásában, az adott szó becsületében, a liberális eszmékben, a kelmék és bőrárúk megbízható minőségében, a gyógyfürdők és az ivókúrák jótékony hatásában, a tiszta szüzdohány zamatában vagy a lelkesült szavak mögött? Vannak társadalomtudósok, akik azt mondják, a korabeli sajtó (és az irodalom) nyelvén annyira hamisan szólal meg a mindennapok hangulata, hogy ha hiteles képet akarunk kapni, más forrásokat kell keresnünk.

Vizsgáljuk meg ezúttal a millenniumi törvénykezés menetét. Az előzmények a Tisza-kabinethez nyúlnak vissza. Még az 1880-as években határozták el a Mátyás templom "stylszerű restaurációját", az új országház felépítését, a Vaskapu szabályozását. 1891-ben millenniumi emlékbizottság alakult, amely február 4-iki előterjesztésében két "nagyszabású szobor" felállítását javasolta: "az egyiket a honalapító Árpád, a másikat a királyságalapító Szent István emlékére". Thaly Kálmán országgyűlési képviselő pedig a honfoglaló hét vezér tiszteletére "hét millenniumi emlékoszlop" elkészítésére tett javaslatot, melyet a parlament elfogadott, s a kormány "programba vett".

1895-ben a Bánffy-kabinet "haladva a nemzet emelkedő hangulatával, programját mind szélesebb alapokra fektette". Az 1896. évi VIII. törvénycikk már konkrétan felsorolja, mi mennyibe fog kerülni. "1. Budapesten a városligetnek az

Andrássy út és a tó közötti részében a honalapító Árpádot és a nemzet történelmi múltját megörökítő emlékmű felállítása 802.640 forint. 2. Az ország hét különböző pontján, nevezetesen: a munkácsi várhegyen, a nyitrai Zobor hegyen, a Morva vizének a Dunába torkollásánál emelkedő dévényi várhegyen, Pannonhalmán, a zimonyi várhegyen, Pusztaszeren és a brassói Cenk hegyen emlékoszlop emelése 350.000 forint. 3. Budapesten, a várban, a Nagy-Boldogasszonyról elnevezett koronázási templom melletti Halászbástyán Szent István király lovas szobrának felállítása és a szobor körüli tér rendezése 300.000 forint. 4. Országos szépművészeti múzeum létesítése és a gyűjtemény anyagának gyarapítása 3.200.000 forint. 5. Végre: 400 új népiskola felállítása 673.000 forint... Mi e törvénycikket s mindazt, ami abban foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősítjük és szentesítjük. Ferenc József s.k. (P.H.) "

Az új országház építését az 1880. évi LVIII-ik törvénycikk rendelte el. Hamarosan tervpályázatot írtak ki, amelyet Steindl Imre "műegyetemi tanár" nyert meg, őt bízták meg az "építés megvalósításával" is. Az építés költségei összesen 9.544.546 forintot tettek ki. "Az épületnél, rendeltetéséhez méltó volta és századokra szóló állandósága érdekében, csakis szilárd anyagok használtattak... (Úm. kő, márvány és gránit.) Az üléstermek berendezése a legnagyobb gonddal történt. A főrendiházban 324, a képviselőházban 461 ülőhely lesz, továbbá tíz-tíz miniszteri szék, elnöki és előadói emelvény; gyorsíró ülések." A pincében helyezték el a korszerű szellőző és fűtő, a forró nyári napokra pedig a darabolt jéggel működő hűtő berendezést.

Mindent egybevetve, az országház legkiválóbb nevezetessége valószínűleg mégis a kupolacsarnok lesz, amelyben a magyar törvényhozás két háza az ezredév alkalmából együttes díszülését fogja tartani. "E fényes csarnok tizenhat szögből fejlődik és 2,80 méter átmérőjű. A csarnok magassága boltzáradékig 27,20 méter. A 16 pillér bronzernyői alatt legkiválóbb királyaink és erdélyi fejedelmeink szobrai vannak elhelyezve, mindenik két-két apród közt."

Az épülő országház csak akkor bontakozik ki teljes terjedelmében, amikor lebontják a körülötte lévő állványzatot. A pesti polgár büszke megdöbbenését jól érzékelteti egy rövid hír a Budapesti Hírlapból. "Eddig az új országház olyan volt, mint a begubózott lepke: szépségeit elfödte a gubó, a körülötte elterülő sok mindenféle ideiglenes faépület és kerítés. Most ezeket mind lebontották, a lepke előbúj a gubóból. Az új országház monumentális szépségeit most már megláthatja az is, aki nem mássza meg érettük a budai várhegyet."

Az 1896. évi XX. törvénycikk "a magyar kir. statisztikai hivatal elhelyezésére emelendő épületről" rendelkezik. Február végére elkészül a városligeti új műcsarnok, s miután a friss falakat még néhány hónapig szárítják, csak május 4-én avatják föl. Márciusban a budapestiek csodájára járhatnak a Vígszínháznak: "a nézőtér gyönyörű, olyannak látszik, mint egy kis csecsebecse, mint valami ékszer, pedig Budapesten a legnagyobb, összesen 1850 ember fér bele". Átadják a Royal nagyszállodát az Erzsébet körúton, a Központi Vásárcsarnokot a Vámház körúton, és a szülészeti klinikát az Üllői úton. A tavasz beálltával pedig a főváros "főkertészeti hivatala" hozzálát a nagykörút fásításához. A Teréz és az Erzsébet körúton a kiszáradt fákat cserélik ki, míg a József és a Ferenc körúton, ahol eddig nem voltak fák, új csemetéket ültetnek. "A hivatal mindent megtesz annak érdekében, hogy a milleniumi fák megfogjanak, s minél előbb lombos fákká váljanak."

Végül, hogy megint a túlfűtött várakozás és a lekicsinylés egy töről fakadó hajtásait idézzük, íme néhány rövid megjegyzés a Kakas Márton című éleclapból: "A székes-főváros tanácsa azon van, hogy a millenniumra minden ragyogjon Budapesten. Ezért: 1. Bemeszelteti a Gellért-hegyet. 2. Gömbölyűre köszörülteti az Újépületet. 3. Eau de Cologne-nyal megmosatja a szobrokat. 4. Zöldre füsteti a sétaterék fáit. 5. Pirosfehérre az Erzsébet tér verebeit. 6. A kopasz emberek fejét befásítja. 7. A bazilikát, amely nagyon érdes, belakkíroztatja. 8. A hordárok orrát legyalultatja."

Konstantinápoly Budapesten

Az ezredéves ünnepeknek egy különálló, jellegzetes kis szigete a Gellérthegy alatti "lágymányoson" fölépült mulatónegyed, a Konstantinápoly. Minden együtt van itt: a vállalkozó kedv, a találmányosság, az utánzási és hasonulási szándék, a lelkes törökbarátság, a történelmi kosztümök és nemzeti vágyak szürrealisztikus kavalkádja, a csőd és az újrakezdés lehetősége.

Bár az épületegyüttes nem készül el időre, májusban mégis átadják a "nagyközönségnek". Az épületeket Hauszmann Sándor tervezte, kivitelezésükben amerikai, francia és török vállalkozók is részt vesznek. Talán a legnagyobb attrakciónak a James Pain & Sous cég tűzijátékai ígérkeznek, hiszen ők szolgáltatták a pirotechnikai látványosságot a chicagói világkiállításon, s később a moszkvai koronázási ünnepeken is. Az utazókat Konstantinápolyba vízen a Duna-gőzhajózási társaság szállítja, szárazon az új lánchídról, illetve a vasúti összekötő hídról lehet megközelíteni. Belépődíj: "rendes időben" 30, tűzijátékos napokon 40 krajcár.

Amikor a látogató a hajóról Konstantinápoly állomásnál a dunai tölcséresre lép, az Aranyszarv öböl látványa fogadja. Az öbölben "száz meg száz tarka csónak leng". A

töltésről a Galata-hídon a fényes porta előtti térre jutunk, melynek háttérében a még épülő színikört láthatjuk. "Innen balra a korzó húzódik egészen a Janicsár térig, amelyen a nagy zenepavilon áll és amelyen a világhírű Aja-Sophia mecset utánzata épül majd föl. A mecset alapkövetételét június elején fogják tiszta mohamedán szertartásokkal megünnepelni. A Janicsár tértől jobbra kezdődik a girbegurba rue de Stamboul festői lépcsőkkel, mélyedésekkel és emelkedésekkel; az utcát a bazár boltsorai szegélyezik, ahol Sadullah Levy & V. Sauhami nagy sztambuli bazár-cég keleti iparműhelyeket, kávéházakat rendezett be. Az utcákon török népénekesek, tevék, szamarak, és más keleti érdekességek láthatók."

A Pesti Hírlap tudósítója szerint a "Konstantinápoly vezetősége a legnagyobb súlyt arra fektette, hogy a török népeletet híven, a maga való eredetiségében tüntesse föl, mohamedán erkölcsökkel és szokásokkal; a telepen nincsenek »álháremek«, sem más effajta helyiségek, úgy, hogy minden családapá bátran odaviheti családjá nőtagjait is... Ráadásul még a Duna-gőzhajózási társaság is tüntet török-szimpátiájával, amikor mindössze 7 krajcárért szállítja oda az embert."

A lapok egyre másra közlik a színesebb-nél színesebb riportokat Budapest új látványosságáról. Jól tükröződik ezekben a századforduló polgárának érdeklődése más nemzetek (lehetőleg minél látványosabb) kultúrája iránt, bár bizonyos kirekesztő felhangok itt is megszólalnak. Érezhető a már többször emlegetett, ellentmondásos büszkeség, a Budapest-metropolis lakójának "szupremáciája" és kishitúsége, a bizonytalan, néha csiricsaré ízlés. Mindezek sajátos elegyét azonban kétségtelenül vonzóvá teszi az áradó vidámság és a színesség; az "életesség".

"Konstantinápoly olyan hangos volt ma – írja a Fővárosi Lapok tudósítója –, akár a padisah igazi metropolisa Rejrám ünnepén. Itt nápolyi olasz énekesek énekelték a népszerű funiculi-nótát, ami a Goldstein Számi dalát már eddig is szerencsésen leszorította a napirendről; egy másik emelvényen Dankó Pista énekkarának édes-bús, vagy pajzán magyar dalai zengenek a mecsetek között; amott Hamza Gyuri cigányzenekara cifrázza; az Aja-Sophia terén katona-banda recsegteti a valcert; ugyanott piros fezes zenekar... A közönség azt lesi, mikor zendít rá egy igazi török nótára. A maestro int, s a zenekar rákezdi: »Fösvény az én uram szörnyen!« ... Éjszakára elállott az eső; az ég azonban felleges maradt. De nem is volt szükség az igazi csillagokra: sziporkázva repültek fel az égre a tűzijáték rakétái, forgó napjai, holdjai és színes csillagai..."

A látogatók ezen kívül megcsodálhatják a perzsa kézi ipar remekeit, szőnyeget és drága aranyhímzéseket, valamint dr. Candiani Napoleon velencei üvegyárosnak a helyszínen előállított üveg- és mozaiktárgyait, amelyek mind az

"exotikus népek pazar ízléséről tesznek tanúságot". Uher Ödön "fényképzési pavilonjában pedig török kosztümöket tartanak készen", hogy aki akarja, így beöltözve örökíthesse meg magát az utókornak. De egy naponta többször megelevenedő élőképen azt is láthatják, amint II. Rákóczi Ferenc és kísérete partra száll Konstantinápolyban, miközben az ott állomászó katonazenekar egyfolytában a Rákóczi-indulót húzza.

A nagy látványosságoknak azonban hirtelen vége szakad. Ősszel arról írnak a lapok, hogy "az ünneplő város egyik büszkesége, a »Konstantinápoly Budapesten« végleg beadta a kulcsot". A bukás okait elemezve a Pesti Hírlap a többi között "a nyáron uralkodó kedvezőtlen időjárást és a rossz közlekedést" említi. "De talán több is a mulatóhely, mint amennyire szükség volt, mert hát a közönség nem özönlött oly arányban a fővárosba, mint azt a reménykedők hitték. A kiállítás megnyitása előtt elterjedt, hogy az ország lakossága, a sok külföldivel mind idehozza a pénzét, s hogy ily körülmények között minden vállalkozó meggazdagszik. Annyian pályáztak azután a publikum erszényére, hogy a csalódásnak törvényszerűen be kellett következnie." Bár a nagy befektetők hajlandók lennének a Konstantinápoly Budapesten Rt-nek fizetési moratóriumot adni, a kisebb hitelezők megindították a pöröket, s ezek következményeként "a kereskedelmi törvényszék f.é. október hó 1-ső napján kelt végzésével a csőd megnyitott".

Október végén azután újra éledt a remény: lehet, hogy mégis lesz Konstantinápoly Budapesten? Az Rt. hitelezői zártkörű értekezletet tartottak, csak annyi szivárgott ki, hogy a résztvevők megállapodtak "ama módzatokban, amelyek lehetővé tennék a mulatóhely újbóli megnyitását".

Kánkán avagy a lábemelés művészete

"Budapest keresi a szórakozást, s nem éppen válogatós módjában – olvashatjuk az Ország Világ egyik cikkében. – Egyre nagyobb azoknak a száma, akik orfeumokban, úgynevezett mulatókban a kurtaviganójú múzsának hódolnak (*viganó*: egy darabból szabott szoknya, Viganó bécsi táncosnő nevéből). Az emésztő munka után, amit kevés kivétellel mindenki végez és amely naphosszat nyűgben tartja a kedélynek minden nyilvánulását, üdülésszámba megy az estéli szórakozás, mikor is egy két órán át kinek-kinek módjában van szépszerével csillapítani felzaklatott idegzetét."

A cikk szerzője rosszállóan állapítja meg, hogy míg más nagyvárosokban "az orfeumok a színházi szórakozás kiegészítői", nálunk mulató és színház – vetélytársak. "Ma már odajutottunk, hogy a fitos orrú múzsa bolyhos, szőke hajával nem holmi rejtett zugból kacsingat kifelé, hanem fényes, oszlopos márványcsarnokokban csicsergi el pikáns dalait."

Rákosi Jenő lapjában, a Budapesti Hírlapban arról ír, hogy kár lenne elszalasztani a lehetőséget, amelyet a "magyarosodás terén" a könnyű múzsa kínál. "Mulatozás közben kell megrohanni a magyar szellem produktumával ezt a fővárosi közönséget, hogy kivetkőzzék kozmopolita mivoltából. Mert mulatozása közben fogékony, gyönyörködése közben kapacitálható és akarva, akaratlanul meghajol a magyar géniusz előtt."

Az orfeumok ügye napirendre került a parlamentben is. Visontai Soma országgyűlési képviselő tette szóvá az orfeumok "tévelygő művészeti irányát". A többi között ezt mondta: "Az a zsargon, amely ott kifejezésre jut és azok az alakok, amelyek ott színpadra kerülnek, csak annak a társadalmi osztálynak válnak a szégyenére, amelyet reprezentálni akarnak és amely osztály éppen jelenlétével ezen előadásokat fenntartja. Egy gettó, amelyet a hatalom egyes felekezetek láncraverésére és eltiprására alkot, gyűlöletes, de úgy látszik vannak egyes felekezetek, amelyek önként tartanak fent ilyen gettókat, s ez bizony szánalmat kelt."

A képviselő úr a jelenséget azért is károsnak tartja, mert az az indulat, amelyet ezek az alakok szítanak éppen "Magyarország egyik nemzeties irányú felekezete" ellen irányul. Hogy melyik ez a felekezetet, azt név szerint nem említi, de a példából világos, hogy a "gettószellemű chantantok" csakis a zsidó tulajdonban lévő mulatók lehetnek. "Én a magyar kormány kulturális misszióját úgy fogom fel – fejezte be felszólalását Visontai Soma –, hogy neki ebből a városból magyar fővárost kell csinálnia, oly fővárost, amely minden ízében, külső megjelenésében, alakjában, felfogásában, irányában is tősgyökeres magyar lesz."

Azt, hogy az orfeumok magyarosodását szorgalmazó dörgedelmekek nem maradtak hatástalanok, több újsághír is bizonyítja. A Moulin Rouge mintájára épült Párizsi-mulató vezetője, Löbl Izidor például nemcsak a különleges sportok kedvelőire gondolt, amikor lövöldét alakított ki egy különteremben, de a magyarosodás szempontjait is figyelembe vette, s ezért magyar ruhás pincérek (és orfeum-hölgyek) szolgálták ki a vendégeket. A Solymossy-mulató pedig az ezredévi ünnepekre különleges műsorral készült, ezen "a millenniumi gondolat harminchat remek és óriási méretű stereoszkopikus tablóban nyert kifejezést". Itt mutatták be az Asszonypárba című "nagy daljátékot" is, amelynek kiállítására a tulajdonos – egy újsághír szerint – 20 ezer forintot költött. A jelmezeket Edouard Budie, "a londoni milliomos látványosságok utolérhetetlen mestere" tervezte. "Ezek valóságos műalkotások – írja a Pesti Napló –, melyek egyesítvén magukba a történelmi stílust és a modern divatot, nálunk sohasem látott pompát és ízlést jelenítenek meg."

Salgó Jenő (színházi orvos, kritikus és drámaíró) az Orpheumok világa címmel elemző tanulmányt jelentet meg a Jelenkorban. A műfaj eredetéről ezt írja: "a legellentétebb tényezők összeházasodásából született. Az ó-világ kezét fog benne az új-világgal, a francia rafináltság párosul a yankee szellemmel. Gerjesség és otrombaság, az érzékek csiklandozása és a nevetőizmok legdurvább ingerlése hívta életre az intézményt."

A szerző szerint Párizsban ez idő tájt 10, New Yorkban pedig 30 orfeum működik, de ha figyelembe vesszük a lakók számát, s azt a tényt, hogy ezekben a városokban e műfajnak évszázados hagyományai vannak, nálunk meg csak most kezd gyökeret eresztetni, akkor meg kell állapítanunk, hogy "Budapest orfeumok tekintetében aránylag fölülmúlja Párizst és New Yorkot".

Salgó, aki nyilvánvalóan nemcsak a színházak, de a mulatók kulisszatitkaiban is járatos, úgy véli, hogy "a budapesti orfeumokban megtalálható Párizs ledérsége és Amerika durvasága", de még valami sajátosan magyar is van bennük: a zsidó bohózat. Az orfeumok műsorait elemezve megállapítja: "A közönség nagy tömegei számára készülnek. Olyan emberekre számítanak, akik egyszerre nagyon durvák és nagyon rafináltak. Durvák az értelem tekintetében, s rafináltak, ami az érzékeket illeti. Ezért jár karöltve a bohóckodás és a kötél-táncos mutatvány a már nem is sikamlós sördalokkal, kuplékkal és az érzékeket fölkorbácsoló tánccal."

A nagytekintélyű színikritikus végül így összegzi fejtegetését: "A budapesti orfeum durva is, meg gerjes is, nincs hiány pofonokban és jogaihoz jut a lábemelési művészete is. Utóbbi, az algériából behurcolt, s Párizst örületbe hajszó, rafináltan érzéki tánc, a kánkán már a honi mulatók közönségét is kábítja. Ez az erős méreg, a

fokozhatatlan trágárság és az elemi ösztönökre építő durva érzékiség itatja át az orfeumok világát, de ez adja meg Budapest jellegét is. Ez az, ami összefűzi a fővárost virulens szülöttjével, az orfeummal."

A Borsszem Jankó egyik karikatúrája orfeumi jelenetet ábrázol. A világot jelentő deszkákon a fitos orrú, ledér múzsa emelgeti lábát, előtte karnyújtásnyira két magyar úr mulat. A karikaturista az egyiket állszíjas, árvalányhajjas, csikóskalapba és sarkantyús csizmába öltöztette, a másiknak jellegzetes nagy orrot, sodrott pajeszt és szakállat rajzolt.

Összehordtuk kincseinket

1896 májusában – igaz, egy év késéssel – a Városligetben végre megnyitotta kapuit az országos nemzeti kiállítás. "Összehordtuk nemzeti kincseinket, ősoktól ránk hagyott ereklyéinket, felhordtuk iparunk, mezőgazdaságunk, kereskedelmünk, tudományunk, művészetünk és irodalmunk milliókat érő termékeit és ezt a varázslatos gyűjteményt a haladás szent oltárán bemutattuk a magyarok Istenének, bemutattuk az egész világnak. És az egész világ eljött, hogy szemtől szembe meggyőződjék arról a haladásról, arról a bámulatos tökéletesedésről, amelyhez ezer esztendő alatt eljutottunk. Ahogy felküzdöttük magunkat a művelt nyugat leghatalmasabb birodalmainak sorába." A többi között ezeket olvashatjuk a kiállítás pénzügyi bizottságának jelentésében.

A kiállítás a Városligetben mintegy 520 ezer négyzetmétert foglalt el. Összesen 240 pavilont emeltek. Az épületekre több mint ötmillió forintot költöttek, amelyhez az állam egymillióval járult hozzá. A hiányzó összeget a vállalkozóknak különböző sorsjátékokból, belépőjegyekből származó bevételekkel kellett pótolniuk. A főbejáró az Andrássy úttal szemben, a városligeti tavon átívelő háromnyílású, kőpillérekon nyugvó vashídon át vezetett. Ezen kívül még négy nagykapun, s több kisebb bejárón lehetett megközelíteni a kiállítást.

A hídtól balra a hadügyi pavilont helyezték el. Itt nemcsak a szárazföldi haderő fegyverzetét és szállítójárműveit, de az osztrák–magyar haditengerészet legkorszerűbb hajóinak makettjeit is megtekinthették az érdeklődők. A tó Nádor-szigetén kapott helyet a főváros, a kereskedelem, és a hitelügyek pavilonja. A Széchenyi-szigeten pedig a Magyarország történelmét reprezentáló kiállítást mutatták be. Szemtanúk szerint ez az épületcsoport már messziről magára vonta a figyelmet: "bemutatta Szent Istvántól kezdve a közelmúltig a hazai építészet történetét, az Árpád-kori templomot és zárdát, a középkori lovagvárat (Vajda-Hunyad), a segesvári vártornyot, a csütörtökhelyi kápolnát, a bártfai városházát, a Thököly-várat, amelynek renaissance udvarát remek

szobrocskák díszítették. Minden épület az ezredév egy-egy jelentős kultúrtörténeti eszméjét jelenítette meg."

Egy másik szigeten fölépítettek egy egész falut, templommal, csárdával, községházával, iskolával, kórházzal, tűzoltóteleppel. A kiállítás nem titkolt célja, hogy a történeti falukép bemutatása "minta gyanánt is szolgáljon". A faluban tekinthették meg az érdeklődők a Hermann Ottó irányításával készült ösfoglalkozások- kiállítást, ahol a nomád pásztorélet, az ősi halászat és vadászat eszközeit mutatták be. A templom melletti "ponyvák" a házi ipar legszebb tárgyait meg is vásárolhatta a közönség. Ha elfáradt, a kőbányai sörgyár sátraiban, pezsgős pavilonokban, és kávéházakban pihenhette ki fáradalmait. Sokan a korzó fő érdekessége, a színes szökőkút köré elhelyezett padokra telepedtek le.

A kiállítás sok látnivalót kínált, de az biztos, hogy a legfőbb látványosság – legalább is a korabeli lapok szerint – a megnyitóra érkező királyi pár volt. A tudósítók gyakran utalnak rá, hogy a látvány csak Árpád – a bizánci források által gyakran emlegetett – fejedelmi pompájához fogható. A királyi sátort az iparcsarnok előtti téren állították föl. "Ez a könnyű alkotmány fehér selyembe ragyogva, bíbor virágok tűzében égve, arannyal elárasztva lebegett a királyi házat váró pódium és az egész ünnepi kép fölött."

Az ünnepségen megjelent a hazai arisztokrácia színe-java. A lapokban aprólékos beszámolókat olvashatunk arról, hogy például Apponyi Albert "arisztokrata szocialista fekete díszöltönyben", Tisza Kálmán miniszterelnök és Ugron Gábor függetlenségi pártvezér fekete bársony mentében, Kossuth Lajos fia, Ferenc viszont sötétzöld selyem atillában jelent meg. "Az arisztokrácia hölgyei közül különösen kitűnnek rendkívüli eleganciájukkal: Zichy Anna grófnő orgonavirág színű, ezüst csokrokkal ékesített ruhájában, Vay grófné fekete moirée öltözetében, Széchenyi Mária grófnő velencei csipkével ékített lila gaze tolettjében." A rossznyelvek szerint a ruhaköltemények gyakran nem is a család tulajdonát képezték, hanem – persze a legnagyobb titoktartás mellett – Tiller Mór és Társa "jelmez intézetéből" kölcsönözték őket.

Az ünnepségen megjelentek Európa és Ázsia vezető államainak képviselői is. Itt volt – a többi között – Nerimán kán, a bécsi perzsa követ, fekete fezzben, a japán követ "tökéletes diplomata dresszben, mellén zöld szalaggal és egy csomó rendcsillaggal" és a kínai diplomata, aki viszont szoknyát és copfot viselt. De a vendégek között voltak "bosnyákok, nemzeti öltözetben, valamint mohamedánok és keresztények, nagy szakállú bégek és egyéb potentátok is".

Tizenegy órakor azután megérkezett a királyi pár. A tömeg áttörte a rendőrkordont, s éljenezve, kalaplengetve, kendőt lobogtatva zúdult a felséges hintó után. Félő volt, hogy Ilosvay kapitány huszárszázadával nem tudja tovább fönntartani a rendet, de azután a kapitány tisztelgést vezényelt, s a század, mint a legyező, szétnyílt a király kocsija mögött, s ezzel fölfogta a közönség rohamát.

A lovas tábornoki díszbe öltözött király mosolyogva szalutált az éljenzőknek. "A királyné pedig, kinek tiszta fekete gyászruhája olyan bánatos, olyan szomorú volt a tündöklésnek ebben a kincses házában, legyezőjével félig eltakarta az arcát, s így bólogatott az ezerszeres (!) éljenre." A "bús" királyné hamarosan vissza is tért lakosztályába, Ferenc József pedig lelkiismeretesen végignézte az egész kiállítás.

Négy óra tájt eleredt a sűrű, csöndes májusi eső. A tömeg gyorsan szétoszlott, bevonult a vendéglőkbe, kávéházakba, csárdákba. "Mindenünnen vidám cigányzene hallatszott." Amikor pedig hat órakor újra kiderült az idő, a közönség az iparsarnok előtti korzóra vonult, s kipróbálta, milyen ülés is esik a királyi sátor baldachinos bársonyszékein.

Idegen szemmel

Amint a Városligetben megnyitotta kapuit az országos nemzeti kiállítás, nemcsak a hazai sajtóban szaporodtak el az eseményt értékelő írások, de mindjárt megjelentek az első külföldi visszhangok is. Ezekből rendszeresen bő válogatást adott a városligeti sajtóközpont saját orgánuma, a Kiállítási Újság.

Budapest polgára megtudhatta például, hogy a hágai "Het Vaterland" május 18-i száma hosszú, háromhasábos cikkben méltatta a millenniumi kiállítást. A beszámoló természetesen nagy teret szentelt a megnyitási ünnepségnek (főként a királyi pár látogatásának), majd a történelmi és a néprajzi pavilon látnivalóit vette sorra. A szerző fontosnak tartotta, hogy Hága és Budapest között a menetdíj csak 135,70 márka és ezért biztosra vette, hogy "az utazni szerető hollandi közönség a jövő nyáron bizonyára tömegesen a Duna völgye felé fog özönlenni".

A montreali "Le Monde" és a brüsszeli "Petit Bleu" miután megdicsérte az ezredéves kiállítás rendezőit, beszámolt a május 1-én történt munkászavargásokról is. A kanadai lap azt írta, hogy "Budapesten magyarellenes tüntetések történtek, mert a kiállítás főépületére kitűzték a szerb lobogót". Másként tálalta a május 1-i eseményeket a belga újság; szerinte "a magyar és a tót szocialisták között nagy verekedés tört ki".

A milánói "Perseveranza" című "rég, előkelő olasz lap" május 17-i számában igyekezett tárgyilagosan bemutatni a történeteket. Arról írt, hogy bár a "hazafias tüntetéseken" részt vett valamennyi Magyarországon élő nemzetiség (a szerbeket és a

románokat külön is említi), de "ezek az események jelentéktelenek azzal a nagy lelkesedéssel szemben, melyet a lakosság nagy többsége fajkülönbség nélkül tanúsít". A lap szerint a szerbek végül is nem ellenségesek az ezredéves fennállásukat ünneplő magyarokkal szemben, bizonyítékul részleteket közöl Opacsics bécsi szerb püspöknek a millenniumi ünnepeket méltató pásztorleveléből.

Nyilván nem véletlenül emelte ki a Kiállítási Újság sajtószemle rovata "a kilószám" érkező angol lapok beszámolóinak közül a "Leeds Mercura" egyik cikkét. A hivatalos "diadalpropaganda" szerint ugyanis Magyarország csak az Ausztriával való kiegyezés után léphetett a gyors fejlődés útjára, csak így "zárkózhatott fel Európához". Az angol lap a többi között ezt írta: "Budapest elegancia és kényelem tekintetében nem áll mögötte az új világ legszebb városainak. Pedig csak alig 30 éve, hogy a magyarok visszavívták alkotmányos önállóságukat, azóta haladnak... Ezért a kiállítás nem is annyira ezer évnek, mint inkább harmincnek az eredményeit tükrözi."

Az angol lapok egyébként gyakran emlegetik a magyarok "hagyományos nemességét, szabadságszeretetét, pompa- és mulatságvágyát, s alkotmányos rend iránti vonzalmát". Mindezen értékeket valószínűleg azért idézi olyan egyetértően és lelkesen a Kiállítási Újság szemle-rovata, mert egybevág a képpel, amelyet a millenniumi historizmus – elsősorban a bizánci és arab források nyomán – Árpád magyarjairól és későbbi leszármazottairól kialakított.

Úgy látszik, hagyományos értéknek számított a vendégszeretet is. A szemlélő megemlíti egy osztrák lapot, amelyik szóvá teszi, hogy Budapesten egy bérkocsi fél napra 50-60 forintba kerül, majd – talán éppen a rossz tapasztalatokat feledtetve – hosszan idézi egy angol vidéki kis újság cikkét. "A kiállítás nem nyereszkes vállalat, hanem hazafias ünnep... Az idegenek, még a legszerényebbek is, meleg fogadtatásban részesülnek a vendégszerető magyarok közt, akik még nem tanultak meg hosszú számlákat csinálni. A magyarok csak arra törekszenek, hogy a vendég vegyen részt örömeikben és csudálja szép fővárosukat."

Valószínűleg azonban az is igaz, hogy a külföldi beszámolók legalább annyira jellemzőek arra a nemzetre, amelyik a cikket közli, mint arra, amelyikről a cikk szól. Mindenesetre a francia újságokból összeállított sajtószemlét olvasva az az érzésünk, mintha a "gall tollnokok" éppen azokat a tulajdonságokat méltatnák bennünk, amelyekre maguk is büszkék. A "Revue des deux Mondes" például ezt írja: "A magyarok a legkülönfélébb érzelmeket keltették mindenkor és keltik ma is. Nem lehet elvitatni tőlük a fékezhetetlen (!) hazafiságot, a bámulatosan éles politikai szellemet, a nyugati eszmékhez való gyors és könnyű alkalmazkodást... A magyarok, bár az őket környező szláv és német tömegekhez képest oly csekély számúak, sohasem adták föl

nemzeti karakterüket, megmenekültek minden veszélyből, túléltek minden katasztrófát... És ma sem elégszenek meg azzal, hogy teljes függetlenséget vívtak ki, de a monarchia külpolitikájában ők viszik a döntő szerepet." A politikai elemzés azért is fontosnak tartja a magyaroknak a térségben betöltött szerepét, hiszen "ők képezik a szláv és a német (!) befolyás ellensúlyát".

Végül, korántsem az ünneprontás okán, inkább csak a körkép teljesebbé tétele érdekében idézzünk a nemzetiségi lapok egyikéből. A Turóc-Szent-Mártonban megjelenő "Národnie Noviny" május 4-i számában a többi között ezt olvashatjuk: "Van bennünk annyi nemesség, hogy elismerjük a magyarok örömeinek jogosultságát. De nem ismerhetjük el jogosnak az úgynevezett millenniumi ünnepélyeket... Történelmi humbug, hogy az ezeréves államot kizárólag a magyar faj tartotta volna fönt. Mert, mikor harcban állott az ország, mi sokkal több vért ontottunk a védelmében, mint a magyar törzs... Ezért kézzelfogható hazugság az is, hogy ami a városligetben fel van halmozva, az tisztán a magyarok alkotása volna... Az avatatlan utazó persze nem látja a tót kéznek, tót észnek és a román munkának a nyomát. Pedig mindenben megérik a tót szellem, a zsidó csak a pénzt adta hozzá."

A millenniumi "tájékoztatáspolitikai" tisztességére (vagy inkább ügyességére?) vall, hogy a Magyar Estilap három nappal később a "Národnie Noviny" cikkét teljes terjedelmében megjelenteti.

Alternatív kiállítás

Az Országos Magyar Képzőművészeti Tanács 1895-ben – a közelgő ezredéves évforduló jegyében – pályázatot írt ki történelmi tárgyú képekre. Úgy látszik, a kiírók tisztában voltak a vállalkozás veszélyeivel, mert meghatározták a választható témákat. A nemzeti múlt, különösen a "közelmúlt" értékelése már akkor is sok vitát váltott ki, ezért a festők figyelmét jóval távolabbra, főként Árpádra és az Árpád-házra irányították. Persze, a parlamentben sokkal "közelibb" témákról vitatkoztak. Például a közös hadsereg tisztikarának ruházatáról, nyelvhasználatáról, Kossuth állampolgárságáról (a "szent öreg honosítását" Ferenc József, a nagy ellenlábás rendre megakadályozta); később, Kossuth temetésén sem képviseltette magát a magyar kormány, s ez újabb hosszú és elkeseredett parlamenti szócsatákhoz vezetett.

Ezek a látszólag apró-cseprő ügyek mind a kiegyezés eltérő közjogi értelmezésével, végső soron nemzeti függetlenségünkkel függtek össze; ebből adódtak a viták "ideológiai sallangjai" is. A nemzet öntudata – honfoglalásának 1000. évfordulójára készülődvén, furcsa ellentétben az egyre harsogóbb ünnepi pompával – mind sebezhetőbbnek bizonyult.

Thorma János, a Nagybányán élő festőművész, még a pályázat kiírása előtt, 1893 őszen belekezdett egy nagy, történelmi tárgyú festménybe, amelynek később az *Aradi vértanúk* címet adta. Nagybányán akkor még nem működött a művésztelep, csak a millennium évében – éppen Thorma közbenjárására – költözött oda Münchenből Hollósy Simon néhány növendékével.

Thorma 1893-ban Aradra utazott, hogy előtanulmányokat végezzen képéhez. Könyvtárakban adatokat gyűjtött, szemtanúk emlékezéseit jegyezte le, sőt – a hitelesebb ábrázolás kedvéért – még egy kivégzést is végignézett. A festménnyel 1896-ra készül el, s a megadott határidőre beadta a képzőművészeti tanács pályázatára.

A Nagybányán megtelepedett Hollósy-kör festői közül később többen is szívesen fordultak a történelem felé. Egy a témával foglalkozó tanulmányban (Bakó Zsuzsa: *A történelmi téma jelentkezése és alakulása a nagybányai festők munkásságában*) azt olvashatjuk, hogy az általuk készített 14 történelmi tárgyú kép közül 7 az 1848-49-es forradalommal és szabadságharccal kapcsolatos. "Nyilvánvaló tehát, hogy a nagybányaiak a történelmi festészet Habsburg-ellenes, »rebellis« vonulatához csatlakoztak", s ebben minden bizonnyal szerepet játszottak esztétikai kérdések is; a nagybányai festők szembefordultak és évekig küzdöttek a Benczúr Gyula és a "múcsarnoki festők" képviselte hivatalos irányvonallal.

Thorma nem burkolózik a nemzeti historizmus elvont, merev romantikájába, hanem a modern pozitivistá történelemszemlélet alapján összehordott apró, hiteles mozaikokból – mozdulatról mozdulatra – építi föl a jelenetet. A képnek – az általánosan elfogadott akadémizmus követelményeivel szemben – nincs igazi főszereplője, nincs fókusza sem; ma inkább úgy hat, mint egy színes szélesvásznú történelmi film mozgalmas részlete.

Valószínű, hogy a millenniumi ünnepekre Hollósy Simon is elkészül freskójával, a *Zrínyi kirohanásával*. A téma közkedvelt a magyar történelmi festészetben, talán Székely Bertalan Zrínyi-képe a legismertebb. Hollósy azonban, amikor fölmutatja a hazájáért hősi halált is vállaló mártír példáját, csak látszólag követi a hagyományos ikonográfiát. Festményének újszerűsége – Thorma képével, az *Aradi vértanúkkal* ellentétben – nem a témában rejlik, hanem a feldolgozás módjában. A kép rendkívül dinamikus, feszült és festői. A villogó színek, a lovak által fölvert por és az égő vár füstje föllazítja, szinte porhanyóssá teszi a körvonalakat. Németh Lajos szavaival: "A mű nagy festészettörténelmi fordulat határán áll, az anyagfestés (naturalizmus) és a levegőfestés (impresszionizmus) elve ütközik benne..." A szokatlan "plein air csatakép" azonban nem talált követőkre.

Hollósy a friss nagybányai természetszemlélet ("látványfestészet") legradikálisabb képviselője. Még Münchenből írja Thormának Nagybányára: "Legfőbb vágyam... tájképekbe festeni egy olyan motívumot, ami engem a keserves nagyzásokból megelégedésre, nyugodtságra bírna vezetni." Kezdetben a nagybányai festőiskola vezéregyénisége (39 évesen ő a "vén prímás"), később szembekerül Thormával és Rétivel, s elhagyja a várost. Técsőn próbál újra szerencsét, de ott sem tud igazán gyökeret eresztetni. Örökös nyugtalansága, ádáz szembenállása a hivatalos művészettel és a polgári világ külsőségeivel (állítólag egy "kasszírnot" vett feleségül, amiért festőtársai kiközösítették), nehéz anyagi helyzete, az áhított "nyugodtság" hiánya meggátolta, hogy modern természet- és művészetszemlélete valóban korszakalkotó művekben öltön testet.

Thorma János hajlékonyabb egyéniség. Ő is fontosnak tartotta a természet tanulmányozását, de nem az életszemlélet, a magatartás megváltoztatása miatt, inkább csak mint akadémiai stúdiomot, hogy "a növendék képes legyen az abszolút szépet megérezni és abban gyönyörködni". Hiába állt azonban Thorma közelebb az "uralgó ízléshez", a zsúri nem fogadta el a művét. (Igaz, a festő nem a meghatározott témák közül választott, de nyilvánvaló, hogy képét nem ezért utasították el.) Az aradi hazafiak kivégzését bemutató festmény újra a nemzeti függetlenség megoldatlan kérdéseire irányíthatná a figyelmet, vélték a képzőművészeti tanács vezetői; egyébként is a Monarchia királyát nem lehet olyan botrányos kép elé vezetni, amely föltépheti a már behegedt sebeket (értsd: a gyilkost a gyilkosságra emlékeztetné).

Thorma – a hivatalos témajavaslatra fittyet hányó – "alternatív" képének híre gyorsan terjedt a városban, ám a művészetpolitika irányítói nem akarták vállalni a betiltással járó bonyodalmakat. Az *Aradi vértanúkat* először az Orczy-házban, később a városligeti Wampetich vendéglőben állították ki. Az étterem előtt naponta hosszú sorokban várakoztak az érdeklődők, hogy láthassák a botrányos hírű festményt.

Az elrejtett való

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt hetilapja, a Népszava, amely akkortájt mintegy 5000 példányban jelent meg, időnként kolumnás – ma úgy mondanánk – "leleplező riportokat" közölt, amelyekkel a társadalom egy-egy "szégyenfoltjára" irányította a figyelmet. Az egyik ilyen riport a toloncházban készült. (A toloncházat a rendőrség tartotta fent, ide zárták az ideiglenesen fogva tartottakat és azokat, akiket rövidebb időre zártak el.)

"A magyar kormány a múltat megfestette Munkácsyval és Fesztyvel, de szégyenletes jelenünket lakat mögött őrzi – adja meg az alaphangot a szerző. – Ha a

múlt lelkesítő emlékei vászonra vetve büszkévé teszik az embert, hulljanak könnyei, ha végignézi jelenét. Azon elzúllott utcai gyermekek és gyámoltalan aggastyánok, kik hazájukban nem lehetnek otthon, átkot mondanak az ezredéves Magyarországra és annak bitorlóira! A hatalom eszköze, a böles rendőrség pedig összefogja az átkot szóró honfitársakat, elviszi zöld kocsin egy intézetbe, hol megtanulnak éhezni és hallgatni."

Az írás címzettje a hazánkba látogató külföldi, "ki káprázó szemekkel, botladozva halad végig ama fényes csarnokon, ahol kincs kincsre halmozva hever, s ha látott mindent, elvakultan felkiált: »Oh, mily boldog itt a nép!«. Ne irigykedj, jámbor idegen – javasolja a szerző –, inkább szánjál bennünket. Mert itt a valót szégyenlik, s ezért elrejtik szemünk elől... Magyarország eredeti millenáris kultúrképe a fővárosi rendőrség Kerepesi úti toloncházában van kiállítva. És abban a szerencsében, hogy ezt láthassák, csak a munkanélküliek, a koldusok, a »senki gyermekei«, az elzúllott »czuczulisták« és Mihaszna Jánosok részesülhetnek."

A toloncház lakóit rendszeresen fenyítik. Ám "ha az elbizakodott uralkodó osztály azt hiszi, hogy áldozatai »megjavulva« kerülnek ki innen, akkor nagyon csalódik. Ha egy érzéssel bíró embert a véletlen ezek közé a félmeztelen emberek közé vet, iszonyodva hallgatja végig terveiket... A séták alatt az egyik rész fajtalan beszédekben keresi a vigaszt, a másik a földön heverészve bámul maga elé. Csak a tolonckocsi érkezésének zajára tódulnak egy csoportba és villogó szemmel keresik a jövevények közt a jobb ruházatú áldozataikat."

A riport ezután bemutat egy-egy "érdekesebb" toloncházi alakot. Egy 11 éves fiúcska például azért került ide, mert zsemlet lopott. Egy galambősz aggastyánról megtudhatjuk, hogy koldulás miatt hozták be. "Pedig mindenki láthatja – véli a bőbeszédű öreg –, hogy munkára már képtelen vagyok. Tizenöt esztendeig szolgáltam Thaisz főkapitány idejében a rendőrségnél. Amíg tudtam, húztam az élet igáját, de már nem bírom, most elhagyatva mindenkitől, így pusztulok időnap előtt."

A riporter ismerősökre is bukkan. "Egy elvtársamat látom magam előtt, lerongyolódva, piszkosan. Beszélgetünk hosszasan, elmondja, hogy két hónapja munka nélkül van, lakbért nem tudott fizetni, szobaasszonya ezért kilökte. Éjnek idején, az utca kövezetén nyomta el az álom. A rendőrség csavargásért 8 napi fogságot mért rá, aztán eltoloncolták... Később egy másik ismerőst találtam. Az Akácfa utca valamelyik kapualjában szoktam látni ezt a féllábú koldust. Egykor cipész volt, de mint kisiparos nem tudott boldogulni. Ezért elment egy újpesti gyárba, ahol egy balesetben elveszítette az egyik lábát, s most 4 forint nyugdíjat kap havonta. Ebből pedig megélni nem bír, tehát koldul. Elfogták és 20 napra ítélték."

A cikkíró, úgy látszik, alaposan fölkészült a jogszabályokból. Megemlíti, hogy a fogház zárkáiba, ahová csupán 25 embert lehetne elszállásolni, nem ritkán 50 embert szorítanak be. "Ember ember hátán fekszik, a bűz leírhatatlan. Úgy látszik, a rendőrség csak másoknál tud rendet csinálni!" (Ezzel valószínűleg arra utal, hogy a rendőrségnek akkor joga volt a túlszűfolt magánlakásokat kiüríteni.)

A szerző utánanézett annak is, vajon milyen élelmet kapnak a toloncház lakói. A fejadag napi egy keserű fekete cipó, amit a kásalevesből és lencsehabarákból illetve a lencselevesből és kásahabarákból álló, változatos menü egészített ki. "Élelemmel özvegy Lauberné látja el a fővárosi fogházakat, aki egy rab után a rendőrség börtönétől 9 krajcárt kap. Nevezett úrhölgynek a toloncházban van egy kantinja is, itt adják el a fővárosi hentesek az avas töpörtyút és szalonnát. Ha valamelyik rabnak kívülről hoznak ételt, azt nem engedik be, mert akkor nem fogyna a kantin »áruja«. Különben Laubernének Gödöllőn nyaralója van, a kulcsár pedig alig bírja a hasát."

A riport így fejeződik be: "Míg az uralkodó osztály nyaral, fürdőzik és mulat; addig a nép izzad, fárad, nélkülöz és zúgolódik. Fönt a magasban kong az ünnepi harang és alulról átok száll millió szenvedő ajkáról."

A Népszava egy másik cikke a virágzó leánykereskedelemmel foglalkozik. Azzal vádolja a "lelketlen kufárokat", hogy azok "kihasználják a munka nélkül maradt szegény leányok kétségbeesését, s fényes ígéretekkel kétes mulatóhelyekre csalják őket. Itt a leányok a szép ruháktól, az ékszerektől és a legveszedelmesebb italoktól elkábítva olyan magasságokba jutnak, ahonnan egyenesen a sárba visz az út."

Ha azután néhány hónap múlva megundorodva ettől a világtól és önmaguktól kétségbeesetten újra munkát keresnek, mindenhol csak az új olasz sláger édeskés dallamát duruzsolják a fülükbe: Jámbó, Jámbó... Moziban, gyárban, villamoson csak ezt hallani, a mulatóhelyeken éjszakánként négyszer-ötször el kell ismételnie a zenekarnak: Jámbó, Jámbó. Ez szívárog elő az Ős-Budavára és a Konstantinápoly rejtett szeparéiból is, ahol a "pénz- és vérarisztokraták" szórakoznak a külváros gyorsan elvirágzó leányaival.

Fehér rabszolgák

A társadalom lappangó feszültségeit jól jelzik azok az újságcikkek, tanulmányok, amelyek a cselédek helyzetével foglalkoznak. Ezekből az írásokból általában az emberi együttérzés, a szájalom hangja csendül ki, igaz, a keresztény középosztály altruista érzelmeibe – mint az idő tájt gyakorta – bizonyos felsőbbrendűség is vegyül.

A Fővárosi Lapok, amelyet főként konzervatív, előkelő hölgyeknek szerkesztettek, beszámol például egy Anna nevű cselédlányról, akit azért állítottak bíróság elé, mert lopott. A cikk szerzője azonban nem a lány, hanem a társadalom felett mond ítéletet. "A földhöz tapadt szegény falusi paraszt leánya is, mint annyi más sorstársa, hogy a kenyerét megkeresse, kénytelen volt szolgálatba állni. Keserves kenyér. Reggel öt órától este tízig rabszolgája az egész háznépnek... Mert a takarékoság azt kívánja, hogy csak egyetlen cseléd legyen a háznál. Ennek az egynek a munkaerejét aztán, minden lelkiismeretfurdalás nélkül, a végletekig kihasználják. Ráadásul hulladék az élelme, kutyának való az éjjeli nyugvóhelye."

A Fővárosi Lapok egy másik számában vezércikket is találhatunk a cselédekről, az írás címe: Fehér rabszolgák. A szerző (dr. Szabóné Illésy Piroska) előljáróban nem fukarkodik a hangzatos kifejezésekkel. Ilyesmiket olvashatunk: "A cseléd pária, óraszámra fizetett gép, kinek szenvedni, emberi érzelmeket mutatni nem szabad, mert a nagyságos asszony ideges lesz, ha szomorú arcot lát." Végül azonban a cikkíró, aki nyilván maga is gyakorló cselédtartó, fontosnak tartja, hogy fölhívja nagyságos asszony-társai figyelmét: "Soha, semmi körülmények között ne válasszuk bizalmasunknak őket, mert műveletlenek lévén mindég visszaélnék a bizalommal, s engednek pletykálási hajlamaiknak."

Molnár Lajos, aki a VI. kerületi kapitányságon a prostitúció, a borhamisítási ügyek és a cselédpercek előadójaként dolgozott, falusi iparos szülők gyermekeként nyilván maga is jól ismerte a vidékről fölkerült fiatalok veszélyeztetett helyzetét. Mint a téma avatott szakértője, több tanulmányt írt a "cselédügyről" is. "A cselédközvetítés rendszeréről" című munkájából hosszabb "mutatványt" közöl a rendőrség lapja..

Az írás előljáróban bemutat egy "cselédszerző irodát". Ezek rendszerint nagyobb forgalmú utcákban ütnek tanyát, s mivel tőke alig kell hozzájuk, gombamód szaporodnak. "Kívül az ajtón, s a falakon különböző színűre festett rubrikákban szobaleány, mindenese, kocsis, nevelőnő, szakács stb. ajánlatnak a közönség figyelmébe. Belül az üzlethelyiséget egy léckerítés osztja ketté, a bejárat felé eső rész a »várótermet«, a kerítésen túl fekvő pedig az »irodát« képezi. A váróterem fala mellett barnára festett pad fut körül, a raktáron levő »anyag« számára."

A szerző szerint – aki különben igen élményszerűen írja le tapasztalatait – a váróterem sokféle funkciót tölt be. A cselédek egy része valóban itt várakozik a körbefutó padokon, másik részüknek csak a cselédkönyve hever szerteszét. "Ebből a helyiségből indul pályafutására igen sok, vidékről felkerült leány. Ez a helyiség az, melyben ködként oszlik szét a leányok rózsás reménye, s megy tönkre erkölcsük és

jövőjük. Itt van a cseléd iskolája. Itt tanulja meg, hogy a becsületes munkánál könnyebb kereseti forrás is létezik."

"A cselédszerző intézet a cseléd casinója, melegedő helye, itt trécselnek egész nap, s itt figurázzák ki és szapulják meg – távozásuk után – a cselédért jelentkező asszonyokat. Itt gratulál egyik cseléd a másiknak, ha elszegődött. És itt cserélik ki tapasztalataikat. Ilyeneket lehet hallani: "No hiszen, jó helyre méysz, 3-ik emelet, 4 gyerek van, s ott mindig hiányzik egy ezüstkánál... Az asszony minden cselédjét a kapitányságra viszi." Molnár Lajos nyilván sok hasonló esettel találkozott a munkahelyén.

A tanulmány részletesen elemzi a cselédszerzők működését szabályozó rendeletet. Megtudhatjuk, hogy a városi közgyűlés szabályrendelete világosan kimondja, a cselédszerzési díj csak a közvetített állás tényleges elfoglalásakor fizetendő, a cselédszerzők mégis gyakran előre követelik járandóságukat. "Különösen a vidékről felkerült cselédektől szedik be előszeretettel előre a közvetítési díjat, s akkor sem fizetik azt vissza, ha a közvetítés valami miatt meghiúsult."

A cselédszerzők – a forgalom arányában – kifutókat foglalkoztatnak. Ők ajánlják városszerte a cselédeket, s ugyanők csábítják is nemsokára vissza. A cselédszerző "intézetek" tulajdonosai jól ismerik ezeket a manipulációkat, de nemcsak hogy nem tiltják segédek kétes ügyleteit, hanem még ösztönzik is. Hiszen a tulajdonos a közvetítési díjat előre beszedi, így ő a forgalom növekedésében érdekelt, nem pedig abban, hogy tisztességesen – hosszú távra – közvetítsen.

Igaz, a már említett szabályrendelet azt is kimondja, hogy "ha az elhelyezett egyén alkalmazásából 15 napon belül kilép, az elhelyező (a cselédszerző) köteles 8 nap alatt a gazdának más egyént, illetőleg az elhelyezést kereső (cseléd) számára díj nélkül más alkalmazást szerezni; ha ezt nem tenné, a lefizetett díj visszakövetelhető". Molnár Lajos azonban megjegyzi, ő hivatali munkája során "még nem találkozott olyan asszonnyal, akinek egyszeri közvetítési díj lefizetése mellett kétszer közvetítettek ki cselédet, de még olyan cseléddel sem, aki egyszer fizetett és két helyre ajánlották". Mint minden rendeletet, ezt is egyszerűen ki lehet játszani. A cselédszerzők általában megvárják a cseléd kilépésétől számított – rendeletben előírt – nyolcadik napot, akkor valóban fölkeresik ügyfelüket, de az akkorra már legtöbbször új cselédet fogadott föl, "hiszen ki vezethet háztartást cseléd nélkül 7 napon át".

A cselédszerzők és segédek általában kettős játékot játszanak. A gazdák pártján állnak annyiban, hogy a béreket igyekeznek leszorítani. Ugyanakkor a cselédek pártját fogják, amikor nemcsak az alkalmazóikkal szembeni, hanem a bíróság előtti jogaikra is kitanítják őket. Ezt bizony már a gyakorló cselédügyi előadó is sérelmezi.

Mint írja: "Némely cselédet jogi tanácsokkal annyira kiképeznek, hogy ha egy ilyen a kapitányság elé kerül, alig lehet vele bírni."

Női bűntevők

Rédey Miklós, kerületi kapitány és elismert bűnügyi szakíró, a Rendőri Lapok állandó munkatársa (1896-ban a rendőrségi sajtóiroda vezetője), egyik hosszú cikkében a nők bűnözésével foglalkozik. Az írás kizárólag a "női büntetésekről" szól, de a szerző – szándéka ellenére – arról is vall, hogyan látja általában a nők társadalmi helyzetét, szerepét a hivatalnok, egy olyan államapparátus alkalmazottja, amelynek minden fontos posztját férfiak töltik be.

Rédey a bevezetőben – valószínűleg az akkor rendkívül divatos schopenhaueri gondolatok hatására – fölállítja a "kiszámíthatatlan nő" hipotézisét. Schopenhauer a többi között ezt írja a női bűnözésről: "A nők, mint a gyengébb nem, természetből fogva nem erőhöz, hanem cselhez kénytelenek folyamodni: innen ered ösztönös alattomoságuk és kiirthatatlan hajlamuk a hazudozásra. Éppen ezért a nők sokkal könnyebben tesznek a bíróság előtt hamis esküt, mint a férfiak. Az is kérdés tárgyává tehető, vajon szabad-e őket egyáltalán esküre bocsátani."

Rédey ennél finomabban fogalmaz. "A statisztikai mérlegelés e téren különösen nehéz – írja –, hiszen a gyengébb nem nemcsak a rendőrség előtt, de magában a társadalmi életben is – a maga valójában – kiismerhetetlen." Később mégis megadja azokat a vonatkozási pontokat, amelyek segítségével a kutató eligazodhat a női lélek útvesztőiben. "A *gyöngé* nő, akinek tulajdonképpeni élethívátása a *család* szűk körére szorítkozik, természete alapján egy érzelm: a *szerelem* uralma alatt áll (kiemelések a szerzőtől), s mikor a nők bűnösségét vizsgáljuk, többé-kevésbé bűneit is ebben a szférában (ti. a szerelm szférájában) kell keresnünk... A nő, akinek lételeme a szeretet, a ragaszkodás, az önfeláldozás, ritkábban fog letérni a jó útról, mint a férfi, akit ezernyi más érzelm és szenvedély, különösen a létért való küzdelem oly sokszor tántorít meg."

A statisztikai adatok azt mutatják, hogy a nők a társadalomban képviselt arányuknál kisebb mértékben vesznek részt a bűnözésben. Sőt, vannak olyan büntettek, amelyeket szinte alig követnek el. "A nőt, kiben az ember erkölcsi életének alapját képező nemes ösztönök olyannyira ki vannak fejlődve, szemérme, féltékenysége, gyengeségének érzete visszatartja az ún. nyers bűnöktől, s inkább csak olyanokra készíti néha, amelyeknek éppen ezen nemes ösztönök a rugói."

A legsúlyosabb, az élet elleni büntettek vétkesei közül a gyilkosságot elkövetők 19 %-a, az emberölést elkövetők 23 %-a, a testi sértést elkövetőknek pedig 25 %-a

nő. Igaz, a gyermekölés, a magzatelhajtás tetteseinek viszont 95 %-a a gyengébb nemhez tartozik. Hasonlóan magas a női orgazdák és tolvajok száma (41 % és 34 %). Ha az elmúlt évek adatait is figyelembe vesszük, megállapítható, hogy az összes "bűntevőnek" csupán 29 %-a nő.

Gyakori, hogy a nőket egy-egy büntettségben csak közvetett felelősség terheli. A szerző ezeket az eseteket a "nemi élet sajátos viszonyaira" vezeti vissza. Véleménye szerint "a férfiak által elkövetett bűntetteknek akárhány esetben végső oka vagy mondjuk jogi műszóval: bűnszerzője a nő, aki szerelme hatalmával uralkodni tud a férfiakon. Sok esetben láthatjuk, hogy a bűn először a nőben fogamzik meg, de mivel hiányzik belőle a kellő erő és elszántság, a férfit ösztökéli, hogy azt elkövesse, bár az sem ritka eset, hogy a férfi él vissza a nőnek iránta érzett, semmiféle akadálytól vissza nem rettenő szerelmével. A szerelmes nő mindenre képes!"

Jellemző, hogy a nők húsz és harminc év között, "érettségük és szépségük teljében" követik el a legkevesebb bűncselekményt. Csökken a bűnelkövetők száma a családi életet élő nők körében is. "A bűnügyi statisztikákban kétszer több gyermektelen özvegy, elvált asszony és hajadon szerepel, ami az anyai szeretet, s a gyermek gondozásának jótékony hatásával magyarázható. Ez a tendencia a férfiaknál is megfigyelhető, a családtalan férfiak, akiknek nincs mit féltetniök vagy veszteniök, a férfi bűnösök nagyobb részét képezik."

Rédey megemlékezik egy "speciális körülményéről is, melyet magában a székesfővárosi életben kell keresnünk". Mivel vidéken egyre kevesebb a munka, évenként ezrével tódulnak fel a vidékiek Budapestre, hogy itt gyári munkásnak, napszámosnak, cselédnek álljanak. Közöttük nagyon sok a nő. A női munka pedig köztudottan igen olcsó, egy egyedülálló asszony egyszerűen nem tud megélni a két keze munkájából. "A nyomor pedig, s az ezek nyomán járó piszok és romlottság nagyon rövid idő alatt beszennyezi azt a nőt is, aki még romlatlan, tiszta erkölcsökkel jött föl a falujából. A rendőrség vagy más hatóság nem tud segínyt nyújtani a nagyvárosban elszigetelten élő nőnek, s ezért az könnyen az erkölcstelenség vagy a bűn posványába tévedhet."

Igaz, azok a nők sincsenek sokkal könnyebb helyzetben, akik férjet találtak, s a gyári munka mellett igyekeznek ellátni családjukat. A mindennapi robot meglazíthatja a családi élet kötelekeit, ilyen körülmények között a nők elhanyagolják a gyermekek nevelését, s könnyen a bűn útjára tévednek. A szakíró tapasztalata szerint: "ha a nő csak a családja körében, természetes élethivatásának élhet, mindig megmarad kedves, tiszta, jóságos nőnek, de mihelyt kilép e körből, éppúgy a szenvedélyek és bűnök áldozata lesz, mint a férfi."

Budapest közbiztonságát nemcsak az "aktív" kéjhölgyek rontják, legalább ilyen veszélyesek a kiöregedett prostituáltak, a ún. Melkerinek (kéjtolvajok) is. Ők azok, akik – "miután elveszítették nőiségük varázsát, s ezért nem bírnak már hatást gyakorolni a férfiakra –, ittas úriemberek kifosztására adják a fejüket". Az ittas férfiak réme még "a kávéházi pénztárosnők és a női zenészek elvetemültebb része is, akik fizetéskor fonnyadt bájaik mutogatásával megzavarják a szerencsétlen kuncsaftok fejét".

A kiszolgáltatottság, a nyomor újratermelődik, véli a szerző. "Az elhagyott leánygyermek anyaként legtöbbször maguk is eldobják gyermekeiket. Megdöbbenő, hogy milyen magas a gyermekprostituáltak száma Budapesten. Ebben, sajnos, a környező országok között elsők vagyunk."

Az alkohol káros kifolyása

A Rendőri Lapokban rendre megjelennek a közigazgatási bizottság elé került jelentések is, hiszen – miként a szerkesztő írja – "ezekből lehet a legjobban megismerni a főváros fejlődésével járó kóros tüneteket". Így például hosszú, elemző cikket olvashatunk az alkoholizmus terjedéséről.

Az elmúlt évben a rendőrség 5702 esetben tett feljelentést ittas egyének ellen. Ők a kihágási büntetőtörvény értelmében 25 forintig terjedő pénzbüntetéssel sújthatók, ami, ha behajthatatlan, 3 napi elzárásra változtatható. Ezt a büntetési tételt a szakértő túlságosan is enyhének tartja, s megállapítja: "törvényünk kissé liberális a részegekkel szemben". Úgy véli, "a részegeskedés megakadályozására sokkal hatékonyabb eszköz lenne, ha nagyobb érvényt szereznének a kihágási törvény egy másik szakaszának, amely azon korcsmárosokat és egyéb szeszesital-mérőket sújtja, akik másokat leitatnak".

Igaz, ezt a szakértő is elismeri, a törvények alkalmazását szubjektív elemek nehezítik, s ezekről az ellenérdekelt felek között gyakran élénk vita zajlik. "Mert nagyon nehéz például meghatározni, hogy különböző temperamentumú emberek mikor ittasok és még inkább azt, mikor annyira ittasok, hogy nem lehet nekik több italt adni, de a legnehezebb a kihágást tárgyaló bírónak megállapítania, vajon az ittasság ilyen foka fennforgott-e."

Ezen "elméleti kérdések" tisztázása után a cikk szerzője rátér a részletes statisztikai adatok ismertetésére. "A testi sértés miatt feljelentett 2275 egyén közül ittas volt 68,7 %, az emberölés és kísérlete miatt feljelentettek közül 46,3 %, a szemérem elleni bűncselekményeknél ez az arány 32,4 %, rágalmazásnál és

becsületsértésnél pedig 11,2 %. Megállapítható tehát, hogy az alkoholizmus a bűnügyek mintegy 40 %-ánál döntő szerepet játszott."

Az alkoholizmus okait kutatva a szakértő, aki valószínűleg közel áll a rendőrség berkeihez, zavartan magyarázkodik. "Egy cikk kerete szűkebb, semhogy abban az alkoholizmus terjedésének minden okára kiterjeszkedni lehessen". Annyi mindenesetre bizonyos, írja, "hogy a legfőbb ok, a szeszes italok kimérésére jogosult üzletek túlságos számában rejlik, amire a rendőrség már annyiszor reámutatott, de úgy látszik, eredménytelenül". 1894-ben – a kávécsarnokokat nem számítva – Budapesten 215, Újpesten 147, Rákospalotán pedig 196 lélekre jut egy-egy italbolt, ami – ha a csecsszopókat is bele vesszük a csoportba – igen jó ellátásnak mondható. Ha az 1892-es adatokat tekintjük alapnak, akkor a vendéglők és kocsmák száma három év alatt 13,3 %-kal, a "nagy pálkamérések" száma pedig 96 %-kal nőtt.

Márpedig ekkora növekedést sem a népesség, sem pedig az idegenforgalom szaporodása nem tesz szükségessé. "Különösen nem pálkamérésekből, amelyek a demoralizáció felé terelik a szegényebb néposztályt, ennek számát pedig – éppen a már jelzett közbiztonsági, közkereseti okokból – a legszűkebbre kellene megszabni." A szerző különösen azt sérelmezi, hogy leginkább a Kerepesi út környékén szaporodtak el a pálkamérések, ahová az idegenből jövő ember először érkezik. Eszmefuttatását így fejezi be: "Meg kellene vonni a határokat, ameddig a pálkamérések szaporítása elmeget, mert elvégre a főváros vezetése a rideg pénzügyi előnyökért nem áldozhatja föl a morális szempontokat."

A Rendőri Lapokban gyakran ismertetnek egy-egy konkrét bűnügyet is, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy közelebbről bemutatván az eset hátterét, elvegyék a terepet a "szenzációhajhász" újságírók elől, akik "25-30 ezer hiszékeny olvasó kegyeiért hadakozva nem ártják a vidék és a külföld előtt diszkreditálni a főváros közbiztonságát". Egy rövidke cikk például "az alkohol káros kifizetését" bemutató családi eseményt tár az olvasó elé. Az eset egyébként "a rikkancsok ordibálása ellenére nem is gyilkosság volt, csak emberölési kísérlet".

A külső Váci úti vámnál, a Tisza utcában lakott Kucsma István. A férfi egy Abaúj megyei kis faluból, Garadnáról – valószínűleg munkát keresve – jött a fővárosba. Úgy látszik, találhatott is, mert hamarosan nőül vette Reskó Borbálát. A házasságból egy kisleány született, aki történetünk idején éppen nyolc esztendő.

Kucsma azonban tizenégy évi házasság után egyszer csak züllésnek indult – írja kissé méltatlankodva a Rendőrségi Lapok tudósítója –, az asszony legszebb ruhadarabjainak és ékszereinek ára rövid idő alatt a kocsmárosok és pálkamérők kezébe került. Midőn a férfi már nem tudott semmit eladni, amiből tovább dözölhetett

volna, elment felesége munkahelyére, aki a kiállítás bosnyák pavilonjában havi 45 forintért, mint takarítónő dolgozott, s pénzt követelt a szerencsétlen asszonytól. A férfi sejtette, véli a tudósító, hogy takarékos felesége szép kis összeget takaríthatott már meg havi fizetéséből.

Nem is tévedett. A feleség megkönyörült a semmirekellő férjén, s adott neki néhány forintot. Akkor a házaspár megint megbékült egy kis időre. Kucsma azonban tovább folytatta iszákos életmódját, naponta részegen járt haza. Egy alkalommal rátámadt a feleségére, azt mondta neki, azonnal pakolja össze ruháit, mert ő elmegy. Hogy hová, erre a kérdésre a férfi nem tudott kielégítő választ adni. Zavartan hallgatott.

A feleség a díván sarkán ült és sírt, amikor Kucsma közvetlen közélről rálőtt, de elhibázta. Másodszor is löni akart, de ebbéli szándékában Halmosvár Mihály munkás meggátolta. A rendőrség Kucsmat emberölési kísérlet gyanújával vette őrizetbe.

A Rendőri Lapok tudósításából nem derül ki, csak sejthetjük, Kucsma István elveszítette állását, s negyven éves korában már nem is talált magának másikat. Talán ezért indult egyszer csak oly nagy züllésnek.

Az ezüstös banda

Már javában tartottak az ezredévi ünnepek, amikor egy rejtélyes bűntény-sorozat hozta izgalomba a főváros lakóit. Szokványos betöréssel kezdődött: az újságok megírták, hogy "a Sótér utca 6. szám alatt lakó házmester arra a kellemetlen felfedezésre jutott, hogy Szirmay Ottó grófnő (!) lakása nyitva van, s a szobákban nagy a rendetlenség. A házmester azonnal jelentést tett a rendőrségen, ahol konstatálták, hogy az elmúlt 14 nap alatt, míg a grófnő vidéki birtokán tartózkodott, ismeretlen tettesek álkulccsal benyitottak a lakásába és onnan ezüstnemüket loptak el." A nyomozást nehezíti, vélték a szakértők, hogy "az ellopott ezüstök mennyiségére és mibenlétére senki sem tud felvilágosítást adni."

Nem sokkal később a rendőrség letartóztatott két gyanús fiatalembert, akik egy házalónak két értékes gyertyatartót kínáltak eladásra. Róth Ármin 23 éves kárpossegédnél és Lichtenstein Ede 28 éves újpesti betűszedőnél ezen kívül egy ezüst tálat, ezüst forralót, lábast, egy selyemkendőt és egy női díszmagyar ruhához tartozó selyemszövetet találtak. Szirmay grófnő, aki időközben hazajött vidéki birtokáról, megerősítette, hogy a két gyanúsítottnál talált ezüstnemű az ő tulajdonát képezi. Csakhogy ez csupán egy töredéke a grófnőtől eltulajdonított mintegy 10 ezer forint értékű gyűjteménynek.

Részlet az eltűnt tárgyak listájából: "Nagy bőrládában 1 nagy ezüst kosár, 1 nagy tejes kanna, 1 kis kávékanna, 1 kis ezüst lábas »C. P.« monogrammal, ötágú koronával és eperlevéllel gravírozva, 1 leveses tál »S. P.« betűkkel, 2 gömbölyű tál, 2 hosszú tál, 2 mártás tál aljjal, 1 ecettartó, 1 teaszűrő, 12 kanál, 12 halkés, 2 gyertyatartó, 1 rumtartó, 1 törött cukortartó... stb."

A nyomozók alaposan megvizsgálták a listát, majd vallatóra fogták a két tolvajt, akik először következetesen tagadták, hogy ők követték volna el a betörést. Később azzal álltak elő, hogy az ezüsttárgyakat valóban ők vitték el, de "már kész munkára mentek". Egy kávéházi ismerősüktől hallották – akit természetesen nem tudnának megnevezni, mert csak látásból ismernek –, hogy Szirmay grófnő lakása nyitva van, s onnan annyi ezüstöt vihetnek, amennyit csak akarnak. Ez a jóakaró azt is mondta – hangzott a két tolvaj vallomása –, hogy az ajtón egy gyufaszálat, a küszöbön pedig egy papírlapot találnak. Így jelzik majd nekik, hogy szabad a vásár. Ha ezeket a jeleket nem találják, akkor vigyázzanak, a grófnő hazatért.

Amikor Róth és Lichtenstein a helyszínre érkezett, a jelek zöld utat mutattak. A két tolvaj behatolt a lakásba, s magával vitt néhány tárgyat, később ezeket a nyomozók hiánytalanul meg is találták náluk. Csakhogy a városban néhány nap leforgása alatt még három betörés történt, s újabb ezüsttárgyak tűntek el. A rendőrségnek – őszintén szólva – fogalma sem volt, kik a tettesek és hol vannak az ezüstök; a nyomozás – ahogy rendőrségi körökben azóta is mondani szokás – nagy erővel folytatódott.

Néhány nap múlva letartóztatták Pollák "Zsigát", a büntetlen előéletű, munkanélküli pincért, akiről föltételezték, hogy a Szirmay-lakás kifosztásakor a "benyitást csinálta", de a szálak nem gombolyodtak tovább. Pollák megnevezett ugyan egy Spitzer Henrik nevű házalót, kinek ő állítólag ezüstneműt adott el, de a Spitzernél elrendelt házkutatás semmi eredményt nem hozott. Spitzer tagadta, hogy ismerné Pollákot.

Ám a nyomozók akkor már Spitzer minden lépését követték, így jutottak egy Klein nevű bádogos nyomára. Klein bevallotta, hogy ő vett ugyan Spitzertől ezüstöt, de az nincs nála, mert egy zsákba hamu közé rejtette, majd átvitte szomszédja pincéjébe, mondván, a zsákban mész van. A rendőrök a mondott helyen meg is találták a zsákot és benne néhány ezüstöt. Csakhogy ezekről már nem lehetett megállapítani, hogy eredetileg kinek a tulajdonát képezték, mert legtöbbjüket szilánkokra vágták, más részüket pedig beolvasztották.

A gyanúsítottakat előzetes letartóztatásba vették, de az "ezüstös banda" tovább tevékenykedett. Rövid időn belül föltörték Gosztonyi Béla miniszteri titkár és Hegedűs Károly országgyűlési képviselő lakását. Mindkét helyről nagy értékű ezüsttárgyakat

vitték el. A banda nem tévedett. Vajon honnan tudták, hogy melyik lakásban lenek gazdag zsákmányra? És hol rejtették el a mesés ezüstkincset?

A rendőrség sötétben tapogatózott. A nyomozók dolgát nehezítette, hogy hiába kapták el a banda újabb és újabb tagjait, a nyomozás minduntalan megakadt, hiszen az elkövetők, úgy látszott, valóban nem ismerik egymást. Nyilván jól működő munkamegosztásban dolgoztak: mások törték föl a zárat, mások vitték el a holmit, s megint mások értékesítették. A tagok nem találkozhattak egymással. Bérczy Béla, a fővárosi rendőrség bűnügyi osztályának vezetője, valószínűleg ekkor szembesült először a "szervezett bűnözéssel".

A nyomozók az aprólékos megfigyelésekből összeállított "mozaikkép" alapján végső soron arra a következtetésre jutottak, hogy a hálózat szálai a bádogosmester kezében futnak össze. Csapdát állítottak, s így sikerült a mintegy húsz fős bandát egyenként kézre keríteni. A lopott holmi nagy részét is megtalálták a Magyar Gazdasszonyok Országos Árvaházának kertjében, ahol a bádogos éjszakánként elásta őket. Bérczy Béla és az ezüst-ügyben nyomozó detektívek főkapitányi elismerésben részesültek.

Rabonbán

Ha az ezredévi ünnepek díszfelvonulásán a nézők között közvélemény-kutatást rendeztek volna, hogy kit tartanak a legszebben öltözött magyar politikusnak, bizonyára az a talpig fekete bársonyba öltözött, ezüstcsatokkal ékített, kócsagtollas úr kapja a legtöbb szavazatot, akinek még a lovára is Kossuth-címeres nemeztakarót terítettek, s a zablaszárat kétoldalt szűk posztónadrágba (székelyharisnyába) bujtatott csatlósok tartották. Ő volt az, Ugron Gábor, az erdélyi Rabonbán.

A nemes veretű Rabonbán kifejezés először a székely krónikákban fordult elő. Valószínűleg mesterségesen alkották: előtagját a rabbi szó elferdítéséből, utótagját pedig a bán főnévből rakták össze. Az ún. Székely Krónika szerint a honfoglalás idején a székelyek vezérét, főpapját nevezték rabonbánnak. A millenniumi évek romantikus, Erdély-központú historizmusa, amikor újra úgy emlegették a székelyeket, mint Attila leszármazottait, a leghívebb magyarokat, nemcsak a köznyelvben hozta divatba a rabonbán szót, de beajátotta a szépirodalomba is.

Ugron Gábor 1847-ben született. Pesten és Bécsben tanult jogot, majd ő is részt vett az Almásy-féle összeesküvésben. Igaz, a szervezkedésben betöltött szerepe jelentéktelen, nem is ítélik el, de ahhoz azért elég, hogy idejekorán kialakuljon a daliás termetű ifjú forradalmár nimbusza. 1869-ben beáll önkéntesnek a József főherceg nevét viselő gyalogezredbe, de közben újságot is szerkeszt. Gyermekkori barátjával, Bartha Miklóssal Ördögborda címmel élclapot jelentet meg.

1871-ben először Olaszországba utazik, ahol följánlja szolgálatait Garibaldinak (rövid ideig harcolt is Riciotti légiójában), majd Párizsba siet, hogy közelebről is szemügyre vegye a kommünt. "Díszes egyenruhában sétálgat a torlaszok között, mint diplomáciai útlevelel rendelkező előkelő idegen, mindent megnéz, mindenkit kikérdez, mindenhol megjelenik és szorgalmasan küldözgeti helyzetjelentéseit az Ellenőrnek és más lapoknak... Arról persze szó sincs, amit később oly gyakran emlegetnek hívei, s célozgat rá maga is, hogy ti. életét kockáztatva harcolt volna a szabadságért. A franciák szabadságáért. De a harcolók hősiessége határozottan imponált neki." (Írja Buza Péter Ugronról rajzolt portréjában.)

Miután 1872-ben hazatér, a nemzetközi forradalmi mozgalmakban szerzett tapasztalatai alapján elérkezettnek látja az időt arra, hogy hivatásos politikusként is porondra lépjen. Képviselőnek jelölteti magát. A függetlenségi pártban csatlakozik a "fölforgatókhoz" (Verhovay Gyulához, Ónody Gézához, Bartha Miklóshoz), eltávolítják a párt éléről a rendíthetetlenül elvhű és tisztakezű Mocsáryt, s ezzel megalakulhat az új formáció: a "függetlenségi és 48-as" párt. A csoport legfőbb célja, hogy kormányképesse tegye a pártot. Ugron semmiféle eszköztől nem riad vissza, manőverei azonban végül is kudarcot vallanak.

Nemcsak a függetlenségi mozgalomból szorul ki, de tekintélye is megrendül. Igaz, korántsem politikai okokból. A hírek arról szólnak, hogy Ugron, a rettenthetetlen párbajhős, a kiváló szónok, s a parlamenti obstrukció utolérhetetlen bajnoka, csődbe jutott. Hétezer holdas birtokát különböző adósságok fejében betáblázták, így az már aligha fedezheti tetemes kiadásait. A Rabonbán ekkor merész lépésre szánta el magát. Olcsón fölvásárolta a környék gazdáitól a zabot, s azt – parlamenti kapcsolatait kihasználva – jó pénzért eladta a kincstárnak, amely azután ebből a készletből élelmezte a közös hadsereg hatalmas lóállományát. "Ez bizony panamaszagú akció, különösen, ha olyan ember követi el, aki minden alkalmat megragad a hasonló ügyek leleplezésére." A Rabonbán zabügyleteit a sajtó jól megszellőzteti, ekkor ragadt rá a Zabonbán gúnynév.

Ugron a korszak jellegzetes figurája. Szívesen szónokolt az "egyszerű székely nép" érdekében, ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy kétes tranzakciókba bocsátkozzék. Nevét összefüggésbe hozzák a még Tisza Kálmán idején leleplezett "székely puccsal" is. A szervezkedés mögött az ellenzék "törökbarát" körei húzódtak, akik Klapka közvetítésével angol pénzen, s Bécsben vásárolt fegyverekkel meg akarták állítani az orosz cár térhódítását a Balkánon. Úgy képzelték, ha sikerül felfegyverezni néhány ezer székelyt, s ezek el tudják vágni a cári csapatok Románián keresztül vezető utánpótlási vonalait, összeroppan az orosz offenzíva, és a török szultán, aki a nehéz

időkben a magyar szabadságharc hősei mellé állt, most lélegzethez juthat, s ellentámadásba mehet át.

A puccsot azonban olyan hevenyészve készítették elő, s még az akció előtt annyian jelentették illetékes helyen, hogy elterjedt, az emigrációban élő Klapka és az itthoni törökbarát ellenzékiek sem gondolták komolyan a dolgot, s csak azért találták ki az egészet, hogy az angoloktól kicsalt pénzt elsikkaszthassák. Mindenesetre tény, hogy a puccs "hivatalos" leleplezése előtt egy héttel Tisza Kálmán már Bécsben járt, hogy megbeszélje az uralkodóval, a puccsistákkal szemben milyen büntetést foganatosítson. Megegyeztek, hogy nem csinálnak nagy ügyet a dologból, mert sem újabb mártírokra nincs szükség, sem arra, hogy a komolytalan ellenzéki akció diplomáciai bonyodalmakat okozzon.

Kiderült, hogy Ugron részt vett az angol képviselőház egyik tagjával folytatott tárgyaláson, de hogy pontosan mennyi pénzt kaptak, azt nem lehetett tudni. Ugront tehát le kell tartóztatni, ez nem kétséges, mégis jobb lenne, ha nem kéne... Így a főkapitány az elfogatási parancsot idejekorán kiszivároztatja, hogy a képviselő úrnak még legyen ideje elmenekülni. A Rabonbán leborotválja bajuszát és szakállát, kék szemüveget vesz, s Olaszországba utazik, Itáliának ugyanis nincs kiadatási egyezsége a Monarchiával.

Ugron Gábor kalandos életében megpróbálkozik még bank- és fonoda-alapítással, téglá- és cserépgyártással, de egyik sem sikerült neki. A függetlenségi mozgalmat is politikai ellenlábasa, Kossuth Ferenc tette valódi kormányképes erővé.

Negyvennyolcasok

Miután Mocsáryt eltávolítják a függetlenségi párt éléről, megalakul az új formáció: a "függetlenségi és 48-as" párt. Az új vezetők, Irányi Dániel és az erdélyi Ugron Gábor magukénak vallják a 48-as (közjogi) vívmányokat, de elhatárolják magukat a 49-es trónfosztástól. Ugron szerint a pártot meg kell tisztítani a 49-es elemektől, így Mocsárytól is. Mocsáry viszont úgy véli, "aki igazi 48-as, annak nem a 49-esektől, hanem a »puhulóktól« kellene megtisztítania a pártot; Ugronék valójában nem is 48-asok, hanem 67-esek". Mocsáry világosan látja a kiegyezés fölöldhatatlan közjogi ellentmondásait, és ezzel magyarázza, hogy a parlamentben terjed a terméketlen, gyűlölködő vitastílus és az obstrukció.

A "negyvennyolcasok" – mai szóval – gyűjtőpártot alkotnak, amelyben a különböző csoportok állandó harcban állnak egymással. Mocsáry hiába hadakozik a szélsőségesek ellen, eltávolítják, s a párt lassan belesodródik a sovinizta, antiszemita áramlatba. Nagy a csábítás. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a megold(hat)atlan

kérdések elfedésére nemcsak a kormánynak, de az ellenzéknek is szüksége van "hazafias csatákra", ehhez pedig ellenségekre. A függetlenségi párt "kétfrontos harcot" vív, mert a kormány által kikiáltott "hivatalos" ellenségen (tótokon, oláhokon, dákórománokon etc.) kívül a "labancokkal" is hadban áll. Azonban bármennyire lármás is a Bécs-ellenes küzdelem, a folytonos "kardbojt" viták alig leplezhetik el a tényt, hogy a közös "nemzetiségi veszély" egy akolba terel kormányt és ellenzékét.

A "függetlenségi és 48-as" párt egyik alelnöke, Barabás Béla emlékirataiban büszkén emlegeti, hogy "amikor a delegáció Bécsben ülésezett – kezdeményezésére –, egy hatalmas, magyar címeres zászló lengett a magyar házon, hadd lássák a bécsiek s prüszköljenek tőle". De arra legalább ekkora önérzettel emlékezik, amikor a parlamentben szóvá tette, hogy "nemzeti ünnepeinken a Himnusz után a Gotterhalte (az akkori osztrák himnusz) elhallgattasson"; ezen felszólalásának híre pedig "eljutott a király fülébe is" (ha nem jutott volna el, akkor semmi értelme a kuruckodásnak). Barabás Béla egyébként többször is járt a "királynál", ilyen alkalmakkor – mint írja – mindig díszmagyart öltött, s mindig elbűvölte "a Munkácsy vásznára illő kép: amint őfelsége, huszártábornoki egyenruhában, jobb kezében a díszkucsmával, bejön a terembe, fellép az emelvényre, s odaáll a trónszék elé." A látogatás után a magyar küldöttek – függetlenségi, 48-asok, nemzetiek és liberálisok egyaránt – "finom bonboniereket kaptak, ezüstös papírban, a felségnek és a királyi család tagjainak arcképeivel", ezeket azután a képviselők – pártállástól függetlenül – zsebeikben hazavitték, s otthon feleségeik és gyermekeik társaságában titkon bár, de jóízűen elfogyasztották.

Barabás Béla egy alkalommal, amikor – mint a képviselőház megbízott elnökét – közvetlenül a király mellé ültetik, a következő anekdotával "kedveskedik" őfelségének: "Egyszer Albrecht főherceg elhatározta, hogy bejárja az Alföldet. Egy szép tavaszi napon – mikor máskor? – Hajdúböszörménybe érkezik a herceg négyesfogata. A főispán kíséri. A nép harsányan kiáltozza: Vivát, vivát! – Mi most nem Magyarországon vagyunk? – kérdezi a főherceg. – De igen, fenség, ez tiszta magyar város – válaszolja a főispán. – Akkor miért vivátot kiáltoznak? – Azért, felséges uram, mert ha éljent kiáltának, rögtön utánakiáltanak: Kossuth Lajos." Barabás szerint Ferenc József jót nevetett az anekdotán.

Apponyi is foglalkozik a Kossuth-kérdéssel. Emlékirataiban ezt írja: "A kérdés pusztán érzelmi téren mozgott. Az egész magyar függetlenségi eszme benne testesült meg, bár olyan alakban (ti. az elszakadás alakjában), amelyben azt a kiegyezést követő időkben egyetlen magyar párt vagy komoly politikai tényező sem akarta megvalósítani. Kossuth Lajos panasolta is, hogy neki Magyarországon pártja

nincsen... A Kossuth-kultusz tehát, amilyen természetes, annyira veszélytelen is volt, annál veszélytelenebb, minél kevesebb akadályt gördítettek eléje."

A függetlenségi párt belső ellentmondásait Eötvös Károly, a "nagy összebékítő" igyekszik elsimítani. Eötvös rendíthetetlen "negyvennyolcas", könyvet ír a Nagy Évről, de ugyanilyen lelkesen méltatja az 1867-es kiegyezést is. Példaképe Kossuth és Deák. Amikor Kossuth Turinban haldoklik, a család Eötvöst hívja, hogy elrendezze a "szent öreg" iratait. Eötvös Kossuth idősebbik fiát, Ferencet akarja fölhasználni a kettészakadt függetlenségi párt egyesítéséhez s fölvirágoztatásához. Ferenc, bár jól kereső bányamérnök Olaszországban, hajlik a hazahívó szóra. Eötvös itthon vidéki előadókörutat szervez számára. A buzgólkodás végül sikerrel jár, a Kossuth fiú a honi politikai élet porondján vezető szerepre vergődik: ő lesz a függetlenségi párt elnöke, később miniszter. Igaz, az "előadás" nem nélkülözi a színpadias fordulatokat sem. Krúdy kedves, ironikus regényt írt Kossuth fiáról, a "magyar sasfiókról". Ebben olvashatjuk, hogy amikor Ferenc József eskütételre fogadja a Wekerle-kormány minisztereit, és sorra kezét fog velük, a király hosszabban szorítja meg a kereskedelmi miniszter kezét. Igen, ő az, az idősb Kossuth fiú. Ott állnak egymással szemben: a magyar forradalmat vérbe fojtó császár és a nagy forradalmár elsőszülött fia. Tetszik, határozottan tetszik a megtermett, erősen kopaszodó, jól öltözött férfi a királynak. Talán saját fiára, a gyenge fizikumú, öngyilkos Rudolfra gondol. És akkor Ferenc József bozontos szemöldöke alól, mintha csak a császárváros egyik nagyoperettjének fináléját látnánk, elindul két könnycsepp, s leszánkázik a fehér parolira.

Egy város krónikája

Százhuszonhat utca, több mint ötezer lakóház, harminchétezer lakos; egy kicsit balkáni, egy kicsit mediterrán, egy kicsit keleti, egy kicsit nyugat-európai, egy csöppet vend, egy csöppet horvát, egy kicsit szerb, egy kicsit bolgár, egy kicsit német, de alapvetően magyar. Város Dél, Kelet és Nyugat kapujában: Pécs. Lakói: kereskedők, vendéglősök, iparosok, fotográfusok, könyvkiadók, miként szerte az országban, lelkesen, lármásan és látványosan készülődtek a millenniumra. A város két napi- és két hetilapja mindenről részletesen beszámolt.

Megnyitották a Nemzeti Casinó új épületét; Jakab Imre vendéglőjében, a Sörház utca 8. sz. alatt "külön ez idényre gyártott Millenniumi-sört" csapoltak; az egész vármegyében gyűjtés kezdődött annak érdekében, hogy júniusban, a fővárosi díszmenetben Pécs is méltóképpen képviseltesse magát; az alispán körlevelet adott ki, amelyben arra szólította fel a községeket, hogy tavasszal "millenniumi emlékfákat" ültessenek; március végére pedig elkészült Kubányi Lajos "millenniumi festménye",

amely a pécsi székesegyház felszentelését ábrázolja, azt a pillanatot, amikor Ferenc József fogadja a szertartáson részt vevő püspökök hódolatát.

A Pécsi Napló 1896. április 19-i számában arról ír, hogy "a megyei közgyűlés a nagy ünnep tiszteletére tisztességesen megajándékozta alkalmazottait, hiszen nyugdíjaztatásuk esetén, a szolgálati évek megállapításakor a millenárius esztendő három évnek számít". Az újságíró felteszi a kérdést: vajon a városi tisztségviselők miért nem kapnak hasonló kedvezményt? Ez idő tájt több újság is szóvá tette, hogy az osztrák szalaggyárosok megtagadták a millennium fő kellékének, a nemzeti színű szalagnak a szállítását. Bécs tönkre akarja tenni az évfordulót? "Na hát, abból semmi sem lesz – olvasható az egyik helyi lapban –, majd az olasz kereskedők pótolják a szalaghiányt, hiszen az ő trikolorjukat csak meg kell fordítani, s máris megfelel nekünk."

A város arra is ügyelt, hogyan ünnepeljék a millenniumot a börtönökben. Megtudhatjuk például, hogy május 10-én lelkészek tartottak istentiszteletet a raboknak, majd előadások méltatták az ünnep jelentőségét. Ráadásul e napon minden rab mentesült a házi büntetés alól, délben fél rész hússal többet kapott, s hozzá két deci bort is. Ugyanezen a napon "házánk ezredéves fennállásának emlékére" a székesegyház déli tornyára fölhúzták a nemzetiszínű lobogót, a sétatéren a 44. gyalogezred két zászlóalja, a honvéd huszárezred lovasai, s a tűzoltóveteránok masíroztak. Ruepprecht János pécsi harangöntő mester pedig "millenniumi uzsonnán" látta vendégül a város valamennyi "ágost vallású" középiskolai tanulóját. ("Frissen csapolt sert és virtslit" szolgáltak fel nekik.)

A "millenniumi varázsra" nemcsak az volt a jellemző, hogy a polgárok nemzetiszínű nyakkendőt kötöttek, s az ünnepek műsorán csupa hazafias óda szerepelt, de az is – állapította meg egy újságíró –, hogy abban az esztendőben "az Árpád lett a névadók kedvence". 1896 első négy hónapjában nem kevesebb, mint tizennégy Árpád nevet jegyeztek be az anyakönyvbe. Közben – főként a tisztviselők és a hivatalnokok körében – elindult a névmagyarosítási hullám is. Az országban mintegy hatszázán választottak az új időknek jobban megfelelő, magyarosabb hangzású nevet. Ebből a legtöbbit, 180 kérelmet Budapesten jegyeztek be, majd – több nagyobb várost is megelőzve – Pécs következett a "rangsorban".

Ősztől azonban Pécsen is véget ért a "treuga dei", s miként a korabeli újságíró írta: "a békés ünnepi hangulatba beleszórt magát az átkos mesebeli szörny, a politika". Közeledett a képviselőválasztás.

A városban a leglátványosabban a kormánypárti (szabadelvű) Aidinger János polgármester és az ellenzéki (bár függetlenként induló) Erreth János ügyvéd vívott

meg. A Pécsi Közlöny szerint a jogakadémia ifjúsága a következő választási nótát énekelte: "Az Aidinger pártja / Voksát pénzen váltja. / Éljen Erreth János!" A Pécsi Figyelő október 18-án arról számolt be, hogy "az éjjel a Ferenciek utcája és a Klimó utca torkolatánál a kötélre kifeszített nagy Erreth-lobogót egy tizenöt főből álló berúgott Aidinger-párti kortestrupp egy hosszú póznára alkalmazott ún. hernyózó ollóval levágta és sáros lábakkal megtaposta a földön..." Néhány nap múlva a Pécsi Napló – valószínűleg a pártonkívüli békés többség véleményét tolmácsolva – nagyon tárgyilagosan ezt írta: "Míg eddig csak az Erreth-párt kortesei és hívei ordítottak éjjel a város utcáin, most már az Aidinger hívők is ezt teszik. Ideje, hogy a főispán átírjon a rendőrségnek, és kérje a rendcsinálást."

A képviselőválasztás Pécsen is a szabadelvűek elsőprő győzelmét hozta. Szemtanúk állítják, hogy a vesztesek több helyütt nem tudták emelt fővel elviselni a vereséget. Amikor például "a brutális tömeg a Király utca felé vette útját, átkokat szórt az Aidinger-pártiakra, és szidalmazta a zsidókat, mintha egyedül azok szerezték volna meg Aidingernek a hatalmas többséget. A Király utcán végighaladva a csalódott kortesek bezúzták Lehr kereskedő boltjának üvegét, majd a Lyceum épülete melletti Schönwald-féle óras üzlet kirakatát."

A politika hullámverései azonban gyorsan elültek, a kortesek visszautaztak a fővárosba, hogy ott majd a "szélső" képviselők biztatására újabb utcai ütközeteket vívjanak a kivezényelt rendőrökkel. Pécs élete visszatért a megszokott kerékvágásba. Novemberben az egész város a köztisztületben álló kisharsányi lelkész állítólag "életuntságból" elkövetett öngyilkosságáról beszélt. Még ugyanebben a hónapban Gosztónyi István és Majthényi Sándor megvívta kardpárbajukat. A vasútnál, ahol az ünnepi évben a korábbihoz képest mintegy kétszeres forgalmat bonyolítottak le minden jelentősebb fönnakadás nélkül, több száz kitüntetést osztottak ki. A Pécsi Napló újságírója ebből az alkalomból meg is kérdezte: vajon megfelelő számban vannak-e a kitüntetettek között azok a "külső tisztviselők", akikre a legnehezebb feladat hárult?

Tél közeledtén az utcákon újra megjelentek a "gesztenyés lányok" kerek kis dobkályháikkal, és ismét föltűnt Kabaj Mari is, a "rosszvérű lány", akit már többször örökre kitiltottak a városból, de mindig visszatért. Év végén azután a pécsieknek is búcsút kellett mondaniuk a krajcárnak, amit viszont – Kabaj Marival ellentétben – tényleg örökre kivontak a forgalomból, hogy helyet adjon az új váltópénznek, a fillérnek.

(Az összeállítás Szirtes Gábor: A millenniumi Pécs című könyve alapján készült.)

Treuga dei

Az 1896-os esztendő "első három negyedét hazánk ezeréves fennállásának ünnepélye" töltötte be. Ősszel azonban a soron következő parlamenti választások teljesen fölforgatták a korábbi erőviszonyokat, s a politikai élet szereplői maguk is meglepődtek, milyen erővel lángoltak föl a korábban már kihunytnak hitt "bozóttüzek". Elszabadult a pokol.

A treuga deit (Isten békéjét) Apponyi Albert hirdette meg még az elmúlt évben. Emlékirataiban így ír erről. "1895 végén már a következő évre kitűzött millenárius ünnep előkészítése foglalta el a kedélyeket. Engem is annyira megkapott az ünnep nagyszerű eszméje, hogy karácsony napján a párt hírlapi orgánumban, a »Nemzeti Újságban« cikket tettem közzé, amelyben a millenniumi ünnep idejére a pártok közt fegyverszünetet indítványoztam, azzal a feltétellel, hogy a kormányzati szellemből a pártosság kiküszöböltessék és a választások tisztaságának és szabadságának törvényes biztosítása által a pártok küzdelméből a méregfog kihúzassék."

Apponyi szerint az ünneplő nemzet példát adott "istenfélelemből, hazaszeretetből és királyhűségből", s ezt a pártok apró gáncsvetései sem tudták megzavarni. Megjegyzi, hogy a millenniumi esztendő tetőpontja minden bizonnyal az az ünnepély volt, amelyen a király és az országgyűlés egymást üdvözölték. Csakhogy ezen ő nem lehetett jelen, mert atyja súlyos betegsége elszólította a fővárosból. Igaz, Benczúr mester ennek dacára, "a magasabb történeti igazságot egy véletlen körülmény fölé helyezve", odafestette az ő fejét is híres képére.

Apponyi, aki 87 esztendőt élt, s ebből mintegy hat évtizeden át tagja volt a magyar parlamentnek, megemlíti egy kevésbé ismert millenniumi eseményt is: szeptember elején Budapesten rendezték meg az interparlamentáris unió soron következő konferenciáját. Ezen pedig először vettek részt az orosz birodalom képviselői. Apponyi úgy emlékezik, hogy a meghívás ötlet tőle származott. "Abból indultam ki – írja –, hogy a békemozgalom legfőbb orgánuma (t.i. az interparlamentáris unió) nem teljes, ha Oroszország abban képviselve nincs." A térség békéjének zálogát később is abban látta, ha az orosz birodalmat mindjobban bevonják a nemzetközi szervezet működésébe.

Az 1896-os magyar parlamenti választások egyáltalán nem az Apponyi meghirdetette tisztaság és szabadság jegyében zajlottak. Kormánypárti képviselők is elismerték, hogy a "Bánffy-kabinet által lebonyolított választásokon a hatósági erőszak és korrupció soha nem látott méreteket öltött" (Herczeg Ferenc). Andrássy Gyula pedig úgy vélte: "A menyasszony túlságosan is szép..."

Apponyi mint az ellenzék vezére, azt fejtegette, hogy a kormánypártok teljesen fölöslegesen vetettek be törvénytelen módszereket, hiszen a millenniumi ünnepségek

hazai és nemzetközi sikere, valamint "az Ausztriával jól haladó közgazdasági tárgyalások kedvező hangulatot teremtettek a kormány mellett". Bánffyék, bár győzelmük nem volt kérdéses, azért akarták minden ("unfair") eszközzel csökkenteni az ellenzéki szavazatok számát, hogy könnyebben kormányozhassanak.

"A kieroszakolt aritmetikai diadal" azonban a visszájára fordult. "A számban megfogyott ellenzék nemcsak oly mélységes elkeseredéssel jött a parlamentbe, mely minden békés együttműködést kizárt, hanem azzal a meggyőződéssel is, hogy neki nem alkotmányos kötelessége egy ekképp létrejött választási verdikt előtt meghajolni, hogy neki, mivel a nemzet akaratát meghamisították, minden meg van engedve." Apponyi szerint az ellenzék kilátástalan helyzete hívta életre az obstrukció intézményét, amely később szinte teljesen megbénította a parlament munkáját.

Valójában az obstrukciót már jóval korábban is alkalmazták a magyar parlamentben. Amikor például 1872-ben a Lónyay-kormány betervezte választójogi törvényjavaslatát, amelyet az ellenzék sérelmesnek, a kormányzati többség viszont általános vitára alkalmasnak talált, a részletes tárgyalás során Helfy Ignác, a szélsőbal vezére bejelentette, hogy pártjának harminckét tagja becsületszóval kötelezte magát, hogy "a javaslat törvényerőre emelését minden eszközzel megakadályozza". Az ellenzék be is váltotta a szavát: végtelen hosszúságú beszédekkel, léptenyomon név szerinti szavazást kért, s így a száznegy szakaszból álló törvényjavaslat első szakaszát öt hétig tárgyalta a tisztelt ház. Miután pedig az első szakaszt elfogadták, a képviselőház mandátumának lejártáig már csak négy nap volt hátra. A törvényjavaslatból csakugyan nem lett semmi.

Többször felvetődött, hogy az obstrukciót erőszakos eszközökkel kellene letörni. Csakhogy ettől végső soron a kormánypártok is visszariadtak, mert úgy gondolták, esetleg még nagy szükség lehet rá, ha például áthidalhatatlan ellentét merülne fel a képviselőház és az uralkodó között. A magyar politikai élet ellentmondásaira jellemző, hogy nemcsak az ellenzéki, de a kormánypárti politikusok is elhitték, egy ilyen konfliktusban az obstrukció valóban védelmet nyújtott volna a parlamentnek a királyi hatalom túlsúlya ellen.

Amikor az 1896-os választások után a treuga deinek hirtelen vége szakadt, az "agyonbeszélés tudománya" tökéletes ellenzéki fegyverré csiszolódott. Az obstrukciónak nemcsak tudósai, de páratlan művészei is akadtak, akik sokszor hetekre meg tudták bénítani a parlament munkáját anélkül, hogy egyetlen ponton is megsértették volna a házszabályokat.

Nem jelentett különösebb újdonságot – az igazi mesterek nem is alkalmaztak ilyen olcsó fogásokat –, amikor valaki módosító javaslatában például az »indítványoz«

szót »javasol«-ra kívánta változtatni, majd név szerinti szavazást kért, ami eltartott másfél óráig, s mivel a ház a szabályok szerint nem ülésezhetett négy óránál hosszabban, három név szerinti szavazással "agyron lehetett ütni egy ülést". Az igazi mesterek ennél sokkal rafináltabb módszerekkel éltek. Órákig tudtak úgy szónokolni, hogy mondataik kerekérek voltak, hév is volt bennük, csak éppen nem mondtak semmit. Ha pedig elunták a szónoklást, húsz aláírással zárt ülést kértek, s ezen újabb órákig vitatkozhattak azon, vajon szükség van-e egyáltalán zárt ülésre.

Herczeg Ferenc, aki kormánypárti képviselőként maga is évtizedekig koptatta a "gótikus ház" padjait, az obstrukciót "nemzeti veszedelemnek" tartotta, hiszen "vele együtt olyan elvadult hang kapott lángra a politikában, hogy művelt ember a polgári élet semmiféle körében nem élt olyan izgalmak és lealázó veszedelmek közt, mint a magyar képviselőházban. Nemegyszer kétségeim támadtak az iránt, hogy tisztességes ember lehet-e egyáltalán tagja ennek a Háznak?"

A pénz ördöge

A Rendőri Lapok 1896. december 19-i számában rövid tudósítást olvashatunk az Osztrák–Magyar Államvasút-társaság egyik vezető hivatalnokáról, aki miután negyvenezer forintot kiemelt a társaság kasszájából, egyszerűen kereket oldott. A lap "Nyilvántartás" rovatában közli Dittrich Antal fényképét is – komoly, elegáns, minden gyanú fölött álló polgárembernek látszik. Dittrichet akkor már napok óta hiába kereste az olasz, az osztrák és a magyar rendőrség.

A hivatalnok 16 éve állt az Osztrák–Magyar Államvasutak szolgálatában. Négy éve helyezték át Bécsből Budapestre, ahol a társaság államosítása után külön egységet képező bánya-, huta- és uradalmi egység igazgatóságánál titkári teendőket látott el. (Az áthelyezés indokát nem ismerjük, valószínűleg jó munkájáért kapott magasabb beosztást itt Budapesten.) Nejevel és két kisebb fiával a terézvárosi Gyár utca 22. számú házában bérelt kisebb, de a nyomozók szerint "igen elegánsan berendezett" lakást. A lakásért évi 420 forintot fizetett.

A főkapitányságon a cég nevében Dreschler Béla kereskedelmi igazgató tett feljelentést. Szerinte Dittrich Antal teljes mértékben élvezte az igazgatóság bizalmát. Korábban készpénzzel nem foglalkozott, idén azonban, éppen feddhetetlensége miatt, rábízták a társaság által fizetendő adók kezelését. Így juthatott hozzá a kasszában őrzött nagyobb összeghez. Dittrich évi háromezer forintot keresett, ez akkor kiemelkedő fizetésnek számított. Ennek ellenére – legalábbis a társaság tudomása

szerint – szolid, polgári életmódot folytatott, nem kártyázott, nem lóversenyezett, nem voltak nőügyei, szóval "egész életmódja arányban állott társadalmi helyzetével".

Dittrich Antal 44 éves volt, római katolikus vallású. Hétköznaponként pontban 9 óra előtt 5 perccel indult hivatalába. Munkatársai szerint szorgalmasan, pontosan végezte feladatát. Sohasem kötekedett, nem hangoskodott. Délben otthon ebédelt, s utána visszatért munkájához. Nem dohányzott, munka után nem járt kávéházba sem, napi egy kávéját mindig a felesége készítette el. A ház lakói egybehangzóan állították, hogy este 8 után már szinte mindig otthon tartózkodott.

Azon a pénteki napon is rendes időben jött haza a hivatalból. És a szokásos időben tért nyugovóra. Szombaton fölkel, nyugodtan reggelizett, tejeskávét friss zsemelével, s közben, ahogy szokta, átolvasta az *Egyetértés* közgazdasági rovatát. Aztán öt perccel kilenc előtt fogta a kabátját, kalapját, s így szólt a nejéhez: "No, én akkor elmegyek. Lehet, hogy ma később jövök haza, mert mostanában sok a dolgom a hivatalban." És ezzel elment. Soha többé nem látták.

Hiába várták délben ebédre, s hiába vacsorára. Dittrichné először arra gondolt, hogy férje hivatalos ügyben megint vidékre utazott, ami az utóbbi időben gyakran megtörtént. Elmúlt a vasárnap, de a hivataloszolga nem hozott semmi üzenetet. Hétfő reggel azután az asszony elment a cég Dalszínház utcai székházába, hogy megtudakolja, hol a férje. Ám a kereskedelmi igazgató azzal fogadta: "Hát nincs otthon? Azt hittük, hogy Dittrich betegen fekszik az ágyában." Sikasztásra azonban még akkor sem gondolt senki. Az asszonynak azt tanácsolták, hogy menjen el a rendőrségre és jelentse férje eltűnését, hátha valami baj érte útközben.

Kedden délután – a kereskedelmi igazgató jelenlétében – törték föl Dittrich íróasztalát, amelyben két levelet találtak: az egyiket Dreschler igazgatónak, a másikat Dittrich idősebbik fiának címezték. Az elsőben ez állt: "Elismerem, hogy sikasztottam, de azt nem mondom meg, hogy mennyit." Fiához írt levelében pedig búcsút mondott a családnak, majd ezzel a talányos mondattal zárta levelét: "Tudtam én, hogy ennek így kell majd történnie." Egyéb magyarázattal nem szolgált.

De hát mi történt Dittrich Antallal? Törhette a fejét az ügyel megbízott Tóth rendőrnyomozó. Tettes van, indok nincs. Vajon egy szerény, pontos, megbízható tisztviselő egyszer csak miért engedett a csábításnak? Mert hogy csábítás történt, azt a fiatal nyomozó majdnem bizonyosra vette. Talán a "pénz ördöge" csavarta el Dittrich fejét? (Megfelelő bizonyítékok híján Tóth egyelőre kénytelen volt így nevezni a csábítót.) A tettes érte áldozta föl egy monarchiakorabeli hivatalnok legfőbb erényét, a szolid megbízhatóságot, amelyet pedig legalább olyan féltve kellett volna őrizzen, mint az eladósorba serdült, nem túlságosan gazdag leány a szüzességét.

Tóth nyomozó ekkor valószínűleg fölnevezett az asztala fölött függő képre. Igen, gondolta, a tettes tettével nemcsak megsértette a törvényt, de elárulta a hivatalnoki erény legfőbb őrét és megtestesítőjét, magát a királyt is. Hiszen azt mindenki tudta, az újságok is gyakran megírták, hogy őfelségének milyen örömet okozott, ha Bécs és Budapest között, kitekintve a robogó vonat ablakán, sorra fogadhatta az elsuhanó pofaszakállas alakok, az őt formázó, lelkiismeretes és megbízható állomásfőnökök tisztelgését. Ez legalább olyan kellemes és megnyugtató volt számára, mint mikor egy hosszú, szorgos munkával töltött nap után végignézhette az elintézett ügyek hosszában kettéhajtott, háromszínű zsinnyel átkötött aktacsomóin. Igaz – bizonytalanodott el ekkor okfejtésében a nyomozó –, az öreg király legkedvesebb időtöltésének viszont az számított, ha esténként "barátnőjével", Schratt Katalinnal, a Burg-színház művésznőjével pikézhetett.

Tóth még nőtlen volt, és semmiféle szörzetet nem viselt az arcán. Délben nem ment haza a tüzér hadnagy özvegyétől bérelt szerény lakásába, hanem a kapitánysággal szemben, egy kocsmában virslit és sört szokott ebédelni. Szerdán, ebéd után, engedve a testét átjáró kellemes bizsergésnek, azon gondolkodott, vajon a pénz ördöge hímnemű-e vagy nőnemű? Tóth úgy döntött, hogy inkább az utóbbi, s ezért délután javasolta főnökének, küldjenek telegrammot minden megyei főkapitánynak. Az üzenet nemcsak a tettes pontos személyleírását tartalmazta, hanem elrendelte, hogy haladéktalanul nyomozók járják sorra a nyilvánosházakat, s faggassanak ki minden leányt, nem látták-e arrafelé Dittrichet.

Tóth valószínűleg nem járt rossz nyomon, amikor csábító után szimatolt. Igaz, nincs tudomásunk arról, hogy valaha is elfogták volna a mesés összeget sikkasztó hivatalnokot – többen tudni vélték, hogy a pénzzel Amerikába vette útját –, a megoldás azonban, úgy véljük, végső soron az érzékek mélyén rejtőzött. Később jó néhány, a századfordulón játszódó irodalmi műben, de a korszakkal foglalkozó lélektani tanulmányban is, olyan alakokról – becsületben megöszült tanárokról, hivatalnokokról, katonatisztekről – olvashatunk, akik egy szép napon – látszólag teljesen érthetetlenül – odahagyták családjukat, hivatalukat, egyszóval mindenüket, s frivol kalandok nyomába szegődtek. Talán minél szigorúbban, fegyelmezettebben, szabályosabban élt valaki, minél inkább egész életében azon igyekezett, hogy kézben tartsa a sorsát, annál ellenállhatatlanabban vonzotta a könnyed, a ledér, a botrányosan kiszámíthatatlan.

Pedofil pénzügyér

1896 december elején Rauch Júlia 19 éves hajadon – valószínűleg ügyvéd ismerőse tanácsára – azzal a panasszal fordult a budapesti bírósághoz, hogy gazdasszonya évek óta "rossz életre csábítja". A bíróság helyt adott a panasznak, s csábítás gyanújával vádat emelt egy közelebbről meg nem nevezett, előkelő, vagyonos családból származó, korosabb hölgy ellen, akinek nevét – nyilván tapintatból – nem hozták nyilvánosságra. Az újságok csak annyi árultak el róla, hogy Balogh János nyugalmazott pénzügyi titkár felesége.

A zárt tárgyaláson először a csábítással vádolt idős hölgyet hallgatták ki. Az elnök mindenekelőtt arra volt kíváncsi, hogy a vádlott hogyan ismerkedett meg Rauch Júliával. (A sértett nevét többször is megemlítték a bíróság előtt, vele szemben, úgy látszik, mellőzték a tapintatot.)

Vádlott: – Még 1889-ben történt, hogy Nagyváradon, a piacon egy vajjas asszonnal találkoztam, aki egy csinos leánykát vezetett a karján. A gyermek igen megtetszett, s miután az asszony hajlandó volt átengedni nekem, én magamhoz vettem.

Elnök: – Hány évesnek látszott a gyermek? És a vajjas asszony az anyja volt-e?

Vádlott: – A gyermek 12-13 éves lehetett, szülei korán elhaltak. A vajjas asszony valami rokona volt Júliának, s könyörületből tartotta. Mígnem rájött, hogy a leányt érdemtelenül részesítette jótéteményben.

Elnök: – Ezt honnan veszi?

Vádlott: – Nálam is nagyon rosszul viselte magát, pedig úgy bántam vele, mint saját gyermekemmel. Rongyokba jött hozzám, s én fényesen kiöltöztettem.

Elnök: – Annyira fényesen kiöltöztette, hogy a férje szerelmével kezdte üldözni a lányt. Ezt nem vette észre?

Vádlott: – Nem, ezt nem észleltem soha. Júlia természetét ismerve talán inkább fordítva lehetett!

Elnök: – Az igaz, hogy a férje néha hónapokra elutazott Júliával?

Vádlott: – Férjem ez idő tájt gyakran szenvedett influenzában, ezért a fővárosba jött gyógykezeltetni magát, a leányt pedig mint ápolónőt hozta magával.

Elnök: – Hát az igaz, hogy amikor a férje meguntta Júlia »ápolónői szolgálatait«, ön a leányt eladta egy debreceni nyilvánosház tulajdonosának hatvan forintért?

Vádlott: – Én nem adtam el, hiszen, mint azt a bíró úr is bizonyára tudja, vagyonos asszony vagyok, akinek nincsen szüksége pénzre.

A vádlott után a sértett kihallgatása következett. Rauch Júlia elmondta a bíróság előtt, hogy sem szüleit, sem rokonait nem ismerte, hanem édesapjának egy

barátja, bizonyos Braun János nevelte 12 éves koráig, amikor is Balogné megvásárolta őt a nagyváradia piacon.

Elnök: – Mit gondol, mi célja volt magával az asszonynak?

Tanú: – Balogné férje nagyon sok pénzt pazarolt el házon kívül hölgyekre. Az asszony, hogy a további tékozlásnak elejét vegye, elhatározta, olyan nőt fog otthon tartani, aki leköti férje szerelmét. Terve sikerült is, mert Balognak megtetszettem, folytonosan üldözött, s végül a bűnbe csábított.

Elnök: – Azt szeretném tudni, hogy kitől tanulta az ilyen kifejezéseket, mint "bűnre csábított".

Tanú: – Nem tanított erre engemet senki, de azt a szentírásból is tudni lehet, hogy a paráználkodás: bűn.

Elnök: – Jól van, jól van! Hány éves is volt maga akkor, amikor Balogh először »bűnbe csábította«?

Tanú: – Még nem töltöttem be a tizennegyedik évemet.

Elnök: – És miért nem próbálta otthagyni Baloghékat?

Tanú: – Én menekültem volna a háztól, de nem volt senkim, akitől segítséget kérhettem volna. Balogh pedig mindenüvé magával vitt, mert attól tartott, hogy megszököm. Két hónapig Pesten tartózkodtunk, négy hétig meg Bécsben.

Elnök: – Hol laktak?

Tanú: – Különböző szállodákban.

Elnök: – Senki sem kérdezte meg Baloghtól, hogy mit keres maga mellette.

Tanú: – Mindenkinek azt mondta, hogy én ápolom.

A továbbiakban az elnök arra a kérdésre kereste a választ, hogy Balogh végül miért hagyta el feleségét és »ápolónőjét«. Rauch Júlia erre nem tudott válaszolni, azt azonban még fontosnak tartotta, hogy a törvényszék előtt is elmondja: egy alkalommal Balogné meglátogatta őket, de hiába panaszkodott neki, mire kényszeríti őt Balogh, az asszony csak mosolygott.

Elnök: – Később, amikor Balogh otthagya magukat, akkor maga mit csinált?

Tanú: – Balogné arra kényszerített, hogy kávéházakba menjek és ott pénzt keressék.

Balogné (közbekiált): – Ez nem igaz!

Tanú: – Nem-e? Talán az sem igaz, hogy maga mutatott be mindenféle úriembereknek, s kioktatott, hogyan teljesítem különleges kéréseiket?

Az elnök, attól tartva, hogy a két asszony kapcsolatuk újabb részleteivel hozakodik elő, ingerülten közbeavatkozott: – Ne vitatkozzanak itt! Tanú azt mondja meg inkább, hogyan került abba a debreceni nyilvánosházba.

Tanú: – Balogné vitt Debrecenbe, s mintegy fél óráig alkudozott a tulajdonosnővel, mire megegyeztek, hogy 60 forintért elad engem. Igaz, ha nem tudtak volna megegyezni, én akkor is otthagynom Balognét, mert így legalább a magam ura lehetek.

Elnök: – Balogh mit sem tudott erről?

Tanú: – Csak később értesült az asszony kufárkodásáról. Akkor leutazott hozzám, s azt mondta, még mindig szeret, s menjek el vele. Ezt én megtagadtam, s kértem, hagyjon békén. Mire ő elment a kapitányságra és bejelentette, hogy én, a nevelt lánya, nem vagyok hajlandó házába visszatérni.

Végül a nyugalmazott pénzügyi tanácsost hallgatták ki, aki – legalábbis a Rendőri Lapok tudósítója szerint – olyan cinikus magatartást tanúsított a bíróság előtt, hogy az elnöknek többször is rá kellett szólnia.

Elnök: – Adjon hálát az istennek, hogy csak mint tanú szerepel ebben az ügyben! (Az a per leírásából nem világos, ha Rauch Júlia, mikor Balogh "megrontotta", még nem töltötte be a tizennegyedik életévét, akkor megrontóját miért nem állították bíróság elé.)

Balogh: – Hát istenem, szeretem a gyerekeket! Ha a bíró úr a lelkembe látna, bizonyára irigykedne. Mindenki csak irigykedik, mert én azt csinálom, amihez kedvem van.

Elnök: – Hallgasson! Nem vagyok kíváncsi sem magára, sem a sötét lelkére.

A törvényszék még aznap határozatot hozott: Balognét fölmentette a vád alól. Rauch Júlia ugyanis "nem volt törvényesen adoptált leánya, márpedig a törvény csak azt üldözi, aki gyermekét, gyám- vagy nevelt leányát bírja rossz életre".

Vay Sarolta-Sándor

Furcsa história ez, zezugos, akár egy pesti mulató helyszínrajza, frivol, mulattató és megható, mint egy századvégi bulvár darab a Magyar Színház vagy a Burgtheater színpadán. A szálak a bukott forradalomig vezetnek, az érzelmek túlsordulnak, a jelmezek felcserélhetők. Gárdonyi írta A bor című darabjának egri bemutatója után: "Láttam szőke, beretvált arcú cigányokat, lakkipős parasztasszonyokat, derékig érő hajú, kebles Jancsit..."

Most már minden megtörténhet? Vay Lászlónak, Bem tábornok egykori szárnysegédjének, a daliás honvéd őrnagynak, a gyóni kastély urának és Beniczky Saroltának, a kíméletlen Habsburg-ellenességéről híres Beniczky család leszármazottjának a várva várt fiú helyett leánygyermek született. Csakhogy a forradalom egykori hőse nem törődött bele a sors eme kegyetlen tréfájába, s

elhatározta, hogy leányából, Saroltából fiút nevel. Ennek érdekében föl is fogadta nevelőnek Kászonyi Dánielt, aki Kossuth titkos utasításaival érkezett Londonból. A forradalom újraindításából azonban nem lett semmi, viszont Kászonyi a kis Saroltát megtanította a betűvetésre. És még valamire.

Kászonyi Dánielnek két szenvedélye volt: az egyik a magyar szabadság, a másik egy reménytelen szerelem. Ötven éves korában utóbbi váratlanul beteljesedett: szerelmének tárgya egyszer csak az ölébe hullott (igaz kissé már fonnyadtan, öregén és betegen). A hajdani forradalmár azonban így is tudta mi a kötelessége: magához vette egykori szerelmét, kit a gaz férj csúful elhagyott. (Még a négy gyermek sem jelenthetett akadályt.) Ilyen egy igazi férfi! Kászonyi ezt a példát nyújtotta át a kis Saroltának. Emellett megtanította őt vívni és lovagolni.

A történet akkor vett igazán váratlan fordulatot, amikor Beniczky Sarolta, akiről feljegyezték, hogy betegesen irtózott a holdfénytől, s emiatt gyakran voltak hisztériás rohamai, második gyermekként fiút szült. Vay László azonban nem jött zavarba. Nem is változtatta meg elsőszülöttjével kapcsolatos terveit, ám, hogy a családon belül föl ne boruljon a nemek egyensúlya, elhatározta, fiát szoknyába bújtatja. Vay Péter később – szerencsére – az "öltözékéhez illő" papi pályát választott. Nővére, Sarolta írta róla: "minden bűnökért imádkozik már a szép szőke misszionárius".

Vay Sarolta tizenhat éves és már fiúnak vallja magát, amikor anyai nagyanyja, aki viszont "a maga testi valójában" ismerte unokáját, egy drezdai leányintézetbe iratja. Csakhogy Sarolta (Sándor?), talán hogy férfiasságának csalhatatlan bizonyítékát adja, az intézetből megszöktet egy "nefelejcs-szemű, aranyszőke, ifjú misst". Kászonyi Dániel ("Dani papa") a harmadik vasútállomáson éri utol a boldog párt, s neveltjét – immár bizonyítottan férfiként – haladéktalanul hazaviszi Gyónra.

Sándor (Sarolta?) nyelveket tanul, sokat olvas és maga is megpróbálkozik az írással. Sokat iszik, gyakran részeg, erős, fekete szivarokat szív, s előszeretettel látogatja a vidéki nyilvánosházakat. A lányok imádják az aprótermetű gavallért. Amikor egyszer valami rokon azt kérdezi tőle, nő léte miatt hord férfi ruhát, Sarolta-Sándor így válaszol: "Ennek egyszerű az oka. Férfi vagyok, az akarok lenni, és ezt nekem senki sem tilthatja meg!" Szívesen forgolódik a vidéki színházak körül, Egerben például a szép Hegyesi Marinak csapja a szelet, s mint arról a helyi sajtó beszámol, nem is eredménytelenül. Ez idő tájt jelennek meg első versei – Vay Sándor néven – a Képes Családi Lapokban, a Petőfi Társaság kiadványában.

Mindenütt ott van, ahol történik valami. A tisztaeszlári per idején Nyíregyházára utazik (Szabolcsban és a Nyírségben van a Vay család ősi birtoka), de csak ritkán látható a vármegyeházán, az újságírók padsorában. Ezúttal Eszéki Emmának, a helybéli

törvényszéki bíró leányának, a színház tehetséges, bár már nem egészen fiatal színésznőjének udvarol. Nem is várja meg az ítélethozatalt, hanem egyik éjszaka, előadás után megszőkteti a primadonnát. Pesten összeházasodnak, s a Lipót utca 52. sz. alatt lakást bérelnek. Három évig élnek együtt, Eszéki Emma örökre lemond miatta a színpadról.

Sarolta-Sándor néhány év múlva a Wörthi-tónál megismerkedik a klagenfurti erdőfelügyelő kissé csúnyácska, lángolóan vörös hajú lányával, Marival, akit hamarosan feleségül is vesz. Apósától egy sohasem volt kiadó titkári állására nyolcszáz forint kauciót kér. Amikor azonban kiderül, hogy a reménybeli hivatal nem is létezik, a becsapott após följelenti Sándort, mire a rendőrség letartóztatja, s a vizsgálati fogságban a fogolytársak és a fegyőrök megbizonyosodhatnak, hogy Sándor valójában nő. Mari, a feleség azonban nem panaszkodik férjére; egy levelében azt írja: "Nem szeretek többé idegen gyermekeket (ti. mielőtt férjhez ment, tanítónő volt a foglalkozása), de ha Sanyival volna gyermekem, ezt imádnám."

Vay Sarolta-Sándort Budapest leghíresebb védőügyvédje, Hets Ödön veszi pártfogásába, s hamarosan ki is szabadítja a börtönből. Az ügyvédi költséget Sándor korábbi felesége, Eszéki Emma fedezi. Az orvosi szakvéleményt Krafft-Ebing, a híres pszichológus adja; szerinte a vizsgált személy esete "patológikus". Sarolta-Sándor a bíróság előtt arra hivatkozik, hogy "minden lépését a szeretet vezette, s aligha követhetett el bűnt, hiszen ez az isteni tanításának is az alapja". Felmentik.

Elhatározza, ezután már csak az irodalomnak él. Sorra jelennek meg novellái, meséi. Az "úri közönség" szinte falja a könyveit. Népszerűségét csak fokozza furcsa megjelenése: a 153 centis termet, a széles, vénlányos arc, a vastag szivar, a zord káromkodások, a kockás zsakett és az érett asszonyra valló formák... Hiába azonban a nagy népszerűség, Sándor-Sarolta nem elégedett a "magyar literatúra anyagi javadalmazásával". Ezért egy időre elutazik Fiuméba, ahol kávéimport-ügynökséget nyit. Valami üzleti ügyben éppen Zürichben időz, amikor kitör az első világháború. Négy évig hiába próbálkozik, nem tud hazatérni. Közben tüdőgyulladást kap, a luganói szanatóriumba viszik. Itt éri a halál 1918. május 23-án. Hogy hol nyugszik a teste, nem tudjuk.

Az utolsó parancsnok

Ha a korabeli újságokat lapozgatjuk, a "reporterképeken" néha különös figurák tűnnek föl; mintha szánalomból (viccből?) egyenruhába bújtatták volna őket. Elvadult szakáll, kopott posztómente, hosszúszerű pipa és göcsörtös bot. Ők az egykori hősök, a negyvennyolcas honvédek. Hetven-nyolcvan éves öregemberek, akikről az ezredéves ünnep mámorában égő kor egyszerűen elfeledkezett. Akiknek fejében, mikor a

komáromi várfalokról elhangzott az utolsó ágyúdörgés, megállt az idő. Akik azóta, immár örökre, álomban élnek. És vaksüketen is minden reggel ágyúdörgésre ébrednek: Itt vannak, visszajöttek...

Rákóczi, Rózsa Sándor, Kossuth, Klapka, Bem apó, és Petőfi kortársai ők. Bujdosó kurucok, negyvennyolcas honvédek: drótostótok, trafikosok, verklisek, mind megannyi regényes, délibábos hős. Mert regényesség és színpadiasság kellett hozzá, hogy a névtelen, nikotintól sárgaszakállú öregek túléljék a reménytelenség korát. Utánuk már prózai idők következtek. Velük véget ért a nemzetiszínű történelem, elhalt a görögtüzek ropogása.

"Nagy idők tanúi", ahogy a népszerű "béhá" (Budapesti Hírlap) írta róluk. Ott éltek a Soroksári út végén, a Honvédmenházban. Mennyire jellemző a kor ellentmondásaira, hogy a házat Ferenc József, "az aradi gyilkos" építtette azokból az aranyakból, amelyeket magyar királlyá koronázása alkalmából kapott a magyar nemzettől.

A Honvédmenház vezetője öreg Krúdy Kálmán, az író nagyapja volt. Igaz, csak azután, hogy az Üllői úton, mikor meglátott egy szép, fiatal nőt, leugrott a villamoskocsiról, s kifecamította a bokáját. Így aztán naphosszat a menház kertjében, egy karosszékekben üldögélt, s mivel a szép nők egy időre elérhetetlen álmokként szertefoszlottak, minden idejét az öreg honvédek ügyeinek szentelhette. Ezért aztán kinevezték parancsnoknak.

Krúdy Gyula ez idő tájt maga is az otthon vendégszeretét élvezte. "Én katonás nevelés szempontjából tartózkodtam akkoriban a nagyatyám oldalán – írja Az utolsó parancsnok című novellájában. – Szüleim ugyanis úgy gondolkodtak, hogy ha az öregúr, mármint nagyatyám, ráncba tud szedni nyolcvan-, kilencven- meg százestendős hadfikat, akik mindig azzal dicsekedtek, hány csatában, hány ellenséget vágta le, majd csak megbirkózik az én betyárosodó erkölcsimmal is."

Az öreg Krúdy első dolga az volt, hogy átnézte a menhely lakóinak névsorát, netán nem jutott-e be valaki hamis papírokkal. Mindig többen jelentkeztek ugyanis, mint ahány hely volt. A parancsnok csupán Gracza Györgynek, a Budapest című lap szerkesztőjének és az 1848-49-es szabadságharc fáradhatatlan kutatójának ajánlását fogadta el hitelesnek. Gracza néha elkísért egy-egy öreg harcost a menházba, s ilyenkor mindig serényebb irodalmi munkálkodásra serkentette a parancsnokot.

– Hagyja el, öcsém – mondta akkor öreg Krúdy –, a kolozsvári Kuskó Pista, az ottani 1848-49-i lapok szerkesztője is mindig kéziratokért nyaggat... – De azért bokarándulása idején csak több újságcikket írt emlékeiből a Budapestbe.

A Budapesti Hírlap a "nagy idők tanúinak" gyűjtést szervezett: levágott szivarvégeket lehetett beküldeni a szerkesztőségbe. Amikor összegyűlt egy nagyobb adag, a szerkesztőség értesítette a menhelyet, s a parancsnok két segédtszjtét küldte el a dobozokért: – Aztán csak méltósággal, fiúk, ahogy egy katonához illik! – figyelmeztette őket öreg Krúdy szigorúan. A szivarvégeket, amelyeket a m. kir. dohánygyárban enyvvel ragasztottak össze, a menház udvarán nagy üstben kifőzték, megszáritották, s így pipálták el a honvédek. Csakhogy az enyvvel együtt elment annak az ereje is. Ezért aztán öreg Krúdy, aki nikotin nélkül nemigen szerette a dohányt, egy alkalommal, mikor megint éppen szivarvégeket főztek az udvaron, arra gondolt, van öneki egy hajós ismerőse Pesten, aki finom török dohányt szokott olcsón csempészni a Vaskapun át... A szivarvégeket azért elhozták azután is, nehogy megsértődjenek a "béhá"-ban.

Egy alkalommal az öreg parancsnok bizonyos Muraközi Ádám nevű adjutánsa (akivel az író, saját bevallása szerint, sohasem találkozott), levelet intézett Fejérváry Géza hadügyminiszterhez, amelyben arra kérte, járuljon hozzá, hogy az öreg honvédek az otthonban oldalfegyvert viselhessenek. A kérvény alá az intézet minden lakója aláakanyarította a nevét. Fejérváry Géza – állítólag – azt válaszolta, szó sem lehet róla, hiszen amúgy is eleget verekednek a botjaikkal lakodalmakon és búcsúkon. Máskor ugyanez az adjutáns arra kérte a minisztert, hogy a fegyelem fenntartása végett engedje meg a menházban a régi katonai botbüntetés alkalmazását, vagy a még régebbi kalodarendszer bevezetését.

Amikor az otthon lakói egy újabb levelükben arról panaszkodtak, hogy a katonaszakácsok nem tudnak a kedvükre főzni, s ezért fiatal szakácsnők munkába állítását szorgalmazzák, a honvédelmi miniszter megsokallta az öreg vitézek kérelmeit és magához rendelte parancsnokukat. – Azon csodálkozom – mondta a miniszter –, hogy minden legénye milyen pompásan le tudja írni a nevét. Katonáéknál ez nem szokásos. Öreg Krúdy erre azt válaszolta, hogy igen, tanfolyamba veszi őket, mert a sors kiszámíthatatlan, s hátha valamelyik öreg honvédnek eszébe jut végrendelkezni.

– Ez eddig rendben is lenne – szötte tovább a szót a miniszter –, de azt még különösebbnek tartom, hogy maguk a bűnösök kérik megbüntetésüket.

– Pedig ez is nagyon érthető – replikázott a parancsnok –, Muraközi, ez a kiváló segédtszjt, felébresztette bennük a lelkiismeret-furdalást, s ezért kérik a bűnösök megbüntetésüket.

Így évődött a két régi katona, ám Fejérváry hirtelen hangot váltott. – Meg azt is hallom – mondta –, hogy ez a Muraközi, ez a szent ember, káromkodni is tanítja a

legényeket. És nem csak a szenteket, de Ferenc József személyét sem kíméli. Hát azt üzenem neki, hogy fogja be a száját!

– Igen, hiába ellenőrzöm szigorúan az ajánlásokat, mégis sok közöttünk a spion – válaszolta öreg Krúdy talányosan, s keményen a miniszter szeme közé nézett.

Fejérváry most már dühös volt.

– Küldje a segédtisztjét penzióba, parancsnok úr!

– Bizony, magam is azt gondolom, hogy elég volt már a katonáskodásból – mondta akkor a parancsnok, és nyomban átadta lemondó levelét a miniszternek.

"Így aztán sohasem derült ki – írja Krúdy –, hogy voltaképpen ki is volt az a rejtélyes Muraközi, aki késő vénségére sem fért a bőrébe. A parancsnok és segédtisztje nélkül maradt öreg honvédeknek aztán valóban egy asszony lett a gondozójuk, ápolójuk, szakácsnőjük. Igaz, már nem fiatal, az asszonyság már Branyiszkónál is megmutatta, hogy ismeri a honvédek gusztusát." Az erőskezű Fejérváryt pedig – érdemei elismeréseként – Ferenc József később a darabont-kormány miniszterelnökévé nevezte ki.

Fiume

"Ha végiglapozzuk Magyarország történetét, a magyar vezérek, a magyar királyok és a magyar nemzet vezérférfiai államalkotó törekvéseinek egyik vezérfonalaként látjuk azt az irányzatot, hogy a magyar állam területe a tengert érje... Fiume Magyarország tengeri kapuja." Batthyány Tivadar, a város országgyűlési képviselője, az ezredéves kiállítás közlekedési csoportjának alelnöke, az Adria Gőzhajózási Társaság kormánybiztosa a többi között e sorokkal vezette be a "Fiume és a magyar-horvát tengerpart" című monográfiát.

Fiume: a szárazföldi ember számára ablakot nyitott a tengerre, egyszerre volt álom és varázslat. Fiume: az Adriát szelő magyar hajók titokzatos morzejelei az éterben. A hófehér, arany váll-lapos, tengerésztiszt egyenruhát és a jachtok dagadó vitorláit, a kikötők sós, kátrány és halszagú levegőjét, a kávérakományok gőzölgő illatát, a parton száradó hálókön, s a mólóknál rakodó hajók kötélzetén fuvolázó szél hangját jelentette. Gyors meggazdagodást ígért, s innen indultak Amerikába, az álmok földjére a nagy óceánjáró hajók. Fiuméről utcát és kávéházat neveztek el Budapesten, és szállodát az Alföld szélén, Békéscsabán. Csehországból, Lengyelországból, Magyarországról Fiuméig futott a déli vasút, itt szálltak ki reggelenként a mahagóni-vörösréz hálókocsikból a kábult nászutasok, s itt rakták hajóra éjszakánként a nyikorgó daruk a szárazföld terményeit: a gabonát, a cukrot és a fát.

Fiume a Fiumara folyóról kapta a nevét. Már föníciai hajósok is megfordultak itt. A kikötőt Mária Terézia kapcsolta először Magyarországhoz, ezért 1867 után,

amikor Fiume újra magyar fennhatóság alá került, a nagy mólót róla nevezték el. Ausztria inkább Trieszt, Magyarország pedig Fiume fejlesztését szorgalmazta. Fiume forgalma a kiegyezést követő húsz évben különösen látványosan fejlődött. Míg az 1870-es években 300-400 hajó fordult meg kikötőiben, 1896-ban már több mint 4200. A forgalom emelkedését jelzi, hogy 1868-ban az évi behozatal és kivitel nem érte el a tíz millió forintot, 1895-ben a kivitel értéke már 70 millió, a behozatalé 60 millió forint volt.

1882-ben alakult meg az Adria Gőzhajózási Társaság. Első hajója, a Szapáry az év elején indult útjára. Ezt követte a Stefanie, a Tisza, a Jókai. Egy évtizeddel később, 1895-ben 64 hajóból állott az Adria Rt. flottája. A város kereskedelmének gyors fejlődését jelzi, hogy jelentős pénzintézetek települtek a kikötő közelébe. Sőt az is előfordult, hogy egyes nagy cégek Triesztből Fiuméba tették át székhelyüket. Ennek köszönhetően a szokásos árucikkeken kívül újak is megjelentek a piacon. Közülük talán a legfontosabb volt a kőolaj, a rizs, a gyanta, a foszfát, a juta, a tengeri só, a nyersvas, a déligyümölcs és a kávé. (Az utóbbit régen csak Triesztben lehetett beszerezni, s hogy a kávé megjelent a fiumei piacon is, azt jelentette, végképpen megtört a vetélytárs egyeduralkodása.)

Fiume volt a varázsszó, amikor a magyar csapatok – az ellenzék heves tiltakozása ellenére – megszállták Boszniát és Hercegovinát. A hivatalos álláspont szerint ugyanis a katonai akciót "stratégiai okok" indokolták: a honi védelem csak így tudta garantálni a forrongó Balkánon tengeri kijáratunk biztonságát. Fiumét, a várost a millennium idején Batthyány Lajos gróf személyében magyar kormányzó irányította. (A megye viszont horvát közigazgatás alatt állott.) Az új kormányzósági palotát Hauszmann Alajos tervei alapján 1893-tól 1895-ig építették. Az idő tájt sokat emlegették 180 négyzetméter alapterületű tánctermet, melyet csiszolt márványlapok és velencei tükrök borítottak. Itt tartották a híres fiumei farsangi bálakat. Körben a falakon a egykori kormányzók arcképeit állították ki.

Az 1891-es népszámlálás adatai szerint a város lakóinak többsége (44,1 százalék) olasz, 36,6 százalék horvát, 9,4 százalék szlovén, 5 százalék német, és 3,6 százalék magyar. A régi fiumeiek azt tartották magukról, hogy ősök egy szláv törzsből származtak, s csak Velence fennhatósága alatt tértek át az olasz nyelvre. Egy 1896-ban készült tanulmányban olvashatjuk, hogy a fiumeiek nyelvén az olasz és a horvát elem keveredik. A szerző megemlíti egy esetet, amikor a törvényszéki tárgyaláson a bíró megkérdezi a vádlottat, hogyan akar vallani, olaszul-e vagy horvátul, ő pedig a következőket válaszolja: "Fiumében születtem, uram, fiumei tengerész vagyok, ezért kérem, hogy ezen a nyelven tegye fel a kérdéseit!" A tanulmány szerzője, aki láthatóan

jól ismeri a városban élő különféle népcsoportokat, az esethez még hozzáfűzi: "a tengerész nemcsak »fiumei« nyelven, de olaszul és horvátul is tökéletesen beszélt, hiszen mint minden kikötővárosban, itt is nagyon sokféle nép, nyelv és szokás keveredik egymással".

Fiume egyik legfőbb nevezetessége, s egyben jólétének alapja: a piac. Nem is egy van belőle, hanem egész összefüggő rendszer alakult ki a Dóm tér körül. Az innen szétfutó utcák kis terekbe torkollnak, s ezeknek már a nevük is jelzi, milyen portékát kínálnak ott. (Például a Piazza dei frutti-n a zöldség- és gyümölcsárusok ütötték föl a tanyájukat.) Nevezetes hely a Haditengerészeti Akadémia is, ami a "Corsia Deák" fasorai alatt található. Ez az Osztrák–Magyar Monarchia egyetlen ilyen intézménye. Az akadémia parkjában fölállítottak egy forgatható ágyúüteget és egy teljesen felszerelt hajófedélzetet. Gyakran ácsorognak itt a kerítés előtt a tengerről álmodozó fehércipős fiumei gyerekek és a leendő tengerésztisztekről álmodozó "matrózblúzos" leányok. A Corsia Deákról fölvezető mellékutcákban, a többnyire babérral, magnóliával, fügefával beültetett nagy kertekben, az előkelő fiumeiak és az ideiglenesen idetelepült magyar főhivatalnokok zsalugáteres villái bújnak meg.

Az 1890-es években épült a város határában a rizshántoló, a keményítőgyár és a kőolaj-finomító. Itt található a haditengerészet "torpedógyára", amelynek saját kikötője is van. A hajógyár, amelyet egy óriási, 80 méter széles és 100 méter hosszú csúsztatóval láttak el, "már egészen Fiume és egyúttal Magyarország határszélén áll".

Fiume millenniumi krónikájához tartozik még, hogy az ünnep tiszteletére adták át a Mária Terézia mólón az új nagy teljesítményű "fénytornyot", amely már sok mérföldre előre jelzi a hajósoknak, Fiume nemzetközi kikötője következik.

Blaha Lujza füredi napjai

A "nemzet csalogánya" éppen a millennium évében, dicsőségének tetőpontján jelentette be, hogy visszavonul. Összeszámolta, harminchárom esztendő alatt mintegy háromezerszer lépett színpadra, és mindig páratlan sikerrel. Most azonban már ott vannak a nyomában az új primadonnák: Pálmay Ilka, Hegyi Aranka, Fedák Sári... Nem tudni, kitől származott az ötlet, de zseniális volt: Blaha Lujza induljon országos millenniumi búcsú körútra. Mindenütt óriási lelkesedéssel fogadták (diadalmenet, fáklyás felvonulás, kocsiból kifogott lovak stb.). A "visszavonuló turné" majdnem egész éven át tartott, s a végén pályatársak, barátok, művészek, politikusok könyörgő leveleket tettek közzé a sajtóban: nem, a nemzet csalogánya nem hagyhatja el nemzetét. Egyelőre nem is hagyta.

Igaz, néha "visszavonult", de nem örökre, csak néhány hétre, s nem is a világ végére, csupán balatonfüredi magányába. (A Balatonfüreden töltött időt legalább olyan pontosan számon tartotta, mint színpadi esztendeinek számát.) Naplójában külön fejezetet szentelt "e bűbajos helynek". Az első néhány esztendőben nyaranként az Erzsébet Szállodában bérelt szobát, később – Jókaihoz és Laborfalvi Rózához hasonlóan – saját házat vásárolt. Megkedvelte a vitorlázást is, s amikor lehetősége nyílt rá, megvette Hertelendy Lajos "Olyan nincs" nevű vitorlás jachtját.

A művész nő naplójában leírja, hogyan teltek füredi napjai. Reggel fél hatkor kelt, s háromnegyed nyolcig a Balaton parton sétált. Legtöbbször egyedül, mert ilyenkor nem szerette, ha csatlakoztak hozzá, csupán dr. Engel Gyula fűrdőorvos társaságának örült maradéktalanul. Aztán következett a reggeli. Ilyenkor otthon megbeszélték a déli és az esti menüt. Délelőtt fürdés, majd séta a kikötőbe; kétségtelen, hogy ez volt a nap fénypontja. Mindenkit nagyon izgatott ugyanis, vajon kik érkeznek az aznapi hajóval. Azután ebéd, pihenés és újból séta a fenyvesben. Ha szép volt az idő, a család állandó fiákeresével átkocsizott Tihanyba. Esténként néha elment a füredi színházba, sőt, évenként egyszer-kétszer föl is lépett itt. Színház után vacsora a szabadban, fél tízkor pedig – "ritkán később!" – pihenőre tért.

Egy vitorlás kalandjáról részletesen is beszámol. Abban az évben Propper János, a nagyváradi Kereskedelmi Akadémia igazgatója, a "Búvár" nevű hajó kapitánya három napos túrára invitálta a nemzet csalogányát. Az "Olyan nincs" és a "Búvár" szép időben indult Füredről, a személyzet mindjárt föl is húzta az árnyéktartó sátorponyvát.

"Szükséget semmiben sem szenvedtünk – írja a művész nő –, a jégtartóban mindig volt behűtött üdítő ital, a kiskamrában kétszersült, konzerv és hasonlók. A Balaton csendes volt, a reggeli szél mindinkább gyengült. Amikor a Tihany-félsziget alá értünk, nem messze a révházhoz, a szél teljesen leállt. A révészek odakiáltottak hozzánk: ne siessenek olyan nagyon! Mi ezt gúnyolódásnak vettük, de alig hangzott el figyelmeztetésük, a tihanyi hegyek fölé sötét porfelhő emelkedett. Hátratekintettünk, Propperék körülbelül két kilométerre mögöttünk hajóztak. Matrózaink éppen azon igyekeztek, hogy a nagyvitorlákat kisebb viharvitorlákra cseréljék. de csak hármat tudtak lebocsátani, kettő még fent maradt, mikor a vihar hozzánk ért, és elkapta jachtunkat."

Aki került már vitorlással viharba Tihany alatt, az tudja, hogy itt még kiszámíthatatlanabb az amúgy is szeszélyes Balaton. A "kavart szelek" alól jobb minél előbb elvitorlázni. Ilyenkor két (rossz) lehetőség közül választhat a hajós: vagy széllel szemben Füred, vagy hátszéllel Siófok felé igyekszik. Mindkét megoldásnak megvan a

maga veszélye: nagy szélben, másfél méteres hullámokkal szemben "cirkálva" igen nehéz "betalálni" a füredi kikötőbe, hátszéllel vitorlázva viszont könnyen a déli parthoz verődik a mélyjáratú, tökesúlyos hajó. Lajos, az "Olyan nincs" kormányosa a füredi kikötő felé tartott volna, Blaha Lujza férje azonban inkább a déli partot választotta.

"Én lementem a kajütbe, Sáríka leányom velem. Lajos fogta a kormányt, s meredten nézett előre. Férjem a hajó orrán kötelekbe kapaszkodva figyelte a hullámokat. (Ha a hullám megtörik, ott általában homokzátony van.) Mariska nővérem lekötötte kalapját és Lajosnak segédkezett, utasításai szerint majd az egyik, majd a másik kötelet igazgatta. Dusi az árboc tövében állt, s amikor egy-egy nagyobb hullám hajónkat féloldalra fektette, karjával akarta az eldőlést akadályozni; bőrén másnap tenyér nagyságú kék foltok keletkeztek. Hogy milyen nagy veszélyben forogtunk, az bizonyítja, hogy a füredi Jacht Klub verandájáról távcsővel figyelemmel kísérték hajónkat, s amikor az »Olyan nincs« egy időre eltűnt a szemük elől, úgy hogy azt hitték, hajótörést szenvedtünk, akkor kiküldték megsegítésünkre a nagy »Eleonóra« jachtot, nyolc matrózzal."

Végülis a vitorlaskaland "komikusan fejeződött be", írja Blaha Lujza a naplóban. Ahogy Siófok alá értek, s a kormányos a hajót a móló felé fordította, valószínűleg túl nagy lendületet vehettek, mert nekikoccantak a mólónak. A művésznő erre felrohant a kajútból, s a vízbe vetette magát. "Hála Istennek, az ugrás baj nélkül történt; ezt látva Mariska, Dusi, Sári sorban követték példámat. (A parton akkor már többen is figyelték az egymás után sikoltozva vízbe ugráló hölgyeket.) Minderre persze már semmi szükség nem volt, mert túl voltunk a veszélyen, de hát nagyon is éreztük a vágyat: végre szárazföldre jutni. Elmondhattuk Kolumbusszal Siófoknál: föld, föld, föld!"

A visszautat Füredre a biztonságosabb "Baross" gőzössel tették meg, az "Olyan nincs"-et kötélvégre fogták. A "Baross" kapitánya azt mondta, hogy amióta jachtok járnak a Balatonon, ekkora vihar még nem volt, s igen megdicsérte az "Olyan nincs" viharállóságát és a "matrózok" ügyességét. "De akkor már beszélhetek nekem – fejezi be a történetet a művésznő –, alig vártam, hogy Füredre érjek. Az egész fürdőközönség ott várt a parton, és amikor kiléptem a hajóból, nagy éljenzéssel fogadtak."

Budapest vőlegénye

Amikor Budapestre beköszöntött az ősz, az úri közönség is lassan visszazállingózott a fürdőhelyekről. Nyaranta kihalt a város, hiszen aki csak tehetett, elmenekült a "forró flaszterról". A jól fizetett hivatalnokok a budai hegyekben béreltek

villát, s innen jártak be naponta városi irodájukba. Azoknak, akik a társadalmi ranglétra felsőbb fokán álltak, valamelyik balatoni fürdőhely dukált. A legfelső, főként arisztokrata körökben pedig az külföldi utazás divatja járta, az adriai tengerpart, vagy valamelyik híres gyógyfürdő, Karlsbad, Marienbad, esetleg Ischl. (Utóbbi azért számított rendkívül előkelőnek, mert a császár is gyakran megfordult ott.) A korabeli lapok népszerű "fürdői levelekben" számoltak be arról, hogyan múlatta az időt az úri közönség, ki miben jelent meg a korzón, milyen fürdőruhát viselt a strandon, s kivel flörtölt az ötóra teán.

Az előkelőségek közül csak egy valaki nem hagyta el soha a várost, báró Podmaniczky Frigyes, aki hosszú élete során mindvégig kitartott azon álláspontja mellett, hogy kánikulában is a legjobb Budapesten nyaralni. A visszatérők örömmel tapasztalhatták, hogy a fővárosban semmi sem változott. Podmaniczky báró, ahogy szokta, most is ugyanabban az időpontban (déli háromnegyed tizenkettőkor), ugyanabban a pepita nadrágban, ugyanazzal az elefántesont végű sétapálcával, áttipegett a régi Kerepesi úton. (Erre az időre az ott posztoló rendőr mindig leállította a forgalmat.) Podmaniczky a Pannónia Szálloda felé tartott. Ifjú Glück Frigyes, a tulajdonos fia már az ajtóban várta a vendéget, hogy megszokott asztalához vezesse. Még nem harangoztak, amikor a báró előtt az asztalon már ott állt az ásványvizes palack, s ő maga az öreg tulajdonos szakértő közreműködésével már az étlap megfontolt tanulmányozásába merült.

Podmaniczky báró 1856-ban, éppen negyven esztendővel a millennium előtt, egy nyári vasárnap, miután hazatért hosszabb külföldi utazásáról, "esküvést tett arra nézve, hogy tapasztalatait szeretett hazája és annak fővárosa javára gyümölcsözteti". Minderről maga számolt be emlékirataiban, amelyet élete végéig jegyezgetett, s amit a Nemzeti Múzeum könyvtárában helyezett letétbe azzal a meghagyással, hogy ha valaki kíváncsi lenne rá, születésének 100. évfordulóján fölbonthatja. A báró már 17 éve halott volt, amikor Krúdy, az elhunyt végakarata szerint, fölbonthatta a lepecsételt csomagot. A hagyatékából nemcsak finom, gyöngybetűkkel rótt kéziratlapok, de szabónak, mosónénak, hordárnak fizetett számlák, s a feleségül kért hölgyek életkorát számítható jegyzetek is előkerültek.

Krúdy, az emlékiratok alapján, Budapest vőlegénye címmel regényt írt Podmaniczky Frigyesről, aki "úgy szerette ezt a várost, olyan holtig tartó szerelemmel, amilyennel a régi lovagok hordozták a szívükben egy nő arcképét, akiért akár a Szentföldre is elmentek volna". A regény hosszabb-rövidebb folytatásokban, különböző lapok tárcarovataiban jelent meg először.

Az egyik részlet Podmaniczky egyik ifjúkori kalandját meséli el. A fiatalember még a forradalom előtt megismerkedett egy ismeretlen, de igen előkelő, külföldi hölgygel, akivel mindjárt szenvedélyes kapcsolatba is bonyolódott, bár a "pipás török", a város titkos viszonyainak jó ismerője – tekintettel a báró "testi egészségére" – rendkívüli óvatosságra intette. A rövid, de viharos viszonyról Podmaniczky ezt jegyezte fel naplójában: "E négy hét alatt annyit szenvedtem, s mégis annyit élveztem, ami – okos beosztással – elegendő lett volna az egész életre." Később kiderült, a hölgy azzal a minden valószínűség szerint a bécsi belügyminisztériumból származó küldetéssel érkezett, hogy "a számottevő, előkelő magyar urak ellenzéki tüzét – a maga módján – csendesítgesse". Podmaniczky báró esetében ez oly jól sikerült, hogy az orvos súlyos mirigymerevedést állapított meg, és tökéletes mozdulatlanságot, valamint jeges borogatást rendelt. A báró hetekig föl sem bírt kelni az ágyából, ezért bizony elhanyagolta forradalmi teendőit is.

Budapest vőlegénye harminc esztendő volt, amikor külföldi útjáról hazatérve örökre eljegyezte magát a várossal. Kiutazott Aszódra, a családi fészekbe, elköszönt kedves agaraitól és lovaitól. Lélekben elbúcsúzott Szapáry Elizától, élete nagy szerelmétől is. Azután visszatért Pestre, ahonnan jószerével ki sem mozdult többé. – Isten veled, drága legényélet – mondta magában a báró, s attó fogva csak "menyasszonyát" szolgáta. Kibérelt egy háromszobás lakást, gazdasszonyt fogadott (akit véletlenül szintén Eliznek hívtak), s hordárt tartott, aki reggelenként kikefélte ruháit és cipőit.

Csak hogy néhány hónap múltán elfogyott a báró pénze, s gazdasszonya, hogy legyen miből ebédet főznie, meghirdette az egyik szobát. – Ó, ha Szapáry Eliz tudná, hogy hónapos szobát hirdetek a lakásomban! – sóhajtott Podmaniczky, amikor tollat és tintát kért a kávéházban, hogy megírja következő tárcalevelét. A hirdetésre egy elegáns hölgy jelentkezett, ő kivenné a szobát. Bemutatkozott: Szapáry Eliznek hívták. Amikor a báró értesült a fejleményekről, megint csak sóhajtott, s meghagyta gazdasszonyának, hogy "azt a hölgyet" soha többé ne engedje be a lakásukba.

Múltak az évek, s Eliz, (a gazdasszony) egyre sűrűbben emlegette, most már igazán feleségül vehetné őt a báró úr. De Budapest vőlegénye bánatosan mindig csak azt válaszolta: – Hiszen maga tudja csak igazán, Eliza, hogy milyen szegények vagyunk! – Éppen elég nekem egy asszonyt szolgálni – tette hozzá magában.

Egy alkalommal, Podmaniczky a Steingaszner kávéházban összejárt Tisza Kálmánnal. A miniszterelnök megkérdezte a bárótól, hogy mit ír? Az azt válaszolta, két forintért tárcalevelet a Fővárosi Lapoknak.

– Hány esztendő is vagy te igazság szerint? – kérdezte akkor Tisza Kálmán.

Mire a báró: – Én éppen negyvenöt.

– Na akkor ideje, hogy komolyabb dolgokon is törd a fejedet, mint hölgyeknek való pletykákon.

Így lett Podmaniczky Frigyes az Északkeleti Vasúttársaság "személyügyi főnöke". Később, amikor már jobban beletanult hivatalába, Tisza Lajos, a miniszterelnök testvéröccse, a közmunkatanács alelnöke, a Sugár út (későbbi Andrássy út) és az Operaház építésének előkészítésével bízta meg. A báró feladata az volt, hogy olcsón fölvásárolja a telkeket, azután a nagyszabású építkezés terveinek kiszivároztatásával fölverje az árat.

Akkorra már megsaporodtak az ellenfelei is. A "kockás báró", mondogatták többen, bolondnak tetteti magát, aztán túljárt mindenkinek az eszén. Kifúrta Tisza Lajost és Szapáry Gézá, a közmunkatanács két vezetőjét is. Most már ő vezet, minden reggel magával a miniszterelnökkel sétál karon fogva a Duna-parton, akkor beszél meg bizalmas terveiket.

Aztán fölépült az Andrássy út és az Operaház is. Podmaniczky tíz évig igazgatta intendánsként az Operát és a Nemzeti Színházat. A millenniumi ünnepek után – állítólag – végleg visszavonult, s nem ment többé az Andrássy út és az Operaház tájára sem. Megöregedett, már csak emlékiratainak élt.

Simli Mariska

Élt Székesfehérvárott egy báróné, akit mindenki "fekete szivarú Szeszicsnek" hívott. (Az igazi nevét nem őrizte meg az emlékezet.) Rövidre vágatta a haját, férfiruhában, vadászkekében, lovaglósizmában járt, kezéből sohasem hiányzott a korbács, s ha végigvonult a városon, vadászkutya hada követte. A Magyar Király volt a törzshelye, jellegzetes mélyzengésű hangján többnyire itt udvarolt valamelyik előkelő dámának, miközben erős szivarjaiból óriási füstfellegetek eregetett.

Amilyen gyöngéden bánt fekete szivarú Szeszics a nőekkel, amire az idő tájt – úgy látszik – nagy igény mutatkozott, olyan férfiasan viselkedett férfiak társaságában. Valószínűleg annyira férfinak gondolta már magát, hogy felvételét kérte a Nemzeti Kaszinóba, ahová akkor még nőket egyáltalán nem vettek fel. A polgármesterre hárult a kényelmetlen feladat, hogy közölje a bárónéval, vele sem tehetnek kivételt. Mire Szeszics – állítólag – akkorát csapott lovaglóstörővel az asztalra, és akkorát káromkodott, hogy csaknem párbaj lett a vége.

A városban hamarosan elterjedt a híre, hogy a báróné "kontrakaszinót" létesít, s e célból már ki is bérelte a Nemzeti Kaszinóval szemben lévő ház első emeletét. Fekete szivarú Szeszics az új létesítményt Dandy Clubnak nevezte el, s a "férfias nők

egyesítését" tűzte ki célul. Ezért levelet írt a többi között Vay Sarolta-Sándornak, aki az idő tájt már nemcsak verseket publikált, de Fiumében egy kávé-nagykereskedelmi céget is igazgatott, Zathureczky Gyulánának, egy Szabolcs megyei birtokos özvegyének, aki azzal híresült el, hogy több férfit vert meg életében, mint ahánnyal törvényesen megesküdött, márpedig az köztudott, hogy a verekedés csak törvényes házastársak között megengedhető. Mindkét hölgy elfogadta a meghívást.

Fekete szivarú Szeszics igazi fölfedezettje azonban Simli Mariska volt, aki egy jómódú, papoknak dolgozó szabómester leányaként látta meg a napvilágot Székesfehérváron. Mariska, miként Vay Sarolta-Sándor, szintén verseket írt, egész életműve azonban egyetlen 8 oldalas "könyv", amely éppen a millennium évében jelent meg. A fiatal hölgy mindig reverendában járt, folyóiratot alapított, s előfizetőket gyűjtött leendő könyvéhez, amelynek megjelenését – állítólag – Hegyesi Mari egri színésznő (Vay Sarolta-Sándor korábbi kedvese) is támogatta. Szeszics, akit a Magyar Királyban gyakran láttak együtt Mariskával, úgy tudta, hogy a lány Vay Sarolta-Sándort tartotta példaképének.

A Dandy Club megnyitóját "piknik" alapon rendezték. Szeszics arra kérte Vay Sarolta-Sándort, hogy – tekintettel fiumei hivatalára – gondoskodjon megfelelő mennyiségű kávéról, ő maga a szivarok beszerzését vállalta. A székesfehérvári Dandy Club megnyitására meghívták Podmaniczky Frigyes bárót is, aki akkor amolyan országos biztosí posztot töltött be a klubmozgalomban. Az volt a feladata, hogy ellenőrizze: az országszerte megalakuló társaskörök, egyesületek, kaszinók rendeltetésszerűen működnek-e, s alapszabályzatuk megfelel-e Széchenyi István szellemiségének, s az abban gyökerező haladó hagyományoknak.

Podmaniczky Frigyes, akit jellegzetes pepita nadrágjai miatt gyakran csak "kockás bárónak" hívtak, idejében megérkezett, s a hölgyek vezetésével mindjárt meg is tekintette a Dandy Club alapszabályzatát, valamint a mellékhelyiségeket, mert ellenőrzési körútjai során ezekre mindig különös gondot fordított. Végül a király szavajárását utánozva azt mondta: "Mindennel meg vagyok elégedve." Azután fölszolgálták a rummal ízesített, Vay Sarolta-Sándor-féle kávé, s a báró a hölgyekkel erős szivarra gyűjtött.

Tagadhatatlan, hogy az est fénypontja az volt, amikor Simli Mariska hátracsapta reverendájának szárnyait, feltette aranyláncoskán függő monokliját, s nem túlságosan erős, de érzékeny kifejező, kissé gunyoros hangon olvasni kezdett. A báró kérdően Szeszicsre nézett, aki azt súgta a fülébe, hogy ezek azok a levelek, amelyeket Simli Mariska kisasszony az évek során hódolótól kapott. "Aranykedvű, aranyszárnyú ámorí pajkosság, pogány búbájosság, lelki édesség és tisztaság nevet az ajka

szögletén", írta a többi között Podmaniczky báró a naplójába, de nem tudni, hogy ezek a saját vagy a kisasszony szavai voltak-e.

Egyszer csak Vay Sarolta-Sándor, vastag, széles arca téglavörösre változott. – Ezt azért nem vártam magától! Azt hittem, ezt a levelet jobban megőrzi, mint a többiekét – mondta, s akkorát szusszant, hogy attól kellett tartani, mindjárt fölfeslenek a gombok, s dús melle kibuggyan a férfiruha páncéljából.

– Amint látja, jól megőriztem – felelte Simli Mariska fakó, rezzenéstelen arccal, s kifogástalan udvariassággal. Erre Vay Sarolta-Sándor káromkodott egy cifrát, s kitépte Mariska kezéből a levelet.

– Adja vissza! – mondta Mariska csöndes határozottsággal. – A levél az enyém, nekem szól!

Podmaniczky báró zavartan kapkodta a fejét, nem szerette a skandalumot.

– Ugyan, hagyjátok már ezt a levélhistóriát – mondta akkor fekete szivarú Szeszics, hogy mentse a helyzetet, s egészen közel hajolt a báró füléhez, mintha a következő pillanatban pajzán szavakat akarna beléjük sugdosni. A madárcsontú báró ijedten visszahőkölt a feléje közeledő nagy testtől.

– Az elveszett levelek miatt történt eddig a legtöbb baj a világon, erről szólnak a regények és a színdarabok – összegezte életének és művészetének eddigi tapasztalatait Vay Sarolta-Sándor. – Mindjárt ketté hasítom valakinek a fejét!

– Nono – mondá a báró –, ez olyan vármegyei szokás!

Az alacsony termetű, kissé görbelábú költő(nő) ezt súlyos sértésnek vette, s felkiáltott: – Ha ön, báró úr, olyan jól tudja, mi a szokás a vármegyében, akkor ne csak szavaljon itt nekünk a szabályokról, hanem álljon ki velem egy kis "manzsettírozásra" – , ezzel odalépett a terem falára kifeszített zöld posztóhoz, s leakasztott róla egy kardot, majd egy ugrással a bárónál termett, és kiütötte kezéből a pipaszárat.

Podmaniczky, aki egyébként veszélyes vívó hírében állt, odaballagott szépen a zöld posztóhoz, s leemelt egy másik kardot. Néhány percig "csuklózta". Nem mondhatni, hogy a költő(nő) különösebb ügyességet tanúsított a kardforgatásban. Fekete szivarú Szeszics, aki maga igen jól vívott, látva Sarolta-Sándor vehemens ügyetlenkedéseit, többször is fölszisszent, de a báró vigyázott a költő(nő) testi épségére, s egy óvatlan pillanatban kiütötte kezéből a kardot.

– Egál! – kiáltotta Szeszics, mire a vívók letették fegyvereiket, s újabb szivarra gyűjtöttek.

Székesfehérváron néhányan őrzik még Simli Mariska emlékét. Azt mondják, miután visszatért Budapestről, a városi könyvtárban dolgozott, később teljesen elzüllött, s tüdőbajban halt meg. Csak föltételezhetjük, hogy Podmaniczky báró, aki

viharos szerelmi kalandjairól többnyire szemérmesen hallgatott (naplójában is csak egy-egy odavetett félmondat vagy szállodaszámla árulkodik ezekről), annak idején az "ámori mosolyú" reverendás leány kegyeiért párbajozott Vay Sarolta-Sándorral .

Az oroslán megszelídítése

Egy felségsértésért hat hónapi elzárásra ítélt újságíró a Markó utcai börtönben *A király* címmel terjedelmes könyvet írt, amely éppen a millennium esztendejében jelent meg. A könyv nagy föltűnést keltett, ami nem is csoda, hiszen szerzője, ifjú Ábrányi Kornél, az előkelő, jóhírére kényes, Eördögh familiából származott, s mint az Apponyi-féle Nemzeti Párt vezető alakját, korábban a nemzeti függetlenség elszánt harcosaként tartották számon, börtönben írt művében viszont szenvedélyes királyhűségéről adott tanúbizonyságot.

A Szabolcs megyei ősi Eördögh-birtokot azonban nem az ifjú, hanem még apja, idősb Ábrányi Kornél számolta fel, amikor művészi hajlamainak engedve Budapestre költözött, hogy teljesen a zenének szentelhesse életét. Ifjú Ábrányi Kornél már a fővárosban született. Az irodalom szeretetét a pesti piarista gimnáziumban tanulta meg. Még középiskolás, amikor írásai jelentek meg a Magyarországon és a Nagyvilágban. Huszonkét éves korában megszöktette Schwartz Máriát, egy budai halászmester alig 16 éves lányát és Máramarosszigeten a család beleegyezése nélkül feleségül is vette.

Először nagy volt a felháborodás, apja ki akarta tagadni, később azonban megbocsátott, s beajánlotta fiát a család régi, befolyásos barátjához, Lónyay Menyhérthez, aki akkor éppen pénzügyminiszterként tevékenykedett. Ifjú Ábrányi a pénzügyminisztériumba került segédfogalmazónak. Itt egy évet töltött el, majd áthelyezték a miniszterelnökség sajtóosztályára.

Közben színdarabokat írt, s amikor egyik vígjátéka akadémiai dicséretben részesült, úgy gondolta, a továbbiakban – apjához hasonlóan – ő is egészen a művészetnek szenteli életét. Otthagyta állását, elszegődött az akkor alakult Közérdek című lap színházi és irodalmi rovatvezetőjének. Az 1870-es években sorra jelentek meg regényei, drámái és publicisztikái. Dolgozott a kormánypárti élclapnak, a Borsszem Jankónak, a Nemzeti Párthoz közelálló Kelet Népeinek és a Magyarországnak. Később a Pesti Naplóhoz került, ahol végigjárja a szerkesztőségi raglétra valamennyi lépcsőfokát: 1882-ben kinevezték főmunkatársnak, tíz évvel később pedig főszerkesztőnek. A politikai életrajz műfaját, amely az idő tájt a gyors siker egyik biztos receptjének számított, különösen kedvelte. Kákai Aranyos II. álnéven a többi

között portrét írt Tisza Kálmánról és Andrassy Gyuláról. Sikereinek csúcsán mindkét irodalmi társaság – a Petőfi és a Kisfaludy is – tagjai közé választotta.

Talán nem volt olyan műfaj, amelyet Ábrányi ne művelt volna, de olyan lap is kevés lehetett, amelynek ne adott volna kéziratot. Ő a korszak egyik igazi főhivatású irodalmi mindenese. Sűrűn ontja írásait, melyeket éles hang, friss, közérthető, az élőbeszédre emlékeztető stílus, de az ezzel együttjáró, sokszor bántó felszínesség jellemez. Ez utóbbi különösen regényeiben nyilvánult meg, amit Gyulai Pál gyakran szóvá is tett. Igaz, Gyulai a másik szekértábor tagja volt, a Kisfaludy és a Petőfi Társasággal szemben az Akadémia klasszikus értékrendjét képviselte, s ehhez az is hozzátartozott, hogy élesen támadta azokat az írókat, akik – mint Ábrányi is – az irodalomból akartak megélni, s akik ezért "szükségképpen egy jól dotált költői papirendet" alkottak.

Ábrányi a regényeiről és színdarabjairól írott kritikák elmarasztaló megjegyzéseit személyes támadásnak, gáncsoskodásnak vette. Különösen Gyulaira haragudott, s minden kritikájára viszontválaszolt. Ábrányi egyik Gyulainak címzett írásában a kritikus két fajtáját különböztette meg, az egyik a méh-típus, a másik – ilyen Gyulai is – a darázs, aki mérges fullánkjával csak rombolni tud. Igaz, azért nem lehetett mindent a kritikusok rovására írni, Ábrányi regényei nem fogytak, drámái sorra megbuktak. Csupán azzal vigasztalhatta magát, hogy "nemes barátjának", Jókainak nagy örömet szerzett, amikor Róza asszony ötvenéves színészi pályafutásának jubileumán elszavalta alkalmi költeményét.

Ahogy a "darazsak" támadásai szaporodtak, Ábrányi egyre gyakrabban hangoztatta, hogy mivel Jókai regényíró művészete elérhetetlen magasságokban állott előtte, a színpadon pedig Csiky Gerely aratta le valamennyi babért, ezért ő visszavonul a művészettől, hogy egész tehetségével a politikát szolgálhassa. Amikor korábban otthagyta jól fizető állását a miniszterelnökségi sajtóirodában, hasonlókat nyilatkozott, csak ellenkező előjellel, akkor éppen a politikát készült elhagyni. Leköszönt a Kisfaludy és a Petőfi Társaság tagságáról is. Mivel az utóbbinak akkor Jókai volt az elnöke, Ábrányi természetesen nem mondott le arról a látványos gesztusról, hogy nyílt levelet intézzen az elnökhöz, amelyben lemondását a többi között ezzel indokolta: "Éppen a Méltóságos Elnök Úr egyik regényéből tanultam meg, hogy »jókor elmenni – ez az élet titka«." Ezek a fordulatok még néhányszor megisméltődtek pályafutása során.

A Nemzeti Párt képviselőjeként került a parlamentbe. Főként a Pesti Naplóban tette közzé politikai nézeteit, amikor pedig ő lett a lap felelős szerkesztője, e hasábocon nyíltan is meghirdette a Nemzeti Párt programját. Hangja egyre élesebb,

harcosabb. Robusztus termetével, a legújabb angol divat szerint szabott öltönyeivel, felöltőivel, cilinderével és esernyőjével a korszak egyik legismertebb figurái közé tartozott. Sajátos pofaszakála, amelyet nem beretváltatott sem könnyedén Ferenc Józsefekre, de nem hagyott Kossuth-formán sem elvadulni, pontosan kifejezte politikai álláspontját: nem tartozott sem a kormánypárti, "szabadelvű óriáskígyók", sem a "függetlenségi tigrisek" közé. A kortársak szerint Ábrányi leginkább egy oroszlánra emlékeztetett.

Igazi arszlán (lion) volt, nemcsak a szó divatfi értelmében, de erre vallott vad természete is. Amikor egy, a lapjában megjelent, állítólag felségsértő cikk miatt házkutatást tartottak a szerkesztőségében, Ábrányi az eljáró hivatalnokra fogta a papírvágó kést. Ekkor "a hatóságokkal szemben tanúsított fegyveres ellenállás miatt" hat hónapi fegyházbüntetésre ítélték. Az egész város hősként ünnepelte, a nők rajongó levelekkel ostromolták. Ábrányi a börtönbe újra a szépirodalom felé fordult, s megírta *A király* című, Ferenc Józsefet dicsőítő regényét. A Nemzeti Párt azonnal kitagadta soraiból, a párt vezetői még ahhoz sem járultak hozzá, hogy Ábrányi nyílt ülésen védhesse magát.

Akkor egy időre megint visszavonult a politikától. Közben – miután első nejétől elvált – Karlsbadban megismerte Tömöry Adrienn, akit hamarosan feleségül is vett. Ábrányi – talán éppen az ő biztatására – verses regényt írt, majd hamarosan kinevezték a miniszterelnöki sajtóosztály főnökévé.

Egy tudós hölgy szerelmei

Schmidt Mária, Schmidt József kiállítási igazgató leánya 1896-ban érettségizett Budapesten, a hetedik kerületi gimnáziumban. Az eseményről több lap is beszámolt. A Vasárnapi Újság például megírta, hogy a vizsgán megjelent a főigazgató is, s megdicsérte az ifjú hölgyet, aki szándéka szerint az ősszel az egyetemen folytatja tanulmányait. Schmidt Mariska érettségijéből valószínűleg nemcsak a papa fontos beosztása miatt lett újsághír, hanem azért is, mert ő volt az első hölgy, aki Magyarországon maturált. Erre csak azután nyílt lehetőség, hogy a kultuszminiszter még az előző év decemberében engedélyezte, hogy hölgyek is érettségi vizsgát tehessenek.

Schmidt Mária eljegyezte magát a tanári pályával. Miként azt a főigazgató úrnak ígérte, ősszel beiratkozott a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karára, s négy év múltán sikeresen be is fejezte tanulmányait. Végbizonyítványa fontos kordokumentum: a leckeönyvekbe az idő tájt a kipontozott név után odanyomtatták az "úr" szót is, Mariska esetében ezt áthúzták és fölé írták: "leány". Az ifjú hölgy

bölcsészdoktori diplomát is szerzett, mégpedig summa cum laude minősítéssel. A Vasárnapi Újság fényképes riportban üdvözölte az első női bölcsészdoktort, s az eseményt úgy értékelte, hogy az egy lépéssel megint közelebb vitte Magyarországot az oly annyira áhítozott polgárosodáshoz.

Mariska doktori disszertációját "Költőink természetérzékéről" írta. A munka feltűnést keltett, különösen a tudós hölgy "érzékeny lelkületét" dicsérték, aki tanulmányában arról értekezett, "hogya a szabad természet milyen hatással volt költőinkre Balassa Bálinttól Vörösmartyig; hogy a fű, fa, növény, erdő, hegy és folyó szeretete milyen erővel nyilatkozik meg költészetükben". A természet és a költészet összefüggéseinek beható vizsgálata azonban nem tántorította el Mariskát eredeti céljától: 1900-ban kezdi tanári pályafutását az első magyarországi leánygimnáziumban. Nemcsak földrajzot, filozófiát és francia nyelvet tanított, de önképzőkört is vezetett, s mint később kiderült, a szépirodalom művelése sem állt távol tőle: ifjúkori élményeit novellákban örökítette meg.

Néhány év múlva azonban a fényesen indult pálya megtört, Mariska betegeskedni kezdett, évekig nem tudta ellátni hivatását. Az okokra éppen a később megjelent írásokból következtethetünk. *Kezdet* című novellájának fiatal hőse, Irma "lelkével, műveltségével, idegeivel kereste a szerelmet", s találkozott is "egy bácsival", akiről azt mondták, hogy "bölc, ideális, aki állítólag minden tiszteletet és gyengédséget megad majd neki". Ám a "bölc bácsi" a leány "naiv kis lelkét hidegen és sok hamis tapasztalattal tanulmányozta, érdeklődést lopott bele, aztán teleszórtá könnyel". Amikor azután a becsapott leány találkozott a "lobogó szerelemmel" is, szívének választottja "elítélte őt és nem becsülte semmire". Az ifjú vélhetően a hölgy korábbi kalandját nem tudta feledni. Egy másik novellából a következményekről is értesülhetünk: Irma elmeógyógyintézetbe került, ahová már nem hallatszott az emberek hangos szava és a villamosok csilingelése. A leány körül, akinek "idegeit korábban meg-megremegtette a természet pompás virágzása, a nap fényes sugárözöne, most halvány őszi sápadtság derengett..."

A kulcsszavak: megértés, gyöngédség, érzékenység. Hősünknek valószínűleg nemcsak a szerelemben, de már korábban, a családi életében is hiányozhatott mindez. Dr. Schmidt József, a millenniumi kiállítás igazgatója, a róla készült fényképek tanúsága szerint szálfatermetű, nagyfejű, kemény férfiú, afféle rabiátus személyiség lehetett. A kiállítási sajtóiroda egykori "íródeákja" azzal jellemezte őt később az Új Időkben, hogy leírta főnökének beköszöntő szavait: "Ha az én nevemet csak egyszer is ki meri írni, akkor letöröm a derekát. Én nem vagyok itt senki, semmi. Nem is vagyok itt... Érti? Mindent a miniszter csinál. Csak egy ember van a világon: a miniszter, aki a

nap. A többi csak árnyék és legfeljebb ronthatja az ő fényességét." Látható, hogy dr. Schmidt József nemcsak keménykezű főnök volt, de jól ismerte a hivatalnoki lojalitást is, miniszter mégsem lett belőle. Pedig amikor Hegedüs Sándort nevezték ki kereskedelmi miniszternek, sokan csalódtak, mert arra számítottak, hogy Schmidt József foglalhatja el a bársonyszéket. Több újság is pedzegette, vajon miért vonult nyugalomba a szépreményű államtitkár, de ő fegyelmezett hivatalnokként sohasem beszélt csalódásairól. Igaz, sikereiről sem.

Vajon ki okozhatta Schmidt József leányának, az apánál nem kevésbé reményteljes tudós hölgynek az első szerelmi csalódást? Az apa két barátja is szóba jöhet: az egyik Wekerle Sándor, az egykori miniszterelnök, a másik Popovics Sándor, a bankvezér. Mindkettő Schmidt Józseffel egykorú, köztiszteletnek örvendő, s a korabeli fotók tanúsága szerint az apához hasonló, zordon fenségű férfiú. De hát ki tudná ma már pontosan fölidézni, mi is történt száz évvel ezelőtt? Tény, hogy Mariska sohasem heverte ki a csalódást. Miután kiengedték az elmeógyógyintézetből, otthagya korábbi munkahelyét, a leánygimnáziumot. Talán túlságosan sokat tudtak ott életének korábbi részleteiről? A Nőiipariskolában helyezkedett el. Előbb óraadóként, később állandó státusban magyart, földrajzot és történelmet tanított. Miként a leánygimnáziumban, itt is megszervezte az irodalmi önképzőkört, de az iskola könyvtárát szintén ő tartotta rendben.

Soha nem ment férjhez. Talán csak állandó "kisérőjétől" és "ápolónőjétől", egy bizonyos Irmától kapta meg azt a gyöngédséget, amelyre egész életében annyira vágyott. A harmincas évek elején vonult nyugdíjba. Haláláról az ipariskola évkönyve tudósít: "Dr. Schmidt Mária, iskolánk volt tanára, f. év január hó 17-én hosszas betegség után elhunyt." Ezzel a néhány kurta sorral ért véget annak a nőnek az életpályája, akit a millenniumi évek egyik legnagyobb ígéretének tartottak.

A kormánybiztos halála

Még tart az ünnepi év, amikor itthon már elkezdődnek az 1900-as párizsi világkiállítás előkészületei. A kiállítás magyar osztályának rendezését arra a Lukács Bélára bízák, aki korábban az államvasutakat igazgatta, később pedig kereskedelmi miniszterként a városligeti kiállítás kivitelezési munkálatait is felügyelte.

Lukács a millenniumi évek egyik legsikeresebb politikusa, de nemcsak sikerei, hanem életének tragédiába torkolló befejezése is jellemző a korra. Zalatnán született, egy gazdag örmény bányatulajdonos hatodik gyermekeként. Alig múlt egyéves, amikor 1848. október 23-án a magyarországi forradalom hatására kitört erdélyi zavargásokban "egész családja az oláhoktól megöletett; ő maga csak csodás véletlenségből menekült

meg" – írta róla Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* című művében. A "csodás véletlen" ezúttal azt jelentette, hogy a magyar kisfiút román dajkája a magáénak vallotta, s ezzel megóvta a vérengzéstől.

Lukács Bélát nagybátyja nevelte. Középiskoláit Gyulafehérváron, a jogot Pesten végezte el. Előbb szépirodalmi művei jelentek meg, később katonai, történelmi, majd pénzügyi, adózási tanulmányokat publikált. Munkatársa volt a *Hazánk* című lapnak, azután a *Honnak*. Karrierje akkor vált meredekebb ívet, amikor elszegődött az állami számvevőszékhez. Az ambiciózus fogalmazó hamarosan mindennapos vendég lett az elnök, Gajzágó Salamon – egykori negyvennyolcas hős – házában. Lukács a főnök lányának, Gajzágó Fatimének udvarolt, aki nem is utasította vissza érzelmeit. Alig egy év múltán összeházasodtak. Lukács akkor, hogy elejét vegye a rosszindulatú pletykáknak, kilépett apósa hivatalából, aki viszont beajánlotta őt Kerkápoly Károly pénzügyminiszterhez.

Új főnöke is gyorsan megkedvelte a tehetséges és szorgalmas fiatalembert. Bensőséges viszonyukra jellemző, hogy Kerkápoly egy-egy fontosabb tárgyalásra többször magával vitte Bécsbe. 1872-ben Szamosújváron képviselőnek választották; ezzel elindult a politikai karrier útján is. Igaz, megint meg kellett válnia jól fizető állami hivatalától, de a pénzügyi pályának képviselőként sem fordított hátat. A parlament adó- és pénzügyi bizottságában tevékenykedett, és sorra jelentek meg cikkei, tanulmányai. Néhány év alatt az ország egyik legismertebb pénzügyi szakértőjévé vált.

1886-ban újabb fordulat következett az életében: Baross Gábor kinevezte az államvasutak igazgatójának, így ismét visszatért a hivatalnoki pályához. Most bizonyíthatta csak igazán rendkívüli szorgalmát, szervezőképességét, és dinamizmusát. A kormány – Baross Gábor "vasminiszter" irányításával – hatalmas összegeket költött a vasúthálózat kiépítésére. Az új igazgatót azzal bízták meg, hogy szervezze meg, s tegye gazdaságossá a rendszer működését. Lukács Béla ennek érdekében dolgozta ki a híres zónadíjzabást, amely olcsóbbá és vonzóbbá tette nemcsak a személy, de az árufuvarozást is. "Szigorúság, pontosság, rend és fegyelem", ezek voltak azok a legfontosabb jelszavak, amelyeket meg akart honosítani a vasútnál.

Baross Gábor halála után ő örökölte meg a kereskedelmi minisztériumot. Nevéhez fűződik a többi között a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. létrehozása. Ezzel a vasúti forgalom fellendítése után a hajózás hazai pozícióit erősítette. Lukács szorgalmazta, hogy különböző nemzetközi megállapodásokkal erősítsük meg a térségben betöltött szerepünket. Ő hozta tető alá például az orosz–magyar kereskedelmi szerződést is. Valamennyi kezdeményezése között talán mégis az

ezredéves kiállítással aratta a legnagyobb sikert. A városligeti bemutató nevét nemcsak itthon, de külföldön is ismertté tette.

Csak hogy a kiállítás megnyitásakor már nem volt miniszter: 1895-ben, a Wekerle-kormány bukásával, ő is lemondásra kényszerült. Igaz, eddigi munkássága elismerésül a király belső titkos tanácsosi méltóságot adományozott neki. Egy évvel később pedig a világkiállítás előkészületeit felügyelő kormánybiztossá nevezték ki. A parlament mintegy hárommillió koronát szavazott meg a párizsi bemutatkozásra. Többen is hangot adtak azon véleményüknek, hogy bár a millennium sikeres volt, ezt a sikert a monarchiával együtt értük el, s most Párizsban önállóan kell bemutatkoznunk.

A nemzeti pavilonunk jól szerepelt a világkiállításon, kiállítóink 161 nagydíjat és 264 aranyérmét hoztak el, s ezzel Magyarország a nemzetek rangsorában a második helyre került. Sokan üdvözölték a sikert, de az elismerésbe zavaró hangok is vegyültek. A Nemzetgazdasági Szemle című lap főszerkesztője például azt állította, hogy "a szállítók vesztegettek", s ezért felelősségre kell vonni azt is, aki velük a szerződéseket kötötte, mert "kifelejtette a késedelemre vonatkozó büntetést". Vajon ki csinálta ezeket a szerződéseket? "Belesápad az ember – írja a főszerkesztő –, ha elgondolja, hogy egy ilyen egyént Becsületrendre terjesztettek fel..."

A kérdés költői volt, hiszen mindenki tudta, hogy ez az "egyén" maga a kormánybiztos, Lukács Béla. Aztán azzal is vádolták, hogy "elpazarolta a nemzeti vagyont", amikor a bontási anyagokat Párizsban elárverezte, ahelyett hogy hazaszállította volna. Fényes fogadásokról, előkelő fogatokon tett utazásokról, általános pazarlásról terjengtek a pletykák. Ezért Hegedűs Sándor akkori kereskedelmi miniszter vizsgálatot rendelt el.

Lukács Béla pedig bevonult egy csendes, márialigeti szanatóriumba. (A család szerint a sok támadástól "zaklatott idegállapota" került.) Közben a lakására megérkezett Hegedűs Sándor levele, amelyben a miniszter megírta, hogy a vizsgálat lezárult, s bár valóban mutatkozott némi költségtúllépés, de ez nem számottevő, ezért a vádakat alaptalannak találták. A levelet a feleség, hogy ne zaklassa fölöslegesen a férjét, nem továbbította a szanatóriumba. Lukács a karácsonyi ünnepeket családjával közeiben töltötte. 1901. január 7-én sétálni indult a Duna-partra. Felesége csak később vette észre, hogy értékeit kirakta a zsebéből. Délután ötkor a Ferenc József hídnál vetette magát a jeges vízbe.

Mindenki megdöbben. A parlament homlokzatán egy hétig lobogott a fekete zászló. Volt, aki úgy vélte, "Lukács Bélát fölfalta a közmunka Molochja", mások szerint "súlyos idegbaja elől menekült a halálba", megint mások "az emberevő politikát" hibáztatták.

Charlie és Emma

Herczeg Ferenc emlékirataiban többször emlegeti az "emigráns gyermekeket", közöttük is főként Pulszky Károlyt ("Charlie-t") és Szemere Attilát. Előbbi a szabadságharc sikeres diplomatájának, Pulszky Ferencnek, utóbbi az 1849-es miniszterelnöknek, Szemere Bertalannak a fia. A többi között ezt írja róluk: "Az emigráncscsemeték, ahányat ismertünk közülük, művelt és nagy fantáziájú emberek voltak, de csak fogyatékos érzékük volt az élet reális igényei, különösen a pénz értéke iránt. Igaz, számító embernek, pláne takarékos gazdának lenni, abban a korban, különben sem volt »úri« dolog."

Pulszky Károly a millennium idején az Országos Képtár (a későbbi Szépművészeti Múzeum) igazgatójaként és Márkus Emília, a "szőke csoda" férjeként szerzett hírnevet magának. (Mindenki Emmája nem csak sikeres színésznő volt, hanem – mai szóval – a korszak szexbálványa is. "Egész lényében, de különösen ruganyos járásában, amelynek puhasága lappangó erőt sejtetett, volt valami, ami a trópusok nemes nagy ragadozóira emlékeztetett.") Charlie "fényes emelkedése" és bukása a századforduló egyik jellegzetes karriertörténete.

A Pulszkyak – az apa, a két fiú, nem is szólva az unokatestvérekről, a sógorokról és egyéb rokonokról – a közélet hangos szereplői. Az öreg harcos "polgárjogi aktivista", a zsidó-emancipáció lelkes híve. (Charlie hosszú vörös szakállat viselt és folyékonyan beszélt a jiddis nyelvet, a pincérek és hivatali altisztek gyakran lezsidózták, amiben ő kedvét lelte). A Pulszky-szalonban megfordult a korszak valamennyi jelentős politikusa, tudósa, művésze, bankárja. Charlie és Emma lakása leginkább egy reneszánsz főúr palotájához hasonlított, zsúfolásig telerakták műkincsekkel, keleti szőnyegekkel, kandeláberekkel. Egy szemtanú szerint egyszer, amikor Charlie a népes társaságnak bemutatta legújabb olaszországi szerzeményét, egy Desdemonát ábrázoló képet, Emma a lakomához Desdemona jelmezében jelent meg.

A Pulszky-klánnak természetesen sok ellensége akadt és nemcsak a jobboldalon. Csakhogy sem az öreg, nagy múltú, harapós Pulszkyval, sem Ágost nevű fiával, a nagytekintélyű parlamenti képviselővel nem volt tanácsos ujjat húzni. A bohém és labilis idegzetű Charlie-fiú viszont védtelennek látszott. Miközben Charlie rengeteg (állami) pénzzel a zsebében Olaszországot járta, jó érzéssel fedezett fel eldugott régiségboltokban híres festményeket és tengerparti kaszinókban gyönyörű asszonyokat. Előkelő körökben divat lett az Országos Képtárba járni és Charlie itáliai (és Emma budapesti) kalandjairól fecsegni.

A képviselőházban először 1896. február 15-én nyújtottak be interpellációt a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az "Országos Képtár számadásai tárgyában".

Várady Károly képviselő a Budapesti Hírlap, a Pesti Napló és a Magyarország tudósításaira hivatkozva azt kérdezte Wlassics Gyula minisztertől, igaz-e, hogy Pulszky Károly kezén százezrekre rugó közpénzek fordultak meg, s ezekről nincsen hiteles számadás. A miniszter szigorú vizsgálatot ígért.

Később, megbízható rendszerességgel Polonyi Géza képviselő (egyébként jeles antiszemita élharcos) hozta szőnyegre a "gótikus házban" az Országos Képtár ügyét. Herczeg Ferenc írja: "A képviselőház tudós esztétikusai főleg azt vették zokon, hogy Pulszky az állam pénzén valami Piombo nevezetű festőtől is szerzett képet. A magyar politika szótárában Piombónak olyan hangzása lett, mint Franciaországban a Panama szónak. Valahányszor Polonyi Géza, az önkéntes főmagánvadász, gúnyosan a Házba süvöltötte a Piombo nevet, a honatyák düledeztek a kacagástól. A Piombo, melyért szegény Charlie-t annyit támadták, ma a Szépművészeti Múzeum egyik legfőbb büszkesége, miként a többi műtárgy is, amit hozott."

Pulszky Károly hallani sem akart az elszámolásról. Valószínű, hogy számlavezetéssel egyáltalán nem foglalkozott. A pénzt, amit rábíztak, mindig magánál tartotta, hogy ha útjai során valami értékes műtárgyra talál, azonnal megvásárolhassa. (Wlassics Gyula miniszter utalt is rá, hogy az Országos Képtár igazgatója "túlment hivatalos megbízása határain, mivel nem csak nyilvános árverésen vett képeket".) Ellenségei külön vádpontként emlegették, hogy Velencében közpénzen szerenádót adott Eleonóra Dusénak, amit egyébként Charlie maga is büszkén emlegetett. Kiváló kapcsolatai révén potom áron vásárolt Raffaello- és Tiziano-képeket, Verrocchio és Donatello szobrokat. Amikor elindult ellene a hajsza, egyáltalán nem védekezett; egy hétig ágyban feküdt és angol leányregényeket olvasott.

Az eljárás azonban hirtelen komolyra fordult. A vizsgálóbíró mintegy ötvenezer forintnyi hiányt állapított meg, s javasolta a vádlott vizsgálati fogságba vételét. Amikor Charlie-t beszállították a Váci úti börtönbe, hirtelen összeomlott. (Emília hónapokig nem tudott színpadra lépni.) Ágost a legjobb ügyvédek és orvosok keresték meg, hogy fivérét beszámíthatatlannak nyilváníttassa. Ez nem sikerült, amikor azonban Ágost – Emma könyörgésére – letétbe helyezte az ötvenezer forintot, Charlie-t szabadon bocsátották. A kultuszminiszter a képviselőházban egy kérdésre válaszolva elmondta: "Megtörtént a részletes elszámoltatás, s megállapítást nyert, hogy Pulszky Károly 7300 forinttal tartozik a kincstárnak, mely összeget az igazgató úr fizetéséből fognak levonni".

Charlie ekkor már nem tartózkodott Magyarországon. Előbb Angliába menekült, később Ausztráliába vett hajójegyet. Itthon azt beszélték, hogy útközben az óceánba vetette magát. Az igazság az, hogy megérkezett Sydneybe. Rövid ideig

életbiztosítási ügynökként dolgozott vidéken. A nedves, trópusi levegőn valami fertőző betegség támadt rá, s egyre kevésbé tudott már megbirkózni depressziós rohamaival. Brisbane mellett az erdőben lőtte föbe magát.

Morbus hungaricus

A századfordulón egy sor igényes statisztikai feldolgozás, tanulmány foglalkozik a korszak mentális állapotával. Különösen a pszichiátriai intézmények alapos betegforgalmi elemzéseinek adnak átfogó képet egy-egy közösség lelki folyamatairól. Európában ekkor mindenütt általános tünet, hogy megszorodott a "pszichotikusok" száma. (Franciaországban például néhány évtized alatt megnégyszereződött, Poroszországban ötszörösére nőtt.) Magyarországon az 1880-as és az 1900-as népszámlálás adatait összevetve azt tapasztaljuk, hogy az elmebetegek száma majdnem megduplázódott. Az okokat keresve Moravcsik Ernő Emil, a korszak kiváló szakembere egyik tanulmányában a többi között ezt írta: "midőn a civilizáció egyrészt remek alkotásokban dicsőíti az emberi ész hatalmát, másrészt közvetve vagy közvetlenül az idegrendszer elcsenevészesedését segítheti elő". Főként a megváltozott életmódot, a megélhetésért folytatott kíméletlen, lázas küzdelmet, az agy kimerülését, s a mesterséges izgató anyagok gátlástalan alkalmazását teszi felelőssé az idegrendszer működési zavaraiért. Mások a "dualista" Magyarország fejlődésének ellentmondásaiban keresik a fő okot, s úgy tartják, hogy a felgyorsult társadalmi mozgások, a belső és a külső elvándorlás, az illúziók kergetése, egyes csoportok gyors meggazdagodása, mások még gyorsabb elszegényedése, a szociális, nemzetiségi, és "faji" konfliktusok kiéleződése sodorta lelki válságba a társadalmat.

A már idézett szakember, Moravcsik Ernő Emil egy másik tanulmányában az elmebaj mellett az alkoholizmust és az öngyilkosságot tartja a legveszélyesebb tünetnek. Laufenauer Károly a budapesti adatokat a bécsi tébolyda hivatalos kimutatásaival veti össze, s megállapítja, hogy mindkét városban "növekszik az iszákosság, mint elmezavarra vezető kórok". Hollós József a lipótmezei elmeógyógyintézet negyven esztendei forgalmát elemzi, szerinte az elmebetegségek mintegy 20 százaléka az alkoholizmusra vezethető vissza. Tanulmányának egyik részlete az alkoholizmus és a "vallási hovatartozás" kapcsolatát vizsgálja. A legrosszabb az arány az intézetbe felvett görögkeleti vallású férfiaknál, akiknek 10,5 százaléka szenvedett "psychosis alcoholica"-ban. Utánuk következtek az ágostai evangélikusok (9,1 százalék), a római katolikusok (8,1 százalék), a görög katolikusok (7 százalék), az unitáriusok (5,8 százalék), a reformátusok (5,7 százalék), végül az izraeliták (5,3 százalék). Hollós doktor szerint az ún. társadalmi betegségek, a tüdővész, a nemikór és az elmebaj könnyebben terjed a rendszeres

alkoholfogyasztással legyöngített szervezetben, ezért az ezzel összefüggő tüneteket, mint például az elszegényedést, a nyomort, a bűntények szaporodását "az alkoholizáló társadalom korcsproduktumának" tekinti. Megemlíti még, hogy az alkohol nemcsak a szervezet ellenálló képességét gyöngíti, de ez okozza a "kábitó elégedettséget" is, amely azután megakadályoz minden jobbító szándékot. "Valamennyi kultúrtörékvésnek – írja –, nyilvánuljon az meg bár tanulásban, fölvilágosodásban, vagy a kizsákmányolás ellen való szervezkedésben (!), semmi sem állja annyira útját, mint az a kétes gyönyör, melyet az alkohol okoz." A Magyarországi Szociáldemokrata Párt hetilapja, a Népszava időnként kolumnás "leleplező riportokat" közölt. Gyakran foglalkozott "az alkohol káros kifolyásával" is.

A tömeges méretű alkoholizmus társadalmi okát Hollós József főként a túlságosan nagy kínálatban látja. Azt írja: "Magyarországon a gabonaneműeknek, a burgonyának, a gyümölcsnek, szóval a legkitűnőbb tápszereknek teljes egytizedét évről évre ennek a veszélyes méregnek dobják oda áldozatul." Lechner Károly "a veszedelmes ivószokásokat" említi: "Születésünktől fogva jóformán halálunkig mindenütt a szeszes ital illusztrálja életünk eseményeit. Már alkohollal üdvözöljük keresztelőkön az újszülöttet és alkohollal búcsúznak el a halotti tornál... Azért olyan anarchista, szélhámos, kielégíthetetlen a mi társadalmunk, azért olyan nagy a hajlandósága a rosszra, azért olyan túlcsigázott mindenki a követelődzéseiben, mert mindnyájan még dédapáink révén az alkohol hatása alatt állunk..."

Az alkohol hatásával összefüggésben több tanulmány elemzi az öngyilkosságok számának alakulását is. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1884-ben publikált adatai azt mutatják, hogy akkor még Magyarország volt a környező államok közül a legkedvezőbb helyzetben. (Alsó-Ausztriában 2,5, Csehországban 1,5, Morvaországban 1,3, Bukovinában 1,2, Felső-Ausztriában 1,1, Magyarországon pedig csak 0,5 öngyilkosság jutott 10.000 lakosra) Igaz, az összehasonlító vizsgálatokból az is kiderült, hogy a millennium éveiben ez a szám Magyarországon hirtelen a négyszeresére ugrott. Budapesten 1880-ban 10.000 lakosból átlag négyen követtek el öngyilkosságot. Ezzel az európai nagyvárosok listáján a negyedik helyen álltunk. (Az első: 5,7-es mutatóval Lipcse.) Öt év múlva Párizs és Prága után már a harmadik helyre léptünk elő. A szuicidium-ráta ezután évenként gyorsan növekszik, s ez csak részben indokolható a statisztikai adatszolgáltatások szigorodásával. A növekedés egészen az első világháború kitöréséig tart, azután hirtelen csökken. Úgy látszik, a millenniumi sikerek (illúziók?) inkább növelték, mint csökkentették az öngyilkossági hajlamot.

Igen tanulságos az a vizsgálat, amely 1890-91-ben a budapesti egyetem törvényszéki orvostani intézetében készült, s az öngyilkosságok körülményeit tárta fel. Ebből kitűnik, hogy a fővárosban legtöbben az iparosok közül vetettek véget önkezüikkel az életüknek. Utánuk következtek a napszámosok, a cselédek és a kereskedők. Valószínűleg éppen ezeket a csoportokat érintették leginkább a 90-es évek változásai. Egy részük vidékről jött a fővárosba szerencsét próbálni, s reményeiben gyakran csalatkozott. A lázasan építkező kor leginkább az iparosoknak és a kereskedőknek kínált gyors meggazdagodási lehetőséget, de elég volt egy hibás döntés, esetleg a konkurencia fölrúgta a korábbi játékszabályokat, és a "millenniumi vállalkozó" máris a padlóra került, s a megváltozott, a korábbinál sokkal kegyetlenebb föltételek között már soha többé nem tudott talpra állni. Az öngyilkosságok okait kutatva úgy látszik, mintha ezeknek a sérülékeny embereknek az idegrendszere fölerősítette, s feloldhatatlanná növesztette volna a társadalomban egyébként létező ellentmondásokat. Lehet, hogy nemcsak a tbc "magyar betegség", hanem az alkoholizmus is, amely annyira legyöngíti az immunrendszert, hogy a szervezet nem tud ellenállni a különböző kórokozóknak, s hajlamos lesz az önpusztításra?

A szakmai érveket felsorakoztató tanulmányokon kívül más, zavarosabb, az embert a környezetéből kimetsző, "ideológikus" eszmefuttatások is napvilágot láttak. Volt aki az öngyilkosságok szaporodásáért kizárólag a sajtót okolta, amiért az "szenzációhajhász" módon tálalt egy-egy esetet, s ezzel mintegy mintául is szolgált. Oláh Gábor pszichiáter pedig *Defekt elméjű kalandorok* című munkájában mindenért "a kóros lelki alkatú személyeket" tette felelőssé. A többi között ezt írta: "Valóságos szektákat látunk keletkezni közös kultuszával a kóros emócióknak, közös perverzításokkal... Kórosságuk a művészetbe és az irodalomba is belejátszik, hiszen csak utalnom kell a praerafaeliták, mysticisták, symbolisták, diabolisták, egoisták, szadisták merőben kóros műtermékeire." Kétségtelen, hogy a szerző sajátos "műközelítési módja" az esztétikatudomány új útjait nyitotta meg, ez azonban már nem a tizenkilencedik, hanem a huszadik század (kór)történetének lapjaira tartozik.

A siker kovácsa

A múlt század utolsó éveit úgy is emlegetik, mint a korlátlan lehetőségek korát. Igaz, hogy nagy vagyonok alapozódtak meg, de az is, hogy ősi birtokok olvadtak szét egyik napról a másikra. Új, szokatlan alakok tűntek föl, akik megértették az idők szavát. Ez volt a nagy bukások és a nagy újrakezdések ideje. A társadalmi átrendeződés egyik vesztese minden bizonnyal a vidéki középbirtokosság, a "dzsentrí", aki nem tudott lépést tartani a kiegyezést követő gazdasági föllendüléssel, aki lemaradt

a tőkés versenyben. "Tisza Kálmán ki is hirdette – írja Krúdy –, hogy vége a régi magyar középosztálynak, és aki életben akar maradni, annak közpályát, megyei és állami szolgálatot kell vállalnia." Persze ostromolták elegen a miniszterelnököt ilyen hivatalért, de hát ő sem tudott mindenkit kielégíteni. Sokan beleragadtak a "cifra nyomorúságba", s vidéki kávéházak széttört tükörcserepei között, a hajnal savanyú szivarfüstjében, egy szál cigány hegedűkíséréte mellett várták életük jobbra fordulását.

Sáros megyéből is elindult egy "hétszilvafás" fiatalember, bizonyos Péchy Andor, a fővárosba szerencsét próbálni. Csupán egy ajánlólevél lapult a zsebében, amelyet egy távoli rokonhoz címeztek, aki ügyvédi irodát vitt Budapesten. Az ügyvéd föl is fogadta írnokának. Péchy hosszúlábú, nyurga fiatalember volt, horpadt, sápadt arccal, a hölgyek nem ilyenekről szoktak esős vasárnapokon ölbejtett kézzel álmodozni. Nem ivott, nem viselt sárga boxbőr lovaglósizmát és fonott korbácsot, s az emésztése sem működött kifogástalanul. Péchy egyetlen szórakozása volt, hogy vasárnap délutánonként kijárt a Csömöri útra. A legolcsóbb helyről, a "harminckrajcáros" lelátóról nézte végig a versenyeket és vágyakozva figyelte a kifutó közelében nyüzsgő, gomblyukukban aranypatkót viselő előkelő hölgyeket és urakat. Elhatározta, hogy ő is sok pénzt fog keresni. Mégpedig lovakkal. Később, sikereinek csúcspontján többen tudni vélték, hogy nyeregben fogant és már hétéves korában szőrén ülte meg a lovat, de mindez legenda csupán. Az igazság az, hogy Péchy Andor orvosi javallatra, elhízás és az emésztési zavarok ellen, öregkorára tanult meg – úgy ahogy – lovagolni.

Péchy nem a külsőségek felől közelített a lovakhoz, hanem "a lelküket ragadta meg". Órákig tanulmányozta egy-egy csikó szemét, izomzatát, mozgását. Karrierje akkor kezdett igazán fölívelni, amikor a versenypálya szélén megismerkedett a különö Keglevich István gróffal. Azután gyakran látták őket együtt. Vajon a keménykötésű, erőszakra is hajlamos arisztokratát milyen kapcsolat fűzte a gólyalábú, pihésszájú ügyvédbojtárhoz? Azt tudjuk, hogy gyakran pikéteztek a Koronában. A fiú pedig majdnem mindig nyert. Keglevich, amikor egyszer védencét bensőséges beszélgetésben találta Festetich Taszilóval (éppen egy versenyistálló alapítási tervét fontolgatták), csodálkozva így szólt hozzá: – Nem is hittem volna, hogy ennyi pénzt nyertél már tőlem!

A fiatalember, aki állítólag életében egyetlen regényt sem vett a kezébe, a kártyaszobákban és a "nagy zöld színpadon" aratott kezdeti sikerei ellenére, a kényes ízlésű, irodalomkedvelő hölgyekkel továbbra sem találta meg a hangot, ezért ők csak így emlegették: a buta Péchy. Ez azonban egyáltalán nem változtatott azon a tényen, hogy minden mozdulatát árgus szemek követték, hiszen nyílt titok volt: valószínűleg az

a ló nyeri majd a versenyt, amelyikre ő fogadott. A lelátók népe: bankárok, arisztokraták, diplomaták, színésznők, bukmékerek szemezgették elejtett szavait, s tagadhatatlan, hogy jó néhányan Péchynek köszönhatték gyorsan szaporodó vagyonukat.

Abban a korban, amelyben oly gyorsan forgott a szerencse, mint az elefántcsont dobókocka a gyöngyház berakású asztallapon, mindenki Fortuna kegyeit kereste. Azt kereste a szerelemben, az alkoholban, a csillagok állásában. A kártyában, a ruletten, és az éjféli húsleves zsírkarikáiban. Azt a mágikus zöld gyepen... A lóversenyre általában átmulatott éjszakák után, egyenesen a gőzfürdőből érkeztek a borostás urak. Pezsgő, konyak, kaviár szaga keveredett a frissen locsol fű és a bokszok felől áramló széna illatával. A szerencse karikás szemű, másnapos lovagjai, nyakba akasztott gukkereikkel ott toporogtak a lelátók körül, hogy újra és újra megkísértsék a kiismerhetetlen, csapodár istenasszonyt. És ha az végképp elfordította róluk tekintetét, ha már minden összeomlott, egy hajnalon elővették fűrsebükből a jéghideg tapintású pisztolyt.

Péchy másként udvarolt Fortunának. Ő úgy tapasztalta, hogy a szerencséhez egyáltalán nem nők és szeszek, hanem elsősorban jó idegek kellene. A szerelem és az alkohol pedig éppen az idegeket teszi tönkre. Péchy, akár egy könyökvédős hivatalnok, józan életet élt, kitartó szorgalommal gyűjtögette az istenasszony elhullajtott pillanatait. Sokat tanult Keglevichtől és a lovaktól. A gróf, mint egy jószimatú vizsla, már messziről megérezte a siker szagát. Péchy is ezért fogadta kegyeibe, mert mindig nyert a kártyában, s nem érdekelt semmi más, csak a győzelem. Péchy a lovaktól a szívósságot és a türelmet tanulta. Tréfálkozni nem szeretett.

Hajnalban kelt, reggelire tejeskávét és friss péksüteményt rendelt a Koronában, közben kiolvasta a lapok lóversennyel foglalkozó tudósításait, azután átment a szembenlévő borbélyüzletbe és megberetváltatta magát. Később kihajtatott a pályára. Saját fiákerese volt, aki mindig ott várakozott rá a bejáratnál. Vele kocsizott végig napjában kétszer a Stefánia úton. Ebédre ritkán evett húst, viszont sok ásványvizet és napi egy kávét fogyasztott. Amikor Keglevich közbenjárására felvették a Nemzeti Kaszinóba, s ezért ide helyezte át székhelyét, állítólag háromszázhatvanöt feketekávé árát fizette ki a Korona főpincérnek, mert éppen ennyit fogyasztott egy esztendőben. Vacsorára mindig vaját és feketekenyeret evett.

Amikor már Magyarország valamennyi "zöld színpadát" meghódította, Bécsben próbált szerencsét. Hamarosan ő lett a versenyistállók építésének és felszerelésének legismertebb szakértője. Saját lovai közül egy Tokió nevű telivér (Kincsem unokája) aratta a legtöbb győzelmet. De nemcsak a Monarchia, hanem Hamburg, Berlin, Baden-Baden és London pályáin is sikert sikerre halmozott. Ahogy nőtt a vagyona, s ahogy

öregedett, egyre savanyodott a természete. Ha a bokszok körül föltűnt hórihorgas alakja, mindig valami bonyodalom támadt: mérgezett zabról, szándékos balesetekről suttogtak. Ekkor már nemcsak azt tartották róla, hogy buta, hanem azt is, hogy gonosz.

Péchy karrierje akkor ért véget, amikor sorsát összekötötte Horner Artúréval. Horner Bécsben és Budapesten, később egész Európában fogadóirodákat tartott fent. Péchy futtatta a lovakat, Hornernél pedig fogadásokat lehetett rájuk kötni. Összedolgoztak. Csakhogy Horner ivott, nőzött, két marokkal szórta a pénzt. Állítólag öregkorára Péchyt is rászoktatta a véres húsokra és a vörösborra. Aztán egyszer csak összeomlott a Horner-birodalom. S vele hanyatlott Péchy szerencsecsillaga is. Azt mondják, a kellemetlen öregúr egy bécsi panzióban tengette életének utolsó napjait, ahová a tulajdonos csak miatta járatta a Magyar Turfot.

Petőfi lelke

Ebben a regényes és színpadias, petárdáktól hangos korban, amely a forradalom és a szabadságharc után következett, s jórészt a bukott forradalom nimbuszára alapozódott; ezen az őszi pompájú, melankolikus századvégen sokan úgy tartották, hogy már csak a bujdosók őrzik a forradalom igazi lángját. Miként Rákóczi Rodostóban, Kossuth Turinban, Petőfi... Csakhogy Petőfi nem bujdosott, hanem meghalt, amibe bizony sem a millenniumi, de még egy későbbi, sokkal kevésbé regényes kor sem nyugodhatott bele. Hogy miért volt izgatóbb egy messzi idegenben éldegélő, kövér és kopasz öregember, mint a rakoncátlan üstökű, csontsovány segesvári mártír, az a magyar lélek sejtelmes ellentmondásai közé tartozik. Talán a monarchiabeli hétköznapi közjogi taposómalmából a szabadság kísérteteit távoli földrészekben bujdosó fejedelmekbe és költőkbe költöztettük?

Amíg élt a szerencsétlen sorsú hitves, Júlia és a még szerencsétlenebb fiú, Zoltán, a legendák az ő alakjuk köré szövődtek. Júlia a szabadság és szerelem jegyében a költészet számára örökre elérhetetlen múzsájával, Zoltán inkább az alkohol közönséges démonaival hadakozott. Korai haláluk után az érdeklődés teljes egészében a "bujdosó" költő felé fordult. Nem volt olyan év, hogy ne érkezett volna valamilyen híradás felőle. Egyszer az egyik újság levelet közölt, amelyből minden kétséget kizáróan kiderült, hogy Petőfi farmer Ázsiában, máskor, egy másik újság arról tudósított, hogy rizstermelő Japánban, majd a millennium táján szállongó hírek szerint telespeként élt Szibériában. Ez a változat azután makacsul tartotta magát, talán éppen

az oroszok miatt, akik, úgy látszik, nem csak dicsőséges forradalmunkat tiporták sárba, de elrabolták forradalmár költőnket is.

Ezekkel a titokzatos földrészekre és rejtélyes indulatokba indázó történetekkel jól el lehetett szórakoztatni az olvasót. Egy ábrándos lelkű budapesti költőt, bizonyos Pongráz Bélát azonban annyira felizgatták ezek a olvasmányok, hogy elhatározta, ő nemcsak képzeleg, de el is utazik Szibériába. Elhatározása nyomán országos mozgalom indult Petőfi föl kutatására és hazahozatalára. A mozgalom központja pedig az a Matskási-pince lett, ahol Pongráz rendszerint el szokta volt fogyasztani napi boradagját.

Nem mondhatjuk, hogy Pongráz Béla, a "merész lovag" (ez volt egyik kedvenc álneve) a teljes ismeretlenségből lépett elő. Korábban Új Nemzedék címen szociológiai folyóiratot indított, amelynek ugyan csak egy száma jelent meg, de az abban kifejtett harcos, "szociálista" nézetei miatt a budapesti munkáspárt megválasztotta a Népszava szerkesztőjének. Ezt a fölkerést azonban nem fogadta el, s inkább a Székesfehérvár és Vidéke munkatársának szegődött. Rövid ideig ő szerkesztette a lap Darázs című, satirikus mellékletét, majd hamarosan Szabadság címmel új "társadalmi lapot" adott ki. Ez négy évig élt, s nem is hiába. Ebben jelent meg az a cikke, amelyért Pongrázot – miként a korszak más jeles publicistáját – elítélték "királlysértésért", s ezzel ő is megalapozta hírnevét. Kilenc hónapot töltött a fegyházban.

Szabadulása után visszatért Budapestre, s főként a harcos királlysértők lapjában, a Függetlenségben jelentek meg írásai (itt publikált a többi között Verhovay Gyula, Ónody Géza, Bartha Miklós), de dolgozott a Nemzeti Hírlapnak, az Ország-Világnak, a Gondúzőnek is. "Rhapsodikus költeményt" írt az első "szociálista filozófusról", Jézusról, kéziratban maradt regényt A nazareus leányról, utoljára 1895-ben jelent meg Akkordok című verseskötete. A barna bőrű, aprótermetű, bozontos szakállú alak, mintha mindig úton lenne, csizmában és szürke porköponyegben járt-kelt, s figyelmét egyre inkább a "bujdosó" Petőfi felé irányította. Keveset írt. Utóbb inkább csak a Vendéglősök Lapjában jelentette meg – "természetbeni honoráriumért" – rövidebb cikkeit. Nem volt lakása, esténként egy János hegyi csószkunyhóban húzta meg magát. A Matskási-pincében volt a törzshelye. Innen indult azután a háromtagú expedíció Szibériába.

Mert időközben a vállalkozás két taggal bővült: Pongráz maga mellé vette Lengyel Gizella költőnő két – éppen felnőtt korúvá érett – boglyas hajú leányát is. Pongráz úgy ismerte meg a lányokat, hogy gyakran publikált Lengyel Gizella lapjában, az Előkelő Világban, s a gyerekek panaszkodtak neki, hogy anyjuk elhanyagolja őket.

A költőnő korábban tíz évig együtt élt egy magántisztviselővel, de házassága boldogtalannak bizonyult, elvált, s azután már csak az irodalomnak szentelte életét. Lapja, az Előkelő Világ főként arról tudósított, mivel töltötte idejét a királyi család és a magyar arisztokrácia, de verseket és novellákat is közölt. A lap 1901. október 2-i számában jelent meg "a mi szerkesztőségünk" című fotó, amelyen Lengyel Gizella is szerepelt. Határozott egyéniségnek látszik: széles arccsont, erős felsőtest, dús keblek. Hogy a lányok is őt formázták-e, nem tudjuk. Mindenesetre a mongoloid vonások egy szibériai utazásnál előnyösek lehettek.

Az expedíció állítólag hat évet töltött távoli, ismeretlen tájakon. A lányok út menti szórakozóhelyeken léptek fel, szorgalmasan énekeltek és táncoltak, hogy így gyűjtsék össze a jegyrealót a Szibériát átszelő vasútra. Egyesek szerint Japánba is eljutottak, s itt nyomuk veszett. Mások szerint mindhárman hazatértek: útközben kirabolták őket, s ezért fel kellett adniuk nagyszerű tervüket, Petőfi hazahozatalát. Krúdy szerint, aki személyesen is ismerte Pongrázt, a költő a János kórházban, ágyban, párnák között halt meg, s élete végéig tiltakozott a vád ellen, hogy élelmes lánykereskedők a lányokat "vengerkának" szerződtették, és ő ebből fedezte volna az utazás költségeit. (A magukat áruló, s a nyelvet törve beszélő magyar lányok állítólag már akkor is igen kelendő árucikknek számítottak Oroszországszerte.)

Amit azonban Krúdy ezután állít, azt már csak kételkedve fogadhatjuk. Még az is lehet, hogy csak gúnyolódik a nemzeti dicsőség aranyporában fürdőző utódokkal. Azt írja, hogy Pongráz és a két leányzó, ha az öreg Petőfit meg nem is találta, de magával hozott egy tarisznya "hunszívet", amiről viszont köztudott, hogy kiváló takarmány. Árpád lovai is azért voltak olyan szívósak, mert az őshazában, a messzi Volga mellett csak azt ették. Mire azonban honfoglaló őseink a Kárpátok közé érkeztek, a magukkal hozott hunszív elfogyott, hát ezért nincsenek már olyan pompás, szíjalthatú lovaink, mint egykoron voltak. Csakhogy a furfangos Pongráz, amikor hazajött Szibériából, odaadta a fűmagot barátjának, Szemere Miklósnak, aki bizonyára el is vetette azt; mindenestre csikóiból mind világhíres versenylovak lettek.

Krúdy Gyula író lesz

Amikor beköszöntött a nyirkos, hideg évszak, az író téli álmra rendezkedett be. Azt gondolta, talán így túlélheti az inséges időket, mert bizony akkor már fűnek fának tartozott, s a kamra polcait is rég lesöpörték. A gondok elől úgy bújt be az ágyba, olyan körültekintő óvatossággal, mintha egy mély föld alatti üregbe ereszkedne le. Miután gondosan elhelyezkedett, körülvette magát egy rongyos paplannal, egy

lyukas szőnyeggel, egy régi ágyterítővel és három szőrevesztett díszpárnával. Még mielőtt végleg nyugovóra tért volna, egy sarkutazó aggodalmasságával mégegyszer fölült az ágyában, és fülelt. Éjfél lehetett. A kályhában már régen kialudt a tűz. Az éjszaka hosszúnak és hidegnek ígérkezett.

Alig hogy lehunyta szemét, egy pirosképű asszonyság már hozta is a forró káposztalevest velőből és disznóhúsból készült apró gombócokkal, borsosan, tojásosan, amilyennel a felvidéki fogdókban várták a téli utazót. De még mielőtt jóllakott volna, amúgy istenigazában, ahogyan valamikor gazdag, eleven korában utazásai közben szokott az állomásokon, hirtelen vége lett a kellemes álomnak, s az országúton hófúvásban találta magát. Azt gondolta, ennek oka csakis az lehet, hogy a hideg levegő megtalálta a maga útját a rongyos paplanon vagy a lyukas szőnyegen keresztül. Álmában káromkodott, mint egy régi, bátor utazó, valójában dideregve, kétségbeesetten feküdt ágyában. Akkor, s ezt még világosan érezte, kint az utcán esni kezdett a hó.

Arra riadt, hogy a járdán nem hallani a léptek zaját, s a tejes dörömbölt a földszinti bolt ajtaján. *Az ördög vigye el azt, aki fél az élettől.* Egyszer régen ezt írta egy fiatalembernek levélben. *Nem szabad csüggedni, kedves öcsém. Minden nap új ötlettel, új furfanggal, új találékonysággal föl kell venni a harcot... elbukni és talpraugrani... újra és századszor is nekimenni az életnek, a megélhetésnek.* Az álom azonban nem eresztette olyan könnyen, visszahúzta a lyukas szőnyegek és rongyos firhangok közé. Hirtelen eszébe jutott a tárca, amelyet délre ígért a Magyarországnak. Ezúttal talán arról a vidéki fiúról szól majd a *beszély*, töprengett, aki elmenekült az álmos Nyírségből. Akit az apja követnek szánt Párizsba, az anyja meg szolgabírónak Nyíregyházára. Csakhogy ő érettségi előtt megszökött és beállt hírlapírónak Debrecenbe. Egy hét múlva hiába küldték érte szülei Porubszkyt, a kedves, öreg tanárt, hogy legalább az érettségi vizsgát tegye le. Már hiába. Színésznőt szeretett. Talán Paulának hívták, szomorú, feketeszemű és kistermetű volt, tótos akcentussal énekelt. Sohasem beszéltek. A fiú kritikákat írt róla az Ellenőrbe. És meg akart érte halni... Akkor *valahol messze, az adventi ködbe borult Óbudán fölsikoltott az első villamoskocsi.*

Krúdy tizennyolc éves korában, 1896-ban költözött fel Budapestre. Akkor, amikor a város *még nem heverte ki a millenáris ünnepségek katzenjammerét.* Amikor *az ország valamennyi könnyűvérű nője ide tódult, s itt maradt a kiállítási mámor után is.* Amikor *élni kellett tovább, bolondul, vígan, önfeledten.* Tovább kellett mulatni és paráználkodni. Amikor *itt voltak az ország legszebb női és a férfiak becsületes munkával egy krajcárt sem tudtak keresni.* Amikor *az élnivágyó, lármával és*

nyugalansággal megátkozott város magához tért dermedtségéből, és teljes erővel a meggazdagodás, a kellemes élet után vetette magát... Soha annyi szélhámós nem élt még Pesten, mint akkor.

A Magyarország szerkesztőségébe parlamenti tudósítónak szerződött. Igaz, politikai cikket még nem írt soha, csak tárcákat otthon, a nyíregyházi és a debreceni lapokba. *Az ifjúságom azzal telt, gondolta, miközben lábát kidugta a paplan alól és az alattomos léghuzamok járását tanulmányozta a jéghideg szobában, hogy mindig muzsikát hallgattam, színésznőket szerettem, ittam, mulattam, és meg akartam halni.* Amikor megérkezett Budapestre, a város *olyan bódult és szenvedélyes volt még a millenniumi kaland után, mint egy fiatal nő a nászéjszaka hajnalán. Ez a korszak volt a rajongások korszaka. Amikor nappal is bálias lépésekkel járt az ifjú a főváros ismeretlen körútjain. Szerelem van a szívben a csodálatos nagyváros iránt, ahol a férfiak mind olyan előkelők, mintha abban a percben szállottak volna le a borbélyműhely kirakatából, és a nők a kisvárosi zongorák helyett új hangokkal vannak teli. Új hegycsúcsokra emelő mosolyok, mámorító tekintetek, arcok üde havát rejtegető kalapfátyolok, érinthetetlen kesztyűk, és sarkantyúk ragyogása...*

Tizennyolc esztendő volt újra. Egy régi földszintes házban lakott, amelynek udvarán elhányt kocsikerekek, ócska abroncsok heverték. A muskátlis ablakból éppen *a bársonyfekete, gyémánttüű operaénekes-nő, Szilágyi Arabella* szalonjára látott. Minden délután megállt ott a ház előtt egy régi, festett batár, amelyen *A. Manó, az ezüstfejű, gyomorbeteg öreg gróf* érkezett *a művésznő udvarlására.* A fiú, ott az ablakban, jóindulatú büszkeséggel szemlélte az életet és az öreg gróft. *Még azt hitte, fogalmazta tovább mondatait az író, aki már foltozott házikabátjába és kitaposott papucsába is belebújt, hogy a Magyarország parlamenti tudósítójának csak akarnia kellene, és minden nőt meghódíthatna a városban.* Az a fiatalember még úgy vélte, hogy a nők – hősnői – *mindig a szerelemre gondolnak – bolondul, boldogtalanul, javíthatatlanul – nem pedig új ruhára, karácsonyra vagy tyúkültetésre.* Annak a naiv, vidéki fiúnak immár nem találjuk nyomát se a városban, borongott tovább az író, s kitekintett az adventi ködbe. *Még a komédiás-növendékek sem meresztgetik többé szemüket a szép nőkre, a gólyajogász meg nevetve nézi, hogy az egyetemen választásokra korteskednek. Az élet a maga cinikus, erőszakos és hideg mosolygásával tükröződik az ifjak lelkében. Összeszorított ököllel, elszánt akarattal és gunyoros, hideg indulatokkal vágnak neki az életnek.*

Rokonai politikai pályára szántak az ifjú Krúdyt, de őt csak a tárcák érdekelték az újságokban. Még nem jelent meg könyve, ami pedig a tollforgatót igazi íróvá teszi, de már név szerint ismerték a Zerge utca kisasszonyai, s egy kövér asszonyság nagy

fekete kakasát Krúdy Gyulának nevezte el. Délutánonként öreg, korhely iparosokkal és költőkkel borozott a púpos Löffelmannál. Politikáról sohasem értekezett. Az idő tájt inkább rövid kis dolgozatokat tett közzé a Magyarország tárcarovatában. Ezeket a históriákat még Szabolcs vármegyéből hozta magával, ahol régi udvarházak elfonnyadt lakói mondogatták a hivatlan vendégnek végtelen hosszúságú élettörténetüket. Megírta *a bánatos nyírségi falvakat, a nyíregyházi varrólányokat, a táncmestert, az alsó-dabasi udvarház utolsó költőjét, vörösképű falusi urakat, éberlasztíng-cipős, természetes vidéki asszonyságokat, elátkozott portákat, árván maradt agarakat, érintetlen zugokat, az elmúlt életek limlomjaival teli padlásokat, temetőket... Ó-embereket, akik legfeljebb a szű percegésével jelentkeztek már akkor, és hölgyeket, akik az elmúlt időben napraforgók lettek a keresztúton.*

Abban az évben jó hosszúra nyúlt a szünet a képviselőházban. A Magyarország frissen szerződött parlamenti tudósítójának még nem akadt dolga. Mígnem ősz végére, miként erről a lapok is beszámoltak, összehívták az országgyűlést. Akkor aztán a Magyarország szerkesztője, Inczédi László is nekigyürkőzött, levette trombitakézelőjét, rágyújtott, s bevonult a szerkesztőség csendes, udvari szobájába, hogy vezércikket írjon. Inczédi, aki a függetlenségi eszmének nemcsak tudós képviselője, de harcos publicistája is volt (1893-tól szerkesztette a párt orgánumát, a Magyarországot), éppen valami epésen törte a fejét, amivel nyakonönthetné a választásokon korrupcióval győzedelmeskedő kormánypártokat. Sárga arca az udvarról beszűrődő tompa, ködös fényben még sárgábbnak látszott. Kialudt szivarját rágta. Amikor az ifjú hírlapíró belépett hozzá, dühösen rámeredt:

– Mit akar az úr?

Krúdy valami olyasmit habogott, hogy neki holnap a nyitóülésre a képviselőházba kellene mennie, de nincs belépőjegye. Inczédi erre azt mondta, hogy bizonyára anélkül is beeresztik.

– Nem hinném – válaszolta az ifjú Krúdy önérzetesen –, engem ott még senki sem ismer. Ezért kénytelen vagyok ragaszkodni a belépőjegyhez. Kérem a szerkesztő urat, hogy írjon levelet a képviselőház háznagyához.

Akkor Inczédi kirobbant:

– Hogy én annak a nyomorult mameluknak levelet írjak! Nem. Azt nem. Inkább sohase menjen maga a parlamentbe. Legyen csak író!

– Hát így lett belőlem csak író – morogta Krúdy –, az Inczédi lustasága miatt. – Akkor már fölöltözött, s mivel nagyon fázott, bekecse fölé fölvette felöltőjét is, s leült az íróasztalhoz, hogy végre megírja a Magyarországnak a tárcát.

